

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ
АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

В. БОНДАР
М. КРИВОНОС
Д. МОРОЗОВ
О. ПУПИНІН

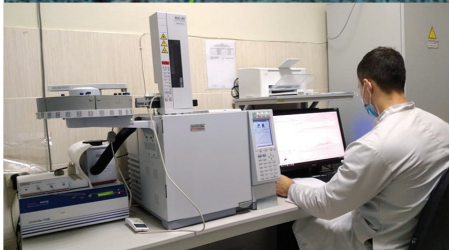
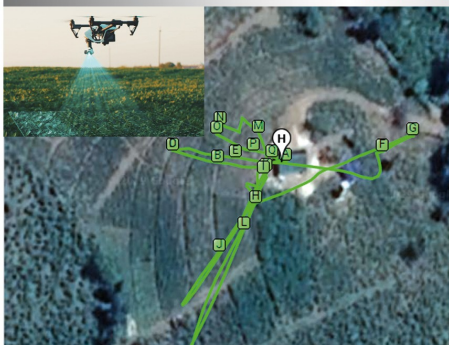

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ імені Е. О. ДІДОРЕНКА

В. БОНДАР, М. КРИВОНОС, Д. МОРОЗОВ, О. ПУПИНІН

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

МОНОГРАФІЯ

THC

Medical benefits :

- eases pain
- helps with relaxation
- suppresses pain from nerve damage
- reduces risk of nerve damages
- suppresses muscle spasms and convulsions

CBD

Medical benefits :

- reduces Dravet seizure
- kills breast cancer cells
- stimulates bone growth
- stops inflammation
- anti-inflammatory properties
- anti-oxidant properties
- anti-psychotic

Севєродонецьк · 2021

Міністерство внутрішніх справ України

Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Володимир БОНДАР
Максим КРИВОНОС
Демид МОРОЗОВ
Олександр ПУПИНІН

**РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ**

Монографія

Северодонецьк
РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка
2021

УДК 343.98.06:343.985 (477) (072)

P65

Авторський колектив:

Бондар В.С. – декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент – передмова, розділи 1-3 (у співавт.);

Кривонос М.В. – доцент кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та превентивної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук – підр. 2.4 (у співавт.);

Морозов Д.А. – доцент кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та превентивної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук – розділи 1-3 (у співавт.), післямова, додатки;

Пупинін О.М. – старший викладач кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та превентивної діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка – підр. 1.3., 2.2 (у співавт.).

Рецензенти:

Чорноус Ю.М. – професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Чаплинський К.О. – завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Рекомендовано до друку та розповсюдження в мережі Інтернет
Вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка від 24 грудня 2020 року (протокол № 7)

P65 Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель : монографія / Бондар В.С., Кривонос М.В., Морозов Д.А., Пупинін О.М. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2021. 361 с.

ISBN 978-617-616-107-3

У монографії висвітлені найбільш актуальні теоретико-правові та організаційно-тактичні проблеми розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Запропонована підвидова методика розслідування кримінальних правопорушень, предметом яких є снотворний мак чи коноплі. Визначені елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, окреслені типові слідчі ситуації та сформульовані засади планування й організації розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України. Розкриті тактичні особливості проведення типових слідчих (розшукових) дій.

Для науковців, викладачів, студентів, співробітників органів досудового розслідування, прокурорів, суддів, адвокатів.

УДК 343.98.06:343.985 (477) (072)

ISBN 978-617-616-107-3

©Бондар В.С., Кривонос М.В., Морозов Д.А.,
Пупинін О.М., 2021
©Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИК ПОЗНАЧЕНЬ	5

ПЕРЕДМОВА	7

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ	12

1.1. Структура криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель	12

1.2. Предмет й обстановка незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.....	41

1.3. Типові способи й притаманні ним сліди (слідові комплекси) незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.....	56

1.4. Суб'єкт незаконного посіву або вирощування маку чи конопель	95

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ	113

2.1. Аналіз первинної інформації та обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель	113

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та програми дій слідчого (дізнавача) щодо їх вирішення	124
2.3. Типові слідчі версії та планування розслідування.....	170
2.4. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.....	180

**РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ
ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ)
ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО
ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО
МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ**

МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ	230
3.1. Проведення огляду	230
3.2. Проведення допиту	263
3.3. Проведення обшуку.....	273
3.4. Специфіка залучення експертів і призначення судових експертиз при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.....	293

ПІСЛЯМОВА	311

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	315

ДОДАТКИ.....	351

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРМ** – автоматизоване робоче місце
ГУ – головне управління
ГХ – газова хроматографія
га – гектари
ДІТ – Департамент інформаційних технологій
ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ЗВО – заклад вищої освіти
ЕОМ – електронна обчислювальна машина
ЕСА – емісійний спектральний аналіз
ЄРДР – єдиний реєстр досудових розслідувань
КК – Кримінальний кодекс
КР – карний розшук
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
НС(Р)Д – негласні слідчі (розшукові) дії
НДЕКЦ – Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НПУ – Національна поліція України
НТЗ – науково-технічні засоби
ОНП – орган Національної поліції
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОРД – оперативно-розшукова діяльність
ОРС – оперативно-розшукова справа
Положення про ЄРДР – Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань
ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України
ПМЗ – повідомлення мобільного зв'язку
РСМА – рентгеноструктурний мікроаналіз

СЕУ – спеціалізована експертна установа

СОГ – слідчо-оперативна група

С(Р)Д – слідчі (розшукові) дії

ст. – стаття

ст. ст. – статті

СУСЕ – спеціалізована установа судових експертиз

ТКЗ – техніко-криміналістичне забезпечення

УПНОН – Управління протидії незаконному обігу наркотиків

ПЕРЕДМОВА

За даними Управління ООН з наркотиків та злочинності за 2019 р. у світі досягнутий рекордний рівень виробництва наркотиків рослинного походження.

Для України кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є негативним феноменом у суспільному житті, а кримінальні правопорушення, пов'язані з підготовкою до виготовлення наркотичних засобів¹, зокрема посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) вирізняються особливою суспільною небезпекою, й набули масового й часто організованого характеру.

Наркотичні засоби рослинного походження складають основну масу серед усіх видів наркотиків, які вживаються особами не за медичним призначенням, а рослини виду мак снотворний (*Papaver somniferum* L) і рід конопель (*Cannabis*) використовуються як сировина для виготовлення великої кількості наркотичних засобів, серед них є понад 25 наркотично активних алкалоїдів опію (морфіну, кодеїну, тебаїну, папаверину, наркотину), синтетичних похідних (етилморфіну, героїну), канабісу, смоли канабісу, екстрактів канабісу та психотропної речовини тетрагідроканнабінолу.

За оцінками вітчизняних та іноземних експертів обсяги внутрішнього виробництва та вживання наркотичних засобів,

¹ Даний вид кримінальних правопорушень поданий відповідно до класифікації, сформульованої академіком Ю.В. Бауліним (Баулін Ю.В. Кримінально-правові форми вчинення наркозлочинів організованим наркобізнесом. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Х.: Право, 2004. Вип. 9. С. 3-40; Баулін Ю.В. Преступления в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров: общая характеристика и классификация. *Право України*. № 9. 2012. С. 89-95).

отриманих з нарковмісних рослин в Україні є одними з найбільших серед східноєвропейських країн¹.

Водночас є очевидним, що, незважаючи на пильну суспільно-державну увагу до проблеми незаконного обігу наркотиків та комплексні організаційно-правові заходи, спрямовані на удосконалення правоохоронної діяльності з його протидії, котрі відображують як національні, так і міжнародні, передусім, європейські, напрацювання у цій сфері, незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель є одним із найбільш поширених посягань серед кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Так, відповідно до офіційної статистики Офісу Генерального прокуратора України, у 2014 році за ст. 310 КК України обліковано 2012 злочинів, у 2015 році – 1633 злочини, у 2016 році – 1765 злочинів, у 2017р. – 2004 злочини, у 2018 р. – 1553 злочини, у 2019 р. – 1603 злочини, у 2020 р. – 1219 кримінальні проступки (за ч. 1 ст. 310 КК України), 802 кримінальні правопорушення (за ч. 2 ст. 310 КК України), за 10 місяців 2021 року – 1007 кримінальні проступки (за ч. 1 ст. 310 КК України), 539 кримінальні правопорушення (за ч. 2 ст. 310 КК України)²). Вищезазначені показники кількості облікованих кримінальних правопорушень не відображають масштабів суспільно небезпечних діянь зазначеної категорії, оскільки незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель становлять підґрунтя групової та рецидивної злочинності, яка перебуває в системному зв'язку з іншими злочинами, на вчиненні яких

¹ Національний звіт за 2020 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2019 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. Київ: Державна установа «Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я України», 2019. URL: <http://www.ummcda.org.ua> (дата звернення 20.11.2020).

² Статистична звітність Генеральної прокуратури України за 2014–2020 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua>. Статистична інформація Офісу Генерального прокуратора за 2014–2021 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat> (дата звернення 19.11.2020).

спеціалізуються їх учасники, у тому числі тих, що передбачені ст.ст. 307 та 309 КК України.

Активізація зусиль щодо зміни ситуації потребує відповідного наукового забезпечення правоохоронної діяльності. Сучасний рівень розвитку криміналістичних знань дає змогу запропонувати новітні можливості дослідження джерел і носіїв інформації та раціональні підходи до організації досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Науково-теоретичне підґрунтя монографії становлять праці таких відомих науковців України та інших держав, як Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, В.С. Бондар, Т.В. Варфоломеєва, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, О.Ю. Головін, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, М.В. Даньшин, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, В.Я. Колдін, О.Н. Колесниченко, В.А. Колесник, В.О. Коновалова, В.Є. Корноухов, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, О.П. Кучинська, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, О.В. Одерій, М.А. Погорецький, М.Я. Сегай, Д.Б. Сергєєва, Р.Л. Степанюк, О. В. Таран, В.В. Тіщенко, І.Ф. Хараберюш, В.Г. Хахановський, П.В. Цимбал, О.М. Цільмак, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, О.С. Шаталов, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, М.П. Яблоков, О.Г. Яновська та ін. Наукові здобутки вказаних учених стали методологічним підґрунтям монографічного дослідження, оскільки ними вироблені вагомі рекомендації і пропозиції щодо розробки криміналістичних методик розслідування злочинів різних рівнів.

Значущість розслідування незаконного посіву та вирощування нарковмісних рослин знайшла своє відбиття в дослідженнях К.Л. Бугайчука, О.А. Вовчанської, Н.А. Запорощенка, Н.М. Косміної, О.Є. Космодем'янської, М.В. Кривоноса, Н.М. Прокопенко, О.А. Рівчаченко, Д.Н. Рудова, А.П. Сакаля, О.В. Сачко, Д.Ю. Стригуна, Л.Є. Числової, Ю.М. Черноус.

У різні роки кримінально-правові, кримінологічні, оперативно-розшукові та соціальні питання протидії незаконному

культивуванню нарковмісних рослин висвітлені в дослідженнях С.В. Албула, А.М. Бабенка, Ю.В. Бауліна, Р.Р. Греня, О.М. Джужі, Л.В. Дорош, А.П. Закалюка, А.Х. Ібрагімової, В.Я. Конопельського, Ю.О. Кучерявої, Н.А. Мирошниченко, А.А. Музики, І.Є. Пожидаєва, О.О. Подобного, М.І. Поповича, В.Г. Пшеничного, В.А. Робака, В.П. Скабали, Р.В. Тарасенка, О.В. Торопигіної, А.С. Щурової, Є.В. Фесенка.

Водночас на сьогодні слідчі продовжують використовувати родову методика розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, однак потреби практики об'єктивно ставлять перед науковцями завдання щодо розробки видової методики розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України, з формулюванням конкретних завдань розслідування на основі видової криміналістичної характеристики та побудовою відповідних програм й алгоритмів їх розв'язання.

Це вказує на актуальність і своєчасність теми монографії.

Мета монографії полягає в тому, щоб на підставі положень загальної теорії криміналістики, норм чинного законодавства і практики його застосування розробити методика розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель і надати рекомендації щодо її впровадження в діяльність органів досудового розслідування.

Запропонована в роботі модель видової методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень може бути взята за основу при проведенні подальших розроблень у галузі криміналістичної методики.

У монографії висвітлено чотири блоки проблем, по-перше, ґрунтуючись на чинному законодавстві, правозастосовній практиці та зарубіжному досвіді, розроблено концептуальні засади методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, її структуру та зміст; по-друге, визначено типові слідчі ситуації досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель; по-третє, запропоновано систему типових слідчих версій під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель і програми дій

слідчого щодо їх перевірки; по-четверте, досліджено діяльність з виявлення та розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель з виокремленням доцільних та ефективних у практичному застосуванні засобів, прийомів і методів збирання специфічних доказів.

Щиру вдячність висловлюємо рецензентам монографії – професорам Чорноус Юлії Миколаївні та Чаплинському Костянтину Олександровичу за їхні поради, зауваження і рекомендації під час підготовки цієї праці.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

1.1. Структура криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Розгляд концептуальних підходів до формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України потребує ґрунтового аналізу проблем формування криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень: її системи та принципів.

Ще в 1938 р. відомий криміналіст Б.М. Шавер вперше аргументував необхідність вироблення системи стійких вихідних положень для розробки окремих методик розслідування злочинів. Він писав, що проблеми окремої методики повинні розроблятися на певних стійких принципах, «з яких необхідно виходити, якими потрібно керуватися...» [289, с. 46].

Сьогодні в криміналістичній літературі запропоновано достатню кількість систем принципів криміналістичної методики

В класичній роботі О. Н. Колесниченка під методичними принципами формування окремих криміналістичних методик розуміються засновані на законі криміналістичні рекомендації, які є важливими для розслідування всіх видів злочинів. До цих засад належать такі положення:

- 1) правильна кримінально-правова оцінка розслідуваної події;

2) обумовленість методики особливостями конкретної кримінальної справи і слідчої ситуації;

3) координація дій слідчого, органів дізнання і громадськості;

4) використання в розслідуванні наукових знань [109, с. 27].

Зрозуміло, що положення, сформовані О. Н. Колесниченком більше ніж п'ятдесят років тому, мають отримати подальший розвиток. Через те М. П. Яблоков у нещодавно опублікованій роботі здійснив поділ криміналістичних положень, яким повинен відповідати процес розслідування, на загальні та окремі. Відповідно, загальні принципи мають базуватися:

- на належному знанні та урахуванні всіх особливостей методичних проблем криміналістичної діяльності з розслідування, а також характеру їх впливу на результати розслідування;

- урахуванні принципів кримінального судочинства, які належать до попереднього розслідування (забезпечення законності, об'єктивності, повноти розслідування та дотримання принципу презумпції невинуватості);

- чіткому визначенні стратегічних та окремих задач у розроблюваній методиці розслідування;

- урахуванні сучасних досягнень науково-технічного прогресу, які розширюють можливості використання спеціальних знань, а також передового досвіду розслідування при розробці методичних рекомендацій;

- застосуванні всіх необхідних теоретичних положень криміналістики, рекомендаційних положень криміналістичної техніки і тактики;

- належно методично та технічно вивіреній взаємодії слідчих з оперативно-розшуковими органами [294, с. 116].

До ряду окремих принципів, які мають значення для розробки окремих методик розслідування, можна віднести вимоги про те, що їх формування повинні базуватися на:

- врахуванні всіх інформаційних особливостей відповідного виду криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень;

– достатньо репрезентативних даних про характер кореляційних зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики;

– урахуванні типових слідчих ситуацій, які складаються на початковому та наступному етапах розслідування;

– знанні сфери тієї людської діяльності, при здійсненні якої вчиняються кримінальні правопорушення.

Звичайно, виділяючи корисність виокремлення криміналістичних положень, зауважимо, що оригінальністю вони не відзначаються, а що розуміти, наприклад, під «всіма інформаційними особливостями відповідного виду криміналістичної характеристики злочинів», М. П. Яблоков, на жаль, не роз'яснив. Залишився допоки без належної реалізації й принцип «вирішення достатньо репрезентативних даних про характер кореляційних зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики».

В той самий час є загальновизнаним, що методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень будується на основі:

1. Науковості, тобто процес створення методик розслідування виходить з творчого використання теоретичних, техніко-криміналістичних і тактичних положень на основі конкретизації, наповнення специфічним змістом, зумовленим своєрідністю досліджуваних у тих або інших категоріях кримінальних проваджень подій та ситуацій, які складаються при цьому.

2. Системності та цілісності, тобто до досудового розслідування ставляться як до складного, багатоетапного виду діяльності.

3. Ситуаційності, тобто виявлення, урахування та використання своєрідності слідчих (розшукових) дій, інших компонентів кримінальної процесуальної діяльності слідчого (дізнавача) залежно від типових ситуацій у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами конкретних кримінальних правопорушень.

Тому результати проведеного нами комплексного вивчення зазначених факторів/принципів дозволяють не тільки визначити ступінь їх впливу на розробку окремих методик розслідування, але й встановити в теоретичних засадах методики низку нових вимог, зокрема зумовлених впливом регіональних особливостей вчинення кримінальних правопорушень зазначеної категорії. Для цього має бути проведено узагальнення:

- практики реалізації даних про особливості засобів техніки, прийомів тактики у рамках окремих методів розслідування;

- результатів аналізу загальних та окремих криміналістичних рис окремих видів кримінальних правопорушень, а також усіх обставин їх вчинення, причин та умов;

- умов формування типових слідчих ситуацій;

- типових прийомів взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів, а також практики використання відповідних статистичних даних. Як свідчить слідча практика, це дозволить накопичувати криміналістично значущу інформацію, важливу для розробки методик розслідування.

Підсилюємо нашу позицію результатами аналізу поглядів на структуру криміналістичної методики провідних українських криміналістів.

Так, на слушну думку А. В. Іщенка, методика розслідування окремих видів злочинів (злочину), як практична діяльність, включає такі елементи:

А. Вихідна інформаційна база конструювання методики розслідування окремих видів злочинів (криміналістична характеристика злочину; типова слідова картина; спосіб, обставини і обстановка вчинення злочину; обставини, які підлягають встановленню; дані про предмет злочинного посягання, особу потерпілого, особу злочинця).

Б. Тактична складова методики розслідування окремих видів злочинів (типові слідчі ситуації, які виникають на кожному етапі кримінального провадження; перелік та

послідовність проведення організаційних заходів; гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, обумовлених конкретними слідчими ситуаціями; розробка тактики проведення організаційних заходів, слідчих (розшукових) дій, обумовлених конкретними слідчими ситуаціями).

В. Використання можливостей спеціальних знань у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів (консультування зі спеціалістами; аудит, ревізії, інвентаризації; залучення спеціалістів до проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій; призначення та проведення експертних досліджень; перевірка наявної інформації за криміналістичними та іншими обліками).

Г. Залучення державних та недержавних органів та їх представників до розслідування злочинів (внутрішньовідомча, міжвідомча та міждержавна взаємодія).

Д. Використання можливостей криміналістичної практики злочинів [96, с. 7-8; 97, с. 76-85].

В. А. Журавель сформулював наступні положення окремих криміналістичних методик розслідування злочинів:

1) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню;

2) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики;

3) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу;

4) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базовій моделі криміналістичної методики розслідування злочинів;

5) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування;

6) ситуаційна зумовленість побудови методико-криміналістичних рекомендацій [79, с. 180].

Отож, ми підтримуємо наукові підходи (В.А. Журавля, А.В. Іщенко та інших вчених), для яких притаманними є виокремлення власне теоретичних принципів та засад формування

криміналістичних методик, основу яких складає технологічно-евристичний підхід до розуміння діяльності слідчого.

Виокремимо принципи, значущі для формування видової методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель:

- по-перше, принцип формування у слідчого (дізнавача) розуміння складності процесу розслідування кримінального правопорушення досліджуваного виду, навичок визначення його специфічних цілей і задач, урахування процесуальних та криміналістично значущих особливостей;

- по-друге, принцип сприяння у виробленні в слідчого (дізнавача) знань та умінь координації дій інших членів слідчої групи, відповідних уповноважених оперативних підрозділів та їх оперативно-розшукових засобів, ресурсів, відкритих джерел інформації;

- по-третє, принцип забезпечення слідчого (дізнавача) рекомендаціями з організації взаємодії з правоохоронними, судово-експертними, судовими та іншими державними органами України, міжнародними поліцейськими організаціями (Інтерпол, Європол);

- по-четверте, принцип сприяння у формуванні у слідчого (дізнавача) знань і навичок використання можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- по-п'яте, принцип забезпечення слідчого (дізнавача) рекомендаціями з використання потенціалу спеціальних знань та новітніх науково-технічних засобів, значущих для судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- по-шосте, принцип формування у слідчого (дізнавача) знань та умінь застосування кримінально-правових, кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів

нейтралізації й подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних проваджень зазначеної категорії.

Формування видової окремої методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України дозволить вирішити такі задачі:

- встановити положення, які складають основу виокремлення рекомендацій з досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель з базової окремої методики кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів;

- визначити напрями досудового розслідування, які носять специфічний характер для незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- формалізувати підхід до розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- встановити закономірності виявлення незаконних посівів снотворного маку чи конопель, а також об'єктів, на яких можуть бути виявлені сліди та слідові комплекси, котрі складають механізм кримінального правопорушення досліджуваного виду, сформувати комплекс рекомендацій з виявлення цих слідів, їх дослідження та перевірки достовірності;

- розробити та описати загальний підхід до формування рекомендацій щодо поєднання С(Р)Д та НС(Р)Д час досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Наступним етапом є визначення структури окремих криміналістичних методик. Актуальність даної проблеми підтверджується її дискусійністю, а це, в свою чергу призводить до різних підходів та, як наслідок, до складнощів у практиці досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Задля розв'язання даного питання, необхідно розглянути основні наукові підходи до конструювання подібної структури.

Так, В. Ю. Шепітько вважає, що структура окремої криміналістичної методики має охоплювати такі важливі

елементи: криміналістична характеристика певного виду злочинів, предмет розслідування, типові слідчі ситуації і типові версії на початку розслідування, система С(Р)Д на початку розслідування, типові тактичні операції, система заходів щодо нейтралізації протидії розслідуванню, профілактичні дії слідчого. При тому під тактичною операцією розуміється поєднання однойменних або різнойменних С(Р)Д, НС(Р)Д, оперативно-розшукових, організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації [295, с. 445-451].

В.М. Шевчук обґрунтовує позицію, відповідно до якої окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінальна правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація й планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень.

Безсумнівний інтерес становить аргументація даної позиції В.М. Шевчуком. Взаємозв'язок зазначених блоків структурних елементів методики продемонстровано як своєрідний ланцюжок пов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відображають такий процес як функціональну систему діяльницького типу, що складається з певних блоків: «слідча ситуація» – «типові слідчі ситуації» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування

та планування» – «оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на виконання завдань досудового розслідування» тощо [294, с. 363-364].

В роботах представників київської школи криміналістики (під авторством А.В. Іщенко, В.В. Пясковського, А.В. Самодіна, Ю.М. Черноус та ін.), які побачили світ останнім часом, пропонується така типова структура окремої криміналістичної методики:

- криміналістична характеристика даного виду злочинів;
- типовий перелік обставин, що підлягає встановленню при розслідуванні злочинів даного виду (групи);
- типовий алгоритм (план) слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій;
- особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій (комбінацій);
- особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях даної категорії;
- особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та зовнішньої взаємодії з іншими державними відомствами, установами та організаціями під час досудового розслідування даних злочинів;
- особливості залучення допомоги населення та використання можливостей засобів масової інформації при розслідуванні злочинів даного виду (групи);
- особливості профілактичної роботи слідчого у кримінальних провадженнях [128, с. 118; 129, с. 428].

Взірцевим вважаємо підхід В. В. Тіщенка, який зазначає, що розроблені в криміналістичній науці окремі методики розслідування застосовуються на практиці і адаптуються до умов конкретної слідчої ситуації з урахуванням дотримання таких положень:

- криміналістичний аналіз вихідної інформації, який дозволяє віднести подію, що розслідується, до кримінально-релевантних подій певного типу (роду, виду) і відкриває можливість правильно обрати і використати необхідну методику розслідування з урахуванням особливостей конкретного злочину;

- використання криміналістичної характеристики злочинів відповідної категорії для висунення загальних і окремих версій, з'ясування характеру слідчої картини і напрямів пошуку слідів злочину і причетних до нього осіб;

- визначення предмета розслідування і кола обставин, що підлягають встановленню, а також їх уточнення, розширення або змінення в міру отримання нової доказової інформації і з'ясування ознак вчиненого злочину;

- оцінка слідчої ситуації, що склалася, віднесення її до типової ситуації і обрання програми розслідування, яка включає типові версії, типові тактичні завдання і алгоритми їх перевірки і вирішення;

- врахування особливостей змісту стратегічних і організаційно-тактичних завдань на початковому, наступному і завершальному етапах розслідування;

- використання в міру необхідності відповідних форм взаємодії слідчого з органами, що здійснюють ОРД, посадовими особами, спеціалістами та іншими;

- використання техніко-криміналістичних засобів і тактичних рекомендацій з урахуванням виду злочину, що розслідується, особливостей тактичних завдань і ситуацій при прийнятті рішення щодо провадження певної слідчої дії або тактичної операції [131, с. 115].

В даній роботі ми пропонуємо методику розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України, розроблену за вищезазначеними принципами. Крім того, під час її розробки враховувалися відмінні ознаки будь-якої методики, а саме, методика – це: програма практичної роботи; програма, котра

здійснюється комплексами пізнавальних засобів, має цілеспрямований характер та містить оптимальну послідовність дій.

З урахуванням зазначеного, розуміємо під *окремою методикою*, зумовлену відношенням протиріччя предмету доказування та кримінально-протиправних наслідків системі тактичних задач та операцій, яка відображує типовий процес досудового розслідування та відповідає критеріям раціональності [163, с. 272-284].

У даному випадку мова йде про достатню кількість емпіричних матеріалів, які являють репрезентативну вибірку, котра дозволяє в повному обсязі вивчити закономірності процесу досудового розслідування, та створити в підсумку структурно повну методику з виділенням всієї системи тактичних задач і тактичних операцій з їх вирішення в певній ситуації досудового розслідування.

З позицій системно-діяльнісного підходу діяльність з досудового розслідування, як і кримінально-протиправну діяльність можна розглядати як систему, котра функціонує під впливом певних закономірностей, що виступають як фактори закономірного характеру, що об'єктивно та постійно повторюються. До їх ряду належать наступні закономірності:

- виникнення та повторення (під час досудового розслідування кримінальних правопорушень одного чи декількох видів) однотипних, особливо початкових слідчих ситуацій, в інформаційній основі яких багато типового та криміналістично значущого, та кримінально правової значущості, що зобов'язують орієнтуватись, насамперед, на типові комплекси С(Р)Д та НС(Р)Д;

- фактологічна постійність (типовість) джерел та носіїв криміналістично значущої інформації, необхідної для вирішення завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень (матеріально-відображувані та психо-фізіологічні джерела та носії);

- нерозривний зв'язок процесів формування образної та словесної інформації про подію кримінального правопорушення в свідомості та пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних з

психо-фізіологічними, часовими, методологічними та іншими умовами сприйняття зазначених подій;

- стабільність у процесі досудового розслідування кримінальних процесів відбору пізнавальних методів, комплексів криміналістичних засобів, тактичних прийомів, які застосовуються для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання криміналістично значущої інформації в різних слідчих ситуаціях;

- зумовленість вищезазначеними факторами та особливостями кожної слідчої ситуації постійної необхідності оцінювати будь-яку слідчу ситуацію з точки зору її типовості та атиповості з метою внесення відповідних коригувань у дії суб'єктів, які здійснюють виявлення та досудове розслідування (процесуальне керівництво досудовим розслідуванням) кримінальних правопорушень;

- необхідність визначення типовості в поведінці суб'єктів кримінального правопорушення, потерпілих та свідків із урахуванням особливостей розслідуваних кримінальних правопорушень, слідчих ситуацій, які складаються, психо-фізіологічних, територіальних, природно-кліматичних, часових та інших факторів.

Заразом окремі закономірності в діях зловмисників можуть бути зумовлені типологічними особливостями особи зазначених осіб, характеристиками матеріальних психо-фізіологічних умов вчинення кримінальних правопорушень, рисами обраного ними способу їх учинення, а також особливостями слідчої картини. Такого роду закономірності притаманні незаконному посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель [47, с. 43-55].

Закономірності виявлення ознак кримінального правопорушення та досудового провадження, урахування яких мають важливе значення для розробки методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, можуть бути згруповані, з огляду на характеристику їх зумовленості:

- типовістю виникнення при розкритті слідчих ситуацій початкового та наступного етапу досудового розслідування;

криміналістично значущої інформації про факти та обставини кримінального правопорушення; виду цієї інформації (матеріально-фіксованої, психо-фізіологічної); термінів та способів її виявлення, вивчення та використання для вирішення завдань досудового розслідування кримінальних проваджень;

- особливостями способу, механізму та обстановки вчинення кримінального правопорушення, причинно-наслідкових зв'язків поведінкового та іншого характеру, котрі призвели до кримінально-протиправних наслідків;

- типовістю пошуково-пізнавальної, кримінальної процесуальної, організаційно-технічної та іншої діяльності слідчих (дізнавачів) та інших учасників кримінального провадження під час досудового розслідування, урахування яких дозволяє визначати характер та послідовність реалізації методичних рекомендацій;

- частотою повторюваності виникнення на різних стадіях процесу доказування, особливо при перевірці показань про обставини його проведення в проблемних ситуаціях (дача неправдивих показань, посилення на неправдиве алібі тощо), які дозволяють не тільки спрогнозувати можливість їх виникнення, характер їх специфічності та конфліктності, але й визначити найбільш доцільні в цих умовах методи та прийоми усунення перешкод для здійснення процесуального доказування.

Закономірності того чи іншого виду можуть мати прояв при вивченні окремих елементів предмету криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Одним із основних показників якості роботи органів правопорядку щодо боротьби зі злочинністю є встановлення особи підозрюваного. Задля цього ми з'ясували, що у 2013 році в Україні за вчинення злочинів, передбачених статтею 310 КК України, було вручено повідомлення про підозру 1684 особам, а у 2014 році – 1923, що на 14,2 % більше, ніж торік. Відповідно у 2015 році вручено повідомлень про підозру 1516 особам, тоді як у 2016 році – 1527, що також майже

на 2 % більше, у 2017 році – 1821, у 2019 році – 1407, за 11 місяців 2020 року у кримінальних провадженнях, відкритих за ч. 1 ст. 310 (кримінальних проступках) вручено підозру 911 особам, а у кримінальних провадженнях, відкритих за ч. 2 ст. 310 (злочинах) підозру вручено 608 особам [71].

Кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, у 2018 році становила – 1255 проваджень, а у 2019 році – 1268, що більше на 1 %. Проте, з 2020 року кількість обвинувальних актів помітно зросла – 1420, що більше на 13 %, а за 10 місяців 2021 року – 1042 [71].

Негативна тенденція спостерігається щодо збільшення обсягу кримінальних проваджень, у яких на кінець звітної періоду не прийнято рішення про їх закінчення або закриття. Попри те, що у 2013 році облікованих проваджень за статтею 310 КК України було значно більше, ніж у 2015-2016 роках, таких проваджень налічувалося лише 87 (4,8 %), а у 2014 – 95 (4,7 %). Проте, у 2015 їх кількість значно зросла і становила вже 126 (7,6 %), а у 2016 році взагалі сягала 256 (14,5 %), у 2017 році – 207 (10,3 %) [71], що свідчить про стрімке зростання обсягу облікованих проваджень майже втричі лише за декілька останніх років. Таким чином пояснюються тенденції зменшення закінчених кримінальних проваджень зі складанням обвинувального акту.

Зазначені негативні процеси викликані у тому числі й відсутністю видової методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Теоретична важливість криміналістичної характеристики полягає у системному описі криміналістично значущих елементів, у визначенні зв'язків та залежностей між ними, що надає можливості дослідження слідової картини, характеру доказової інформації або криміналістично значущих ознак. Подані положення істотно впливають на розробку наукових рекомендацій щодо застосування методів, прийомів і засобів, спрямованих на встановлення особи суб'єкта кримінального правопорушення та розслідування обставин кримінального правопорушення. Все це надає можливість побудувати

моделі і розробити на їх основі рекомендації щодо пошуку та використання нових джерел та носіїв криміналістично значущої інформації.

Практичне значення криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, передусім, полягає у зіставленні наявних даних про конкретне кримінальне правопорушення із системою узагальнених відомостей про раніше встановленні факти, що дозволяє виділити аналогічні кримінальні правопорушення за подібними криміналістично значущими ознаками. На цій основі висуваються версії щодо особи суб'єкта кримінального правопорушення, виявляються нові джерела та носії криміналістично значущої інформації, планується подальше досудове розслідування та встановлюються інші важливі обставини, які підлягають доказуванню.

Слід акцентувати увагу на тому, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України тісно пов'язана з характеристиками даних діянь, розроблюваних у рамках інших наук кримінально-правового циклу: наприклад, кримінології (кримінологічна характеристика), кримінального права (кримінально-правова характеристика), кримінального процесуального права (кримінально-процесуальна характеристика) та низки інших.

В цьому сенсі слід підтримати також і слушну позицію В.О. Малярової, яка стверджує, що кримінально-правова характеристика є матеріальною основою всієї методики розслідування, зокрема й криміналістичної характеристики злочину. При цьому авторка пропонує в межах методики розслідування надавати не розгорнуту кримінально-правову характеристику злочину, а стислу, адже розробка цієї характеристики не належить до предметної й профільної сфери криміналістичних досліджень, запинятись на положеннях, без яких важко поставити конкретні завдання розслідування й правильно визначити обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні [156, с. 111-114].

Цікаву позицію з цього приводу висловив І.В. Олександров, розмежувавши функції кожної з зазначених характеристик: «кримінально-правова характеристика має на меті вивчення питань кваліфікації злочину, кримінологічна – дослідження причин та умов вчинення злочину, а криміналістична – розглядає обставини злочину, котрі пов'язані з його розслідуванням. Якщо ж зв'язати воедино всі зазначені характеристики, то, по суті, вирішуються всі основні завдання боротьби зі злочинністю: запобігання, розкриття та розслідування злочинів» [4, с. 88].

Водночас, позиція І.В. Олександрова сформульована з академічних позицій, має надто загальний характер і представляє суто теоретичний інтерес.

Через те уявляється за доцільне в рамках власного дослідження сформувати систематизований блок взаємопов'язаних наукових знань, котрі, з одного боку, повинні стати частиною системи криміналістичних характеристик злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а з іншого, заповнити існуючі прогалини та сформувати криміналістичну характеристику безпосередньо незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Задля справедливості згадаємо, що термін «криміналістична характеристика злочину» вперше, напевно, був використаний професором П.І. Люблинським у 1927 р. При тому серед умов, необхідних для успішного розкриття та розслідування злочинних діянь, автором особливо виділялися вміле використання логіки та вчення про технічне дослідження доказів. На їх основі, за вченим, повинна бути складена криміналістична характеристика тієї події, яку доведеться розслідувати. Схему такої характеристики, не треба видумувати, її сформулювали ще древні у вигляді відомої римської формули «хто – що – де – за чиєї допомоги – яким чином – коли». Нажаль, у науковій літературі ідеї П.І. Люблинського підтримки та подальшого розвитку не отримали.

Скоріше за все, саме через це початок активних наукових досліджень категорії «криміналістична характеристика злочинів» традиційно прийнято пов'язувати з публікацією відомих робіт Л.А. Сергєєва та О.Н. Колесниченка.

Зокрема, Л.А. Сергєєв пов'язував зміст криміналістичної характеристики злочинів з особливостями способів та слідів відповідних видів злочинів, обставинами, які характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки, об'єктивною стороною, часом, місцем та обстановкою вчинення злочинів, об'єктом посягань, а також взаємозв'язками вказаних факторів [256, с. 4-5].

У цілому, погоджуючись із запропонованим трактуванням, має сенс зазначити некоректне змішування в ній елементів криміналістичного значення з категоріями кримінального та кримінально-процесуального права. Щодо необхідності встановлення злочинних зв'язків, то це і так є інтуїтивно зрозумілим, а в криміналістичному сенсі має здійснюватися на певних класифікаційних рівнях криміналістичних методик.

Своєю чергою, О.Н. Колесниченко у 1967 р. виступив із ідеєю про доцільність розробки загальної криміналістичної характеристики злочинів, однак елементи останньої в той час він не називав. Це було зроблено вченим пізніше, в 1976 р., у роботі, присвяченій загальним положенням методики розслідування окремих видів злочинів, у якій зазначалося, що в зміст криміналістичної характеристики злочину слід включати наступні елементи: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, сліди події, особливості суб'єкту злочину, а також класифікацію злочинів [109, с. 10]. Слід зауважити, що названі зазначеним автором елементи, за винятком останнього, знайшли своє відбиття в багатьох подальших сучасних наукових підходах.

Сьогодні, незважаючи на те, що більшістю вчених-криміналістів визнається існування криміналістичної характеристики злочинів як категорії криміналістичної науки, низка проблем залишаються предметом наукової дискусії. Доцільно зупинитись

докладніше на двох з них* – сутності та структурі досліджуваної категорії.

Результати аналізу криміналістичної літератури дозволяють виділити декілька концептуально важливих наступних наукових підходів до формування дефініції «криміналістична характеристика злочинів».

Так, наприклад, В.О. Коновалова та О.Н. Колесниченко вважали, що криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей, котра відображує закономірні зв'язки між криміналістично значущими ознаками злочинів певного виду [114, с. 16].

В.Г. Гончаренко був першим, хто екстраполював модельний підхід та, відповідно розглядав криміналістичну характеристику злочинів як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що закономірно формуються, яка дозволяє прогнозувати оптимальний шлях та найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів [49, с. 3-8].

Водночас, можемо констатувати, що криміналістична характеристика злочинів не може бути моделлю, це система відомостей, а процес досудового розслідування кримінальних правопорушень являє собою окремий випадок пізнавальної діяльності, направлений на встановлення істини події, яка відбулася в минулому. В криміналістиці через це давно і успішно розробляються рекомендації по проведенню версійної роботи, яка включає в себе як постановку криміналістичних

* Наприклад, Г. К. Захаровим і О. Г. Філіпповим складений бібліографічний список основних робіт з питань криміналістичної характеристики злочинів, опублікованих у періоді 1966 по 2010 рік. Перелік вийшов достатньо суттєвим – 424 роботи [36, с. 152-164; 37, с. 134-144]. При цьому, як зазначили автори даного вказівника, він не є повним: у нього не увійшли розділи підручників, присвячені криміналістичній характеристиці злочинів; деякі роботи, очевидно, стали пропущеними. Про розвиток поглядів на криміналістичну характеристику злочинів та внесок різних вчених у її розробку див. докладніше в наступних роботах: [27, с. 130-137; 22, с. 731-739; 47, с. 43-55; 49, с. 3-8; 74; 109, с. 16; 304; 77; 119; 116].

версій, так і супутніх перевірки таких версій системи різного роду криміналістичних задач. Зазначена обставина зумовлена тісним взаємозв'язком та взаємозалежністю ключових явищ, які супроводжують процес розслідування у кримінальному провадженні, в числі яких як криміналістичні версії, так і слідчі ситуації. Використання гіпотетичного мислення під час розкриття та розслідування кримінального правопорушення певним чином спрощує, стандартизує та систематизує пізнавальні процеси. В свою чергу, інформаційно-логічна структура версії складається з фактичної бази версії, яка формується з результатів слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, проведених у конкретному кримінальному провадженні, а також теоретичної бази, котра являє собою упорядковану сукупність відомостей, які мають ймовірне відношення до невідомої обставини у провадженні та виокремлених із загального запасу інформації, акумульованої в пам'яті слідчого (дізнавача), осіб, які взаємодіють із ним, а також в криміналістичних обліках, колекціях, системах та інших джерелах незалежно від цільового призначення й відомчої належності. Обидва потоки інформації надходять з фактичної й теоретичної бази версій в логіко-психологічний механізм слідчого (вольові, аналітичні, творчі здібності), який і висуває всі можливі версії у кримінальному провадженні, котрі стосуються як розслідуваної події, так і інших обставин, що мають значення в провадженні.

В.П. Бахін під криміналістичною характеристикою розумів систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які проявляються в способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, даних про особу суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового і практичного рішення завдань розкриття та розслідування злочинів [20].

В.В. Тіщенко сформулював визначення, ґрунтуючись комплексному, системному та системно-структурному підходах, виокремивши ознаки поняття, а також основні функції –

використання для формування алгоритмів та програм розслідування, отже криміналістична характеристика злочинів – це системний опис притаманний тій чи іншій категорії злочинів (групи, виду, підвиду) особливостей, які мають значення для розуміння структури злочинної діяльності, взаємозв'язків її елементів, а також для організації розслідування та зумовлюють застосування відповідних криміналістичних методів, прийомів і засобів їх розкриття [131].

Позиція М.П. Яблокова не є оригінальною і уявляється певною ретрансляцією попередніх визначень, отже, автор розглядає криміналістичну характеристику злочинів як систему опису криміналістично значущих ознак виду, групи та окремого злочину, які мають прояв в особливостях способу, механізму та обстановки його вчинення, котра дає уявлення про злочин, особу його суб'єкта, та інші обставини, про певну кримінально протиправну діяльність та яка має своїм призначенням забезпечення успішного вирішення завдань розкриття, розслідування та запобігання злочинів [305, с. 56].

Послідовниками підходів В.П. Бахіна та В.Г. Гончаренка є С.І. Коновалов та О.Ю. Головін. Зокрема С.І. Коновалов, слушно зауважує, що криміналістична характеристика злочину – це поняття, яке використовується в криміналістиці для побудови своєрідної моделі злочину, яка полегшує розуміння його взаємозв'язків та планування розслідування [112, с. 42]. До того ж, О.Ю. Головін визначає розглядувану дефініцію як систему типових даних (відомостей) про елементи окремого виду злочину та про його механізм. Криміналістично значуща інформація про конкретний злочин слугує об'єктом емпіричних досліджень та узагальнень, результати яких можуть бути покладені в основу криміналістичної характеристики. Саме в такому розумінні криміналістична характеристика злочину здатна виконати своє не тільки наукове, але й основне практичне значення – слугувати науковою інформаційною основою для висунення версій та визначення напрямів роботи по справі [47, с. 132; 48, с. 47].

На нашу думку, процес уточнення терміна «криміналістична характеристика кримінального правопорушення» пов'язаний з розглядом його комунікативних зв'язків та термінами кримінально-правової науки. Не підлягає запереченню сентенція про те, що «кримінальне правопорушення» – поняття, насамперед, кримінально-правове. Визначаючи кримінальну протиправність якого-небудь діяння, законодавець керується саме цим поняттям, під яким розуміється передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК). Зазначені ознаки характеризують кримінальне правопорушення з боку його зовнішніх зв'язків з іншими соціальними явищами. Зсередини кримінальне правопорушення характеризується складом, який показує, з чого утворюється кримінальне правопорушення. Завдяки складу кримінального правопорушення існує можливість не тільки описати кримінальне правопорушення у законі, але й сприймати вчинене діяння як злочин. Тобто поняття «кримінальне правопорушення» та «склад кримінального правопорушення» перебувають у певному співвідношенні. Але відносно якого з цих термінів розроблюється наукою кримінального права кримінально-правова характеристика? Звісно, відносно складу кримінального правопорушення, котрий є сутністю кримінального правопорушення, її ядром.

Дане уявлення в кримінально-правовій науці щодо співвідношення поняття кримінального правопорушення та поняття його складу дозволяє зробити два висновки. По-перше, з наукової точки зору абсолютно необґрунтовано поряд із кримінально-правовим поняттям «кримінального правопорушення» формулювати ще й криміналістичне поняття цього соціального явища. По-друге, слід розробляти криміналістичну характеристику тільки того, з чого складається кримінальне правопорушення як явище дійсності. У кримінально-правовому відношенні злочин складається з його складу: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін. А в

криміналістичному сенсі кримінальне правопорушення утворює його механізм, тобто елементи, які беруть участь в акті відображення, взяті когнітивні зв'язки їх взаємодії. Отже, узагальнені дані про механізм кримінального правопорушення певного виду необхідно іменувати терміном «криміналістична характеристика механізму кримінального правопорушення», тобто кримінального правопорушення, вказаного в Особливій частині Кримінального кодексу України.

Корисність криміналістичної характеристики кримінального правопорушення як інформаційної основи досудового розслідування має прояв в тому, що її розробка, як правило, ведеться з урахуванням кримінально-правової та кримінологічної характеристик кримінальних правопорушень розглядуваного виду (групи). Для обґрунтування даної тези використаємо такі аргументи:

1) склад кримінального правопорушення, поряд з іншими (кваліфікаційною, аксіологічною, догматичною, праксіологічною) виконує *процесуальну та криміналістичну* функції. Процесуальна функція складу злочину, на слушну думку проф. М. І. Бажанова, полягає в тому, що склад виступає як базове поняття предмета доказування, окреслює контури в кожній кримінальній справі [15, с. 464]. При аналізі предмету доказування склад кримінального правопорушення завжди включається як його складова частина. Важливо пам'ятати при цьому: поділ ознак складу кримінального правопорушення на обов'язкові та факультативні не належить до конкретного складу, котрий визначає предмет доказування в кримінальному провадженні. У цьому конкретному складі всі його ознаки є обов'язковими та мають бути доведеними. Так для складу дітовбивства (ст. 117 КК України) час його вчинення (під час пологів або відразу після пологів) має значення для цього складу злочину, а для складу за ч.1 ст. 115 КК України час не має значення. Крім того, для крадіжки (ст. 185 КК) таємний спосіб учинення злочину є обов'язковим, а для складу умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України) таємний або відкритий спосіб

учинення до складу кримінального правопорушення не входить. Усе це, звичайно, не означає, що час вбивства, кваліфікованого за ст. 115 КК України, або спосіб знешкодження майна не підлягають доказуванню, що вони не є суттєвими для кримінального провадження, адже предмет доказування є значно ширшим за склад кримінального правопорушення (ст. 91 КПК), його складають багато обставин, котрі не входять до складу, тобто не впливають «на кваліфікацію злочину, але є кримінально-релевантними» [3, с. 464-465];

- зважаючи на норми чинного КПК, до обставин необхідно відносити предмет доказування, що деталізується, наприклад, у статтях 91, 485, 505 КПК України¹, а також визначається нормами кримінального права щодо складу кримінального правопорушення, його кваліфікуючих ознак тощо (конкретизується в окремих нормах Особливої частини КК України, в окремих видах кримінальних проваджень наприклад, у провадженнях щодо неповнолітніх – ст.485 КПК України, щодо застосування примусових заходів медичного характеру – ст.505 КПК України тощо, а також у правозастосовчій практиці щодо конкретного кримінального провадження). Деякі норми містять також вказівку на необхідність доведення на стадії досудового розслідування при здійсненні судового контролю певних додаткових обставин, фактів та наслідків, як-то: ч.3 ст. 132; ч.2 ст. 152; ч.1 ст. 157; ч.2, 5, 6 ст. 163; ч.1, 2, ст. 173; ч.3 ст. 176; ст. 178 КПК України. Тому цілком обґрунтовано вести мову про рівні предмета доказування: а) перший – узагальнююча нормативна модель, зміст та структура якої концентруються в ст. 91 КПК України та у нормах Загальної частини КК України у вигляді схеми обставин, що під-

¹ За своєю сутністю обставини, зазначені у статтях 485 та 505 КПК України, є такими, що деталізують, конкретизують вимоги «загального» предмета доказування. І тут можна погодитись із С. А. Шейфером та В.В. Вапнярчуком, які слушно вважають, що вищезазначені норми визначають не окремі та самостійні предмети доказування, а модифікації загального предмета доказування стосовно особи, яка вчинила правопорушення.

лягають встановленню, абстрагованих від ознак конкретного злочину; б) другий – визначається на рівні норм Особливої частини КК України, в яких сформульовані юридичні ознаки конкретного кримінально-караного діяння. Подібне уявлення про предмет доказування слугує однією з підстав для розробки криміналістичної характеристики та методик розслідування окремих видів злочинів, при тому, в криміналістичній методиці, обставини, які підлягають встановленню, конкретизуються і поповнюються типовими переліками так званих проміжних фактів. Це пов'язано з тим, що при розслідуванні злочину мова йде про події минулого, а про них можна судити тільки на підставі певних залишених ним слідових комплексів¹; в) визначається шляхом конкретизації з урахуванням обставин вчинення окремого злочину, вимоги закону «накладаються» на обставини конкретного кримінального провадження, набуваючи індивідуальних рис;

2) якщо в кримінальному праві елементи поняття формалізовані або наведені за формою й ідеалізовані до математично точного поняття, то головне значення в кримінологічних поняттях набувають якісні характеристики явищ реального життя. Кримінологічний критерій полягає в тому, що, з одного боку, нормативне регулювання певної процесуальної форми повинно передбачати можливість встановлення причин і умов вчинення злочину, а також шляхів їх попередження, з іншого – дані кримінології про кількісні та якісні характеристики злочинності, її динаміку, дозволяють більш чітко визначити підслідність кримінальних проваджень [28, с. 241].

¹ Мова, зокрема йде про «локальний предмет доказування», для формування моделі якого визначальними є положення ч. 3 ст. 132 КПК України: обґрунтованість підозри про вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; виправданість ступеня втручання у права і свободи особи потребами досудового розслідування; можливість виконання завдання, для якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням. Таким чином, предмет доказування – це програма, дослідження обставин кримінального провадження.

Можемо стверджувати, що зазначені обставини виступають додатковими засобами прочитання та інтерпретації виявлених слідів.

Роль криміналістичної характеристики у такому випадку подвійна. По-перше, коли встановлені закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики та коли вони виражені в кількісних показниках, дані, котрі виражають ці зв'язки, слугують підставою для розробки типових слідчих версій. По-друге, криміналістична характеристика виступає як змістовна основа логічного аналізу слідчих версій на типовому рівні, результатом якого є явлення про типові сліди, їх комплекси, об'єкти-носії слідів та систему доказових фактів.

Узагальнені дані про підготовку, вчинення та приховання конкретного кримінального правопорушення, котрі складають зміст криміналістичної характеристики, самі собою не є окремо методичними рекомендаціями, адресованими практиці, вони можуть бути розглянуті як науково-емпіричне обґрунтування цих рекомендацій. В структурі окремої методики розслідування важливим є наявність результату використання криміналістичної характеристики в акті криміналістичного аналізу інформаційної компоненти типових слідчих ситуацій. Результатом цього аналізу є типові слідчі версії та типові переліки доказових фактів. В окремих методиках розслідування вся мисленнева діяльність, пов'язана з криміналістичним аналізом слідчої ситуації, формулюванням версій, визначенням першочергових завдань розслідування та переліку доказових фактів, розробкою різнорівневих тактичних комбінацій, здійснюється на типовому рівні. Варто додати, що криміналістична характеристика, хоча і являє собою науково структуроване узагальнення типових відомостей про кримінальне правопорушення певного виду або групи, однак, на відміну від алгоритмів та програм розслідування, жорстко прив'язаних до типової слідчої ситуації, передбачає значно більшу творчу свободу для застосування на практиці для вирішення широкого кола інформаційних, розшукових та інших за своєю природою задач досудового розслідування.

В тому чи іншому ступені в усіх наведених визначеннях наявна низка ознак, котрі є типовими для дефініції «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень». До них слід віднести:

- її науковий характер;
- обрання як базового критерію формування структури кримінального правопорушення того чи іншого виду;
- детермінованість кола елементів, котрі складають розглядувану категорію, в першу чергу особливостями вчинення кримінально-протиправних діянь того чи іншого виду, зокрема їх (її) механізмом;
- наявність узагальнених даних про криміналістичні ознаки кримінальних правопорушень певного виду;
- взаємну кореляцію між підсистемами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, яка розкриває взаємний зв'язок елементів механізму кримінального правопорушення;
- цільове призначення даної категорії (наприклад, запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушенням шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб; розробка та практичне застосування криміналістичних засобів; розробка науково обґрунтованої методики; призначення для використання у розслідуванні конкретних видів злочинів тощо).

Через те уявляється, що категорію **«криміналістична характеристика незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель»** слід визначати як систематизований опис масиву фактичних даних (відомостей) та оснований на такому описі наукових висновків про найбільш типові криміналістично значущі елементи, які мають прояв у механізмі кримінально-протиправної діяльності, знання яких є необхідним для розробки відповідної видової окремої методики розслідування, визначення переліку обставин, які

підлягають з'ясуванню, висунення слідчих версій та визначення основних напрямів розслідування з метою прийняття законних та обґрунтованих процесуальних рішень.

Ключовими напрямками використання криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є науково-методичний та прикладний аспекти.

Науково-методичний аспект* використання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України передбачає вирішення таких завдань:

- систематизацію криміналістичної наукової інформації про елементи, які мають прояв у механізмі кримінально-протиправної діяльності подібного роду;
- з'ясування природи та виявлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;
- формування відповідної видової окремої методики розслідування;
- розвиток існуючих або розробка нових (із урахуванням даних та виявлених кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель) тактичних

* Р.С. Белкін, який достатньо різко висловлювався відносно криміналістичної характеристики злочинів, погоджувався з тим, що ця характеристика може мати науково-методичний потенціал, але тільки за однієї умови – якщо вона буде являти собою систему знань з чітко визначеними зв'язками між її елементами та відображувати системні явища та процеси, пов'язані зі злочинною активністю. Він прямо казав, що комплекс відомостей, який складає зміст криміналістичної характеристики «набував практичного значення лише в тих випадках, коли між його складовими встановлені кореляційні зв'язки та залежності. Тоді й тільки тоді слідчий отримував обґрунтований орієнтир для висунення слідчих версій. У протилежному випадку, – писав вчений, – криміналістична характеристика позбавлена будь-якого сенсу, оскільки зводилася до повторення загальновідомих істин» [21, с. 56-58;22, с. 221-222].

прийомів виконання окремих С(Р)Д, тактичних операцій, НС(Р)Д, техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення кримінального провадження тощо.

Названі задачі забезпечують теоретичну обґрунтованість криміналістичної характеристики, визначаючи практичну цінність системи методичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень даної категорії, котра базується на ній.

Прикладний аспект використання полягає, насамперед, у тому, що під час розслідування конкретного кримінального правопорушення, зіставлення слідчим (дізнавачем) наявних про нього даних (наприклад, що відбулося, де, коли, за яких обставин, яким чином тощо) з системою узагальнених відомостей про раніше розслідувані кримінальні правопорушення подібного виду, дозволяє виділяти аналогічні за криміналістично значущими ознаками, що збігаються, кримінально-протиправні діяння та, базуючись на цьому, висунути можливі криміналістичні версії.

Механізм вчинення та відображення кожного кримінального правопорушення має індивідуальний характер, водночас, більшості випадків притаманні типовість ознак і властивостей.

Виокремимо можливі напрями практичного використання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень досліджуваного виду в слідчій практиці:

- виявлення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України, оцінка їх ознак, висунення версій про кримінально-протиправний (чи адміністративно-протиправний) характер тієї чи іншої події;

- висунення версій (особливо типових) про типологічні властивості та характерні риси злочинних груп, окремих осіб, які їх учинили, котрі входять до їх складу (особливо в умовах дефіциту конкретної інформації);

- визначення, з урахуванням регіонального територіального діапазону, напрямів пошуку осіб, залучених до переробки снотворного маку чи конопель та збуту наркотичних засобів;

- визначення конкретних джерел та носіїв криміналістично значущої інформації та можливих місць її локалізації з використанням даних про типові способи вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель та їх системних елементах тощо.

Можна зафіксувати, що метою виділення криміналістичної характеристики в самостійну наукову категорію є спроба отримання раціональних напрямів розслідування кримінальних правопорушень на основі окремих відомих елементів кримінально-протиправного діяння.

Структура криміналістичної характеристики повинна містити блоки типових відомостей про різні елементи механізму вчинення кримінального правопорушення, взаємозв'язки та взаємозалежності між ними.

Подібний підхід уявляється найбільш оптимальним, оскільки наочно ілюструє похідний характер від структури кримінального правопорушення.

Зазначена обставина зумовлює виділення в структурі криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель наступних ключових елементів: 1) предмет й обстановка кримінального правопорушення; 2) способи та типові сліди незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель; 3) характеристика осіб, які причетні до незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати висновок-рекомендацію: криміналістична характеристика має бути представлена родовими елементами, котрі охоплюють склад кримінального правопорушення. Ці елементи науково обґрунтовано мають конкретизуватись із урахуванням видової особливості кримінального правопорушення та дослідження, направлені на встановлення переліку елементів криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, достатнього для вичерпного опису типових рис будь-якого з кримінальних правопорушень, вказаного в Кримінальному кодексі України, не мають ані наукових, ані практичних перспектив.

Таким чином, об'єктивна необхідність, доцільність та навіть певна закономірність застосування узагальнюючих процедур у побудові загальної теорії кожної конкретної науки виступають у якості методологічних передумов створення методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, і сучасний стан накопичених криміналістичних знань надає можливості проведення такого упорядкованого узагальнення.

1.2. Предмет й обстановка незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

В кримінальному праві під «предметом кримінального злочину розуміють матеріальні утворення, наділені ознаками, які прямо названі у кримінальному законі чи випливають з інших ознак складу злочину і за вчинення посягання щодо яких передбачена кримінальна відповідальність:

1) це матеріальні утворення, тобто субстанції, які можна сприйняти і відчутти органами чуття людини;

2) ознаки предмета прямо зазначені у диспозиції статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за відповідний злочин, чи випливають з інших ознак складу злочину: а) фізична – характеризує фізичний стан предмета; б) соціальна – відображає зв'язок предмета злочину з іншими соціальними цінностями, визначає його місце у системі благ, які підлягають кримінально-правовій охороні; в) юридична – визначає юридичний статус предмета злочину;

3) у статті Особливої частини КК передбачені діяння, за вчинення яких щодо цього предмета настає кримінальна відповідальність. Тобто саме з приводу предмета вчинюється злочин. Злочин, ознакою складу якого є предмет, полягає у впливі на цей предмет – його викраденні, знищенні, зберіганні, переміщенні тощо» [278, с. 173-174].

Криміналістична значущість предмету кримінального правопорушення обумовлена насамперед тим, що вплив

особи, яка його учинила на цей об'єкт поєднується утворенням певного інтеграційного слідового комплексу. Ці зміни локалізуються: на місці кримінально-протиправної події (відкритому чи закритому ґрунті); на самому об'єкті (рослинах снотворного маку чи конопель), його частинах; у місцях подальшого його перебування; на особі, яка учинила кримінальне правопорушення (тілі, одязі тощо); знаряддях, технічних засобах та пристроях, використаних суб'єктом кримінального правопорушення під час незаконного посіву або вирощування.

Крім того, криміналістична характеристика предмета кримінального правопорушення має практичне значення для встановлення особи, яка його учинила шляхом дослідження зв'язків типу «предмет кримінального правопорушення – обстановки вчинення кримінального правопорушення» у наступних основних випадках: а) якщо вирощування наркомістких рослин свідчить про участь у ньому кількох осіб; б) коли за розмірами посівів конопель та маку снотворного можна судити про мету кримінального правопорушення, наприклад, збут рослин або вирощування без мети збуту; в) коли за розмірами рослин можна судити про час посіву; г) коли за ознаками предмету можна виокремити зв'язки щодо способу та місця учинення кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України, зазначений у ч. 1 цієї статті: ним є снотворний мак або коноплі у відповідних розмірах – снотворний мак від ста до п'ятисот рослин та коноплі у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин. Судова практика, яка склалася по застосуванню ст. 310 КК, виходить з того, що при підрахунку кількості рослин потрібно брати лише ті, які мають самостійний корінь. Це не власне наркотики, готові до вживання, а лише рослини (чи їх частини), що містять наркотичні засоби.

У результаті вивчення та узагальнення матеріалів судової практики встановлено, що дані рослини виступали як предмет кримінального правопорушення в такому співвідношенні: мак – 54,2%, коноплі – 45,8%.

Питання великого та особливо великого розмірів вказаних предметів врегульовано у наказах МОЗ від 1 серпня 2000 р. № 188 «Про затвердження Таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» і від 31 серпня 2007 р. № 511 «Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу».

При з'ясуванні ознак предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України, слід звертатися до законів «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» і «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними», а також постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 «Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів».

Перелік постійно зазнає змін через прагнення правопорушників уникнути кримінальної відповідальності шляхом винаходу нових засобів, котрі не підпадають за класифікаційними характеристиками під заборону, а отже правоохоронні органи найчастіше виступають ініціаторами розширення Переліку.

Відповідно до українського законодавства *наркотичні засоби* – це речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Так, особливо небезпечними наркотичними засобами, обіг яких заборонено, визнані героїн, канабіс, кокаїновий кущ та кока-лист, макова солома, опій та опій ацетильований, а наркотичними засобами, обіг яких обмежено, зокрема, кодеїн, кокаїн, метадон, морфін і трамадол.

Рослини роду коноплі (таблиця I список № 3 Переліку) – рослини, які містять психотропні речовини і обіг яких допускається лише для промислових цілей. Коноплі (канабіс) (розповсюджені назви – посівна (звичайна, культурна), іноді індійська) (*Cannabis sativa L.*) – вологолюбна однорічна рослина короткого дня, яка висуває високі вимоги до родючості ґрунту.

Наркотична дія конопель зумовлена наявністю в їх складі канабіноїдів: тетрагідроканнабіолу (ТГК), канабінолу (КБН) і канабідіолу (КБД).

Тетрагідроканнабіол (ТГК) – основний компонент, що відповідає за психоактивні властивості рослин роду коноплі, є 7,8,9,10- тетрагідро-6,6,9,-триметил-3-пентил-6Н-добензо [b,d]-піран-1-ол, що був виділений у 1964 році. ТГК – жироподібна нестійка речовина, що ізомеризується кислотами, на повітрі поступово, а в лужному середовищі швидше окислюється в каннабінол і, можливо, у більш високомолекулярні сполуки. Найбільш стійкий при збереженні в 1% розчині етанолу чи метанолу (такі розчини не змінюються при 0° С протягом 6 місяців). ТГК належить до особливо небезпечних психотропних речовин, обіг яких в Україні заборонений (Таблиця I, Список № 2 Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів).

Установлено, що у вегетативних і генеративних органах конопель синтезується неоднакова кількість наркотичних речовин. Зокрема, методом тонкошарової хроматографії виявлено, що в однодомних конопель вміст суми КБД, ТГК і КБН змінюється залежно від органу рослин таким чином (в балах): корінець і гіпокотиль – 0, листки нижньої частини технічної довжини стебла – 6,49, листки середньої частини технічної довжини стебла – 4,83, листки верхньої частини технічної довжини стебла – 5,90, крупні листки суцвіття – 9,20, середні за розміром листки суцвіття – 12,75, дрібні листочки суцвіття – 25,70, оцвіттина жіночих квіток – 36,56, маточка жіночих квіток, оболонки насінин і зародок насіння – 0 балів [158, с. 19-26].

Виділяються три основні види роду *Cannabis*: *Cannabis Sativa Cannabis Indica* (коноплі посівні), *Cannabis Indica* (коноплі індійські), *Cannabis Ruderalis* (коноплі бур'янисті). Кожен вид має групу сортів, яких безліч. Кожен вид має відмінні один від іншого характеристики, а кожен сорт виду – специфічні особливості. На сьогодні на ринку існують близько 450 різних сортів насіння канабісу, з них тільки 200 можуть бути

використані з метою незаконного культивування, а з цих 200 близько 50 містять достатню кількість тетрагідроканнабінолу.

Практично всі сорти конопель, які проростають на території України, містять тетрагідроканнабінол (ТГК) та використовуються як сировина для виготовлення наркотичних засобів. Зміст тетрагідроканнабінолу в трав'яній масі конопель – 0,5-5 (до 25)%, в смолі канабісу – 2-10 (до 40)%, в шишувій олії – 10-30 (до 60%).

В наркотичних засобах, отримуваних з конопель, міститься до 30 найменувань психоактивних канабіноїдів, основними з них є каннабідіол, каннабінол, дельта-9-тетрагідроканнабінолова кислота (D9-ТГК-кислота).

Накопичення ТГК залежить від генетичної природи сорту та умов вирощування. Високі температури повітря та недостатнє зволоження ґрунту в період вегетації рослин сприяють більшому накопиченню ТГК у коноплях.

На сьогодні відсутнє єдине трактування і класифікація конопель та їх місця в системі квіткових (покритонасінних) рослин. Протиріччя існують щодо поділу роду на біологічні види і належності його до певного порядку. Беззаперечним є лише визнання наявності роду *Cannabis*, що входить до родини *Cannabaceae* (Коноплеві) [160, с. 40].

За загальноприйнятою систематикою Коноплі (*Cannabis*) – рід однолітніх лубоволокнистих рослин родини конопляних (*Cannabaceae*) порядку шипшинових (*Rosales*). За біологічною класифікацією коноплі посівні, або звичайні належить до відділу *Magnoliophyta*, класу *Magnoliopsida*.

Містить один поліморфний вид – *Cannabis sativa* L. (коноплі посівні).

Проте, до сьогодні серед ботаніків є дві точки зору щодо систематики конопель.

Прихильники першої точки зору, услід за К. Ліннеєм стверджують, що рід коноплі монотипний, тобто містить всього один вид. Інші ж, беручи за взірець Ж.Б. Ламарка, виділяють, принаймні, два види – «південний» і «північний». Одним з

важливих відмінностей між цими видами прихильники другої точки зору вважають переважання наркотичних речовин у південних формах.

В оглядовій публікації американських вчених Е. Смолла і А. Кронквіста, яка побачила світ у 1974 р. обґрунтована ідея моноотипового роду конопель. Вони запропонували оригінальну схему класифікації єдиного виду роду, згідно з якою він поділяється на два підвиди, а ті, своєю чергою, на два різновиди кожен:

- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* – коноплі посівні підвид посівні;
- *Cannabis sativa* subsp. *sativavar. sativa* – коноплі посівні підвид посівні різновид посівні;
- *Cannabis sativa* subsp. *sativavar. spontanea* – коноплі посівні підвид посівні різновид дикі;
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* (Lam.) E.Small & Cronquist – коноплі індійські;
- *Cannabis sativa* subsp. *indicavar. indica* – коноплі посівні підвид індійські різновид індійські;
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* var. *Kafiristanica* – коноплі посівні підвид індійські різновид кафірістанські [98, с. 20-22].

Підвиди в даній схемі подані залежно від напряму селекції (волокна й олія або наркотичні речовини). Усередині підвидів кожна пара різновидів є культивованими або дикорослими рослинами.

Здебільшого систематики виділяють у роді *Cannabis* від одного до трьох видів. Монотипність роду пов'язують з тим, що всі біотики конопель мають однакову кількість хромосом, легко схрещуються між собою і дають фертильне потомство, характеризуються значною пластичністю біологічних і морфологічних ознак, а відтак всі вони належать до одного виду – *Cannabis sativa* L. (Коноплі посівні) [160, с. 40].

Відповідно до сучасної класифікації, рід конопель містить один вид з двома підвидами:

- *Cannabis sativa* subsp. *sativa* – коноплі посівні;
- *Cannabis sativa* subsp. *indica* (Lam.) E.Small & Cronquist – коноплі індійські.

Раніше виділявся третій вид – коноплі бур'янисті (*Cannabisruderalis*Janisch.), але на сьогодні ця комбінація не має самостійного рангу і є синонімом *Cannabis sativa* subsp. *Sativa* [98, с. 20-22].

Кожен вид має групу сортів, яких безліч. Кожен вид має відмінні один від іншого характеристики, а кожен сорт виду – специфічні особливості. На сьогодні на ринку існують близько 450 різних сортів насіння канабісу, з них тільки 200 можуть бути використані з метою незаконного культивування, а з цих 200 близько 50 містять достатню кількість тетрагідроканнабінолу.

Відмінні ознаки видів.

Sativa: Висота: рослини можуть виростати дуже високими, в середньому від 1,20 до 4,5 метрів. Вузли: мають довге міжвузля між гілками, від 7 см до 15 см. Листя: гостре листя з довгими вузькими пальцями без відмітин або візерунків.

Indica: Висота: маленькі рослини, в середньому від 15 см до 1,20 м. Вузли: коротке міжвузля між гілками, від 7,5 см та менше. Листя: округлене листя з мармуровим візерунком.

Ruderalis: Висота: маленькі рослини, в середньому від 15 см до 1,20 м. Вузли: дуже коротке міжвузля з великою кількістю гілок. Листя: маленьке та товсте.

Коноплі мають характерну непарну (5, 7, 9) кількість відростків листя із зазубреними краями, які нагадують пили.

Для повного дозрівання рослині необхідно від 2,5 до 9 місяців. Найбільш розповсюджений період зростання рослини – від 3 до 4 місяців залежно від сорту. Рослина чистого виду *Sativa* може зростати впродовж 6-9 місяців. *Indica* може зацвісти впродовж 6 тижнів, а отже, період квітнення схрещеної рослини *Sativa/Indica* триває 2-4 місяці.

При вирішенні питання про приналежність рослини, яка виростала на конкретній ділянці, до нарковмісної рослини конопель необхідно виявити наступний комплекс ознак: морфологічні (зовнішні) ознаки рослини – наявність стеблової частини, гілок, суцвіть, листя; анатомічні (діагностичні) ознаки; наявність наркотично активного компонента – тетрагідроканнабінолу.

Наведена систематика і філогенез конопель є необхідним компонентом інформаційного забезпечення проведення відповідних видів судово-експертних досліджень та вирішення комплексу експертних задач (ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних), у результаті чого можливо не лише отримати необхідну сукупність доказів, але й висунути обґрунтовані версії щодо походження рослини, зокрема місцевість, де вона була вирощена та інших відомостей, що мають значення для розслідування.

Однією з біологічних особливостей конопель є нерівномірність їх зростання. На початку вегетації коноплі ростуть повільно, але згодом зростання їх різко посилюється. Найбільша інтенсивність зростання конопель спостерігається в період від бутонізації до цвітіння, коли добові прирости стебла сягають 5-6 см [106, с. 422]. Зафіксувавши ці характерні ознаки, можливо встановити час здійснення посівів та проміжок часу, протягом якого відбувалося культивування рослин.

Через те, що досліджувана рослина зростає в помірному кліматичному поясі, то у більш північних широтах вона не визріває, в південніших дає слабке волокно і виділяє надмірну кількість психотропних токсинів. Коноплі зростають на будь-яких ґрунтах, але значно краще – на чорноземі, осушених торфовищах і добре дренованих легких суглинках. Вирощуються на відкритому ґрунті і в теплицях, добре пристосовуються до гідропонного вирощування [161, с. 175-186]. Таким чином, це спонукає суб'єктів кримінальних правопорушень до вжиття комплексу заходів до поліпшення умов росту та вегетації зазначених рослин.

Наявність температурного режиму прямо впливає на швидкість росту цієї рослини. Насіння конопель починає проростати при температурі 1 С°, але більш швидко воно сходить за температури 8-10 С° на глибині загортання насіння. Інтенсивності зростання конопель сприяє температура – 18-20 С° [185, с. 422]. Зазначене дає підставити для висунення версії щодо можливості культивування рослини в тепличних умовах, якщо зібрану культуру було виявлено у невідповідну пору року.

Наступною рослиною, яка виступає предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 310 КК України, є *снотворний мак*.

Рослини виду мак снотворний – рослини, виду *Papaver somniferum L.* (опійний, у тому числі олійний та інші, що містять опій), обіг яких допускається для промислових цілей (таблиця I список № 3 Переліку). Мак снотворний або опійний – однорічна трав'яниста рослина; корінь стрижневий, стебло заввишки 30-100 см, голе, вкрите восковим нальотом; стеблові листя сидяче, велике, широколанцете, по краях зубчасте, верхні листя яйцеподібне.

З рослини мак отримують такі наркотичні засоби рослинного походження: макова, опій, екстракт макової соломи, молочний сік різних видів маку, що згорнувся, який не є снотворний, але містить алкалоїди маку, включені в Перелік наркотичних засобів, ацетильований опій.

У дозрілих коробочках снотворного маку, який вирощується в Україні (його ще називають олійним, що є некоректним), після обмолоту насіння міститься 0,3-0,6% морфіну.

Рослина мак налічує від 50 до 100 видів рослин, з них більш ніж у 10 видах, таких як мак снотворний, мак щетинистий, мак прицвітниковий, мак східний та ін., у значній кількості виявлені алкалоїди, включені до відповідного Переліку. Найбільш поширеними підвидами маку є рослини маку-самосійки (*Papaver rhoeas L.*), які здебільшого ростуть стихійно на полях та лісосугах. Мак східний (*Papaver orientale L.*) та мак голостебловий (*Papaver nudicaule L.*) здебільшого зустрічається в Південному Причорномор'ї (Херсонська, Миколаївська, Одеська області) та на Кримському півострові.

Нарковмісні культури маку містять 26 алкалоїдів ізохінолінової структури (їх спільна кількість у сухих голівках сягає 1-2,5%). У медицині найважливіше значення з них мають морфін, кодеїн і папаверин [82, с. 10]. Практичне значення містять алкалоїди: морфін, кодеїн та папаверин. Крім алкалоїдів, ця рослина містить органічні кислоти, фітостерин та інші сполуки.

Слід мати на увазі, що рослина маку належить до однорічних, дворічних і багаторічних рослин, що необхідно враховувати, встановлюючи час здійснення посівів. Відповідна рослина зазвичай має розвинене стебло, яке виділяє молочний сік, білий, жовтий або помаранчевий. Як джерело природного морфіну є опій, тобто молочний сік рослин опійного або олійного маку, що належать до підвиду рослин виду мак снотворний (*Papaver Somniferum L.*). Мак снотворний – рослина заввишки 80-150 см. Листя, пронизане судинами з білим молочним соком. Корінь стрижневий, проникає в ґрунт на 70-120 см. Стебло – пряmostяче слабкогіллясте, листя об'ємне: нижнє – подовжене, зібране в розетку, верхнє – яйцеподібне або довгасто-яйцеподібне; у опійного маку воно щільне, іноді шкірясте, у олійного – тонке. Стебло і листя покриті голубувато-сизим восковим нальотом. Квітки великі, поодинокі, 4-пелюсткові, причому у опійного маку – зазвичай білі або фіолетові, а у олійного – червоно-фіолетові, світло-рожеві і світло-фіолетові з темною плямою. Плід – коробочка, частіше не розкривається, діаметром 2-5 см і висотою 2-6 см; у опійного маку – товстостінна, несегментована, гладка коробочка, у олійного – тонкостінна, сегментована, горбкувата [123, с. 19-22].

Мак дикий – це однорічна відстовбурчено волосиста рослина 20-50 см заввишки. Плід – куляста коробочка з 8-20-променевим диском. Квітне в травні – липні. Росте як бур'ян на полях, схилах, уздовж доріг, але найчастіше в західних лісостепових і степових районах і в Криму [171; 281, с. 31].

Плід – коробочка довжиною у 10-12 мм з плоским диском рильця з 10-12 лопаток. Розкривається коробочка за допомогою отворів, розташованих під кожною з лопаток. У маку є особливий механізм для розкидання насіння, що приводиться в дію поривами вітру. Коли, стоячи на довгих ніжках, коробочки маку розгойдуються вітром, вони розкидають насіння через верхівкові отвори на досить значну відстань – до 15 м. З цією особливістю маку пов'язана його видова назва «дикий». Максимальна плодючість однієї рослини – 50 000 насіння, яке в посушливі роки знижує свою подібність, а то і

зовсім не сходить [160, с. 20]. Такі умови необхідно враховувати, коли проводиться огляд місця події і встановлюється факт природного чи штучного засівання культури.

Щодо виокремлення нарковмісних речовин з цієї рослини. Згущений молочний сік (опій) отримують тільки вручну, шляхом надрізання ще недозрілих коробочок, на корені, який містить смолисті, слизькі речовини і 20 алкалоїдів: морфін (0,3-0,5%), апоморфін, кодеїн (до 0,07 %), папаверин (до 0,05%), тебаїн, лауданін, наркотин, реадін і інші. За хімічною будовою алкалоїди маку належать до похідних фенантрени і ізохіноліну. У рослині містяться також β -ситостерин і органічні кислоти [9, с. 305; 180, с. 119].

Особливо поширеним серед незаконного обігу снотворного маку є мак східний (*Papaver orientale*). На території України цю культуру виростити можливо лише в спеціально створених умовах. Ця рослина має наступні ознаки: 60-90 см заввишки, з перисто-розсіченим жорстко волосистим листям, нижні частини якої зібрані в розетку. Квітки поодинокі, великі, оранжево-червоні, до 12 см в діаметрі. Квітне в червні. Насіння сіють у квітні – травні на постійне місце, іноді розмножують частинками коренів. Має різні сорти, що відрізняються за ступенем махровості і забарвленням [41, с. 45-51].

Мак голостебельний (Papaver nudicaule) 30-60 см заввишки, із зібраним в розетку глибоко перисто-виїмчастим листям 10-15 см завдовжки і поодинокими квітками з найтоншими пелюстками найширшої гама забарвлень на довгих безлистих квітконосах. Цвіте тривало, з травня по вересень. Має садову форму *Papaver nudicaule var. radicum* з низькими квітконосами до 15 см заввишки. Листя довге, просто перисте, зеленувате, рідше сіре, волосисте, сіре, сегменти довгасті або ланцетні, рідше лінійні, прості або рідше – зубчасті, розсунуті. Бутони досить великі, 4-6 см в діаметрі, віночки жовті, швидко опадають. Нитки тичинок довгі, численні. Цвіте з червня по липень. Плід – щетиниста коробочка (щетинки білі або червоні, притиснуті), досить велика, вузько-булавоподібна, без плівчастим облямівки променів і майже без плівчастої мембрани в кутах між ними [185, с. 406].

Досліджуючи фотознімки або відеозаписи, на яких зображені рослини снотворного маку, можливо встановити приблизний час доби, коли вони були зроблені, адже мак можна використати для створення квіткового годинника: його квітки відкриваються о 6-й годині ранку.

Ще одним із поширених підвидів снотворного маку є підвид євразійський. До нього належать всі олійні селекційні сорти маку, що ростуть на території України, а також більшість олійних сортів культивуються в центральній та східній Європі. За вмістом морфіну коробочки зазначених селекційних сортів олійного маку не поступаються опійному азіатських сортів. Решта підвидів снотворного маку належать до його опійних різновидів, серед яких виділяють підвид джунгарський, підвид китайський, підвид тянь-шанський, підвид турецький і підвид перський. Рослини цих підвидів характеризуються великими, абсолютно гладкими, товстостінними коробочками, кулястої, довгастої або яйцевидної форми, як правило, розкритими при їх дозріванні; з насінням різного забарвлення – від білого до блакитного. Всі рослини опійних підвидів, і особливо стінки їх коробочок, пронизані великою кількістю молочних судин [285, с. 65].

При вирішенні питання про віднесення рослини, яка проросла на конкретній ділянці, до рослини, що містить наркотики, також необхідно виявити комплекс наступних ознак: зовнішні ознаки рослини мак – наявність стеблової частини – стебла, коробочки, листя тощо; анатомічні ознаки: наявність наркотично активних алкалоїдів опію – морфіну, кодеїну, тебаїну, орипавіну.

Важливо значення повинно надаватись підрахунку кількості рослин, а саме потрібно враховувати лише ті, які мають самостійний корінь. Кількість стебел рослини в розрахунок не береться.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України, потребує ґрунтовних наукових досліджень та розробок, з урахуванням селекціонування нових видів рослин з підвищеною

концентрацією наркотичних речовин. Вивчення зазначених культур передбачає врахування системи ознак (морфологічних, фізіолого-біохімічних, географічних та генетичних), що дозволяє в подальшому відповідним чином задокументувати подію кримінального правопорушення, визначити тактичні завдання окремих С(Р)Д, НС(Р)Д, належним чином висунути слідчі версії та побудувати алгоритми і програми розслідування. Предмет кримінального правопорушення як структурний елемент криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель містить низку криміналістично значущих ознак. Через це доцільно використовувати метод дослідження взаємозалежності ознак у генеральній сукупності та кореляційного аналізу. Такий підхід вивчення факторних і результативних показників надасть можливість через вивчення системи ознак предмету кримінального правопорушення встановити особу, яка його учинила, спосіб незаконного культивування, час та місце вчинення злочину тощо.

Предмет кримінального правопорушення даного виду має прямий зв'язок з *обстановкою вчинення злочину*. У криміналістиці під цією категорією розуміють таке: у широкому значенні як середовище, тобто сукупність умов, кореляційних зв'язків, відносин, що склалися на певній території у період часу події; у вузькому значенні – частину обставин кримінального правопорушення, що характеризують *місце* та *час* його вчинення. Іншими словами, на думку професора В.В. Тіщенко, «структуру обстановки злочину утворюють такі елементи:

- часова характеристика події злочину;
- просторова характеристика (місце підготовки, місце вчинення, місце приховування злочину та його наслідків, маршрути пересування злочинців, напрями переміщення предмета злочину тощо);
- матеріальну обстановку місць підготовки, вчинення та приховування злочину (якщо вони не збігалися);
- погодні та інші природничо-кліматичні умови;

- поведінку учасників події, що впливає на характер і результат дій злочинця;

- обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, вчиненню та приховуванню злочину» [272, с. 357-358].

Щодо місця та часу вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 310 КК України, як свідчать результати аналізу вивчених нами кримінальних проваджень, вони взаємопов'язані та залежать один від одного.

Місцем вчинення аналізованого кримінального правопорушення може бути будь-яка земельна ділянка (відкритий або закритий, тимчасовий ґрунт) незалежно від форм власності, а також пустища.

Місце та час учинення даного виду злочину залежать від регіону.

Результати проведених досліджень показали, що зонами переважного вирощування конопель є Луганська, Донецька та Харківська області; маку опійного – Одеська, Херсонська та Миколаївська області.

Найбільш типовими місцями вчинення досліджуваного виду злочину є житлові будинки та приміщення (до 10% випадків), дачні, присадибні ділянки, землі сільськогосподарського і лісгосподарського призначення та інші території, віддалені від житлових масивів (до 90% випадків).

У формі вирощування нарковмісних рослин кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України, є триваючими і характеризуються сезонними показниками, на які безпосередньо впливають природно-кліматичні та біологічні чинники, до яких належать тривалість вегетаційного періоду снотворного маку та конопель (від 65 до 160 діб у різних ґрунтово-кліматичних зонах України), географічні форми рослин, комплекс умов ґрунтово-кліматичних зон, періоди можливого збирання врожаю певними способами тощо. Максимальна кількість фактів незаконного вирощування у відкритому ґрунті припадає на період з квітня по жовтень (для снотворного маку) та з квітня до початку листопада (для конопель).

Час вчинення кримінального правопорушення зумовлює місце його учинення. Якщо незаконний посів та вирощування вчинюється взимку, навесні або восени, то місцем скоєння злочину виступають житлові будинки, квартири, підсобні приміщення та господарські будівлі. Посів та вирощування нарковмісних рослин у таких місцях здійснюється, як правило, у закритий ґрунт, у тому числі з використанням гідропонних систем.

З літа по осінь незаконне культивування здійснюється на відкритому ґрунті земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, дачних, присадибних ділянках або не територіях, віддалених від житлових масивів.

Отже, якщо місцем вчинення незаконного посіву та вирощування виступають або присадибні ділянки, або ділянки місцевості, розташовані за межами населеного пункту, то часом вчинення цього злочину буде весняний та літній періоди, коли природні умови є придатними для розведення зазначених культур. Зазвичай цвітіння маку відбувається в серпні, а період його дозрівання складає два місяці. Якщо засіяти мак ранньою весною, то можна отримати його постійне квітнення з травня до кінця літа. Вегетаційний період конопель становить від 65-70 (у північній зоні України), до 140-160 діб (у південній зоні України). Швидкі сходи її з'являються при температурі ґрунту не менше за 8-10°C. Якщо ж рослини культивуються в приміщенні (приватних помешканнях, присадибних будівлях господарського призначення), то час злочину не пов'язується з сезоном і за умов дотримання технології розведення рослин (температура, світло, полив, удобрення ґрунту тощо) незаконний посів та вирощування може відбуватися протягом всього року.

1.3. Типові способи й притаманні ним сліди (слідові комплекси) незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Криміналістика розглядає спосіб учинення кримінального правопорушення як об'єктивну закономірність процесу утворення доказів, пізнання якої дозволяє створювати науково обґрунтовані засоби, прийоми та методи виявлення, фіксування та дослідження доказів. Спосіб учинення кримінального правопорушення складається з комплексів взаємопов'язаних актів поведінки особи, яка його вчинила, котрі вибудовуються в ланцюг: дій, операцій, прийомів, рухів, що залишають у зовнішньому світі притаманні йому сліди-відображення. Існують проміжні та кінцева мета кримінально-протиправного наміру. Досягнення конкретної проміжної цілі утворює певний етап (стадію) системи поведінкових актів. Дії з підготовки до вчинення та приховання кримінального правопорушення, які входять у спосіб, перебувають у взаємозумовленому зв'язку між собою та з часом й місцем їх вчинення, з використанням тих або інших знарядь та засобів. Саме тому для більшості видів злочинів найбільш властивою в структурі способу є послідовність типових дій особи, згрупованих поетапно. Кожному етапу притаманний конкретизований перелік типових дій.

На сьогодні не викликає серйозних зауважень криміналістична інтерпретація розуміння способу вчинення кримінального правопорушення як комплексу (системи) об'єктивно та суб'єктивно детермінованих дій з підготовки, вчинення, приховування кримінального правопорушення, що відповідають загальному кримінально-протиправному задуму та досягненню мети.

Виокремлення способів підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення як самостійних елементів криміналістичної характеристики дозволяє, по-перше, відобразити можливі варіанти кримінально-протиправної

поведінки особи, по-друге, більш предметно подати взаємодображення кожного з видів способу один на одного та на інші елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.

Крім того, інформація про спосіб учинення кримінального правопорушення може бути використана під час розслідування та профілактики досліджуваних діянь у цілях:

- реалізації положень частини першої ст. 91 КПК України, відповідно до якої спосіб вчинення кримінального правопорушення є однією з обставин, які підлягають доказуванню у кожному кримінальному провадженні;

- формування вихідної моделі конкретних кримінальних правопорушень, кримінально-протиправної діяльності всієї злочинної групи;

- створення пошуково-пізнавальних моделей слідових комплексів для здійснення логічного аналізу механізму вчинення кримінального правопорушення при проведенні окремих невербальних та невербальних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, обшуку, в окремих випадках слідчого експерименту);

- вибору тактики проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (допитів, одночасних допитів);

- формування та застосування криміналістичних обліків, систем та колекцій, інтегрованого банку даних та його підсистем тощо.

Діяння, пов'язані з незаконним культивуванням снотворного маку чи конопель, у кримінальному законодавстві України виражається у двох формах – посіві та вирощуванні. У наукових джерелах з кримінального права об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого статтею 310 КК України, здебільшого визначають як культивування рослин, включених до таблиці I Переліку, обіг яких на території України забороняється, за винятком діяльності з культивування та (або) використання рослин, включених до списку № 3 таблиці I Переліку, що містять малі кількості наркотичних речовин, із додержанням умов, визначених

законодавством [177, с. 519]. Зі змісту цього документу випливає, що поняття посіву та вирощування нарковмісних рослин не відмежовуються один від одного, а узагальнюється одним словосполученням «культивування» [220]. Така ж словесна конструкція використовується у статті 10 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 24 листопада 2008 року (Заходи протидії незаконному культивуванню нарковмісних рослин). Відповідна термінологія міститься у Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 року стосовно заходів щодо протидії незаконному культивуванню опійного маку, кокаїнового куща або рослини канабіс [69].

У статті 310 КК України наводиться чітка градація між такими діяннями як посів та вирощування, у результаті чого спостерігається уникнення узагальнюючого терміну «культивування». Через те, більшість вітчизняних правників, зокрема В.Я. Тацій, В.І. Борисов та В.І. Тютюгін, термін «культивування» не використовують. На їх думку, спосіб вчинення злочину, передбаченого статтею 310 КК, поділяється лише на дві форми: посів та вирощування [139, с. 642].

Отже, на наш погляд, *культивування нарковмісних рослин, це насамперед комплекс технологічних, технічних (агробіологічних, ґрунтових і меліоративних) та організаційних заходів, спрямованих не лише на посів або вирощування конопель та снотворного маку, але й на виведення нових сортів нарковмісних рослин з підвищеним вмістом наркотичних речовин.* Однак, якщо ці дії вчиняються суб'єктом, який отримав ліцензію на право зайняття господарською діяльністю, пов'язаною з розведенням нарковмісних рослин, то таке культивування підпадає під ознаки злочину, передбаченого статтею 320 КК України. За інших умов проведення селекціонування в будь-якій формі може розглядатися лише як спосіб підготовки до вчинення злочину, у випадку якщо у особи було на меті використання виведеного нею сорту для масового посіву та вирощування снотворного маку чи конопель з

підвищеною концентрацією наркотичних речовин. Однак змушені констатувати, що за результатами вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень, відкритих за статтею 310 КК України, не було встановлено жодного факту, що свідчив би про намагання особи правопорушника вивести новий сорт нарковмісної культури. Такий стан пояснюється тим, що селекціонування рослин потребує багаторічної роботи, наявності високотехнологічних та лабораторних умов, відповідних знань, досвіду та вмінь, системних апробацій та спеціального обладнання.

Якщо незаконне вирощування нарковмісних культур здійснюється декількома особами, то спосіб вчинення злочину може диференціюватися в залежності від обсягу та розподілу роботи між цими суб'єктами. Наприклад, одна особа займалася удобренням ґрунту, інша посівом, а третя – обприскуванням, поливом та збором урожаю.

У контексті незаконного культивування нарковмісних рослин розкриємо більш змістовно поняття «посів». Зазначена діяльність, насамперед, полягає у внесенні у відкритий (тимчасовий – закритий) ґрунт насіння рослин, а також висаджування придбанної або вирощеної розсади таких рослин.

А.А. Музика вважає, що кримінально-правове поняття «посів» – це незаконне внесення у відкритий або тимчасовий (закритий) ґрунт насіння маку снотворного чи конопель, а також висаджування у відкритий ґрунт придбанної, тобто вирощеної іншою особою, розсади цих рослин. Способи й засоби, що при цьому використовуються, значення для кваліфікації не мають. Посів може бути здійснений у будь-якому місці – на присадибних ділянках, пустирищах, на полях державних чи колективних господарств тощо [177, с. 642].

Доказове значення мають виявлені місця зосередження розсади, плантацій з посівами цих рослин, їх місцезнаходження, розміри, вид та кількість рослин, що вирощуються [135, с. 519].

Своєю чергою, В.Б. Градусова способи посіву нарковмісних рослин диференціює на «розкиданий» (найчастіше для

дрібного насіння маку) та «рядовий», «гніздовий» та «квадратно-гніздовий» способи. Ознаками, що свідчать про спеціальний посів, є: а) правильне розміщення та приблизно однакові відстані між рослинами у ряду; б) розміщення рослин у лунках (порядку 0,5 м²); в) висадження розсади у ґрунт [125, с. 108].

Догляд за насадженнями снотворного маку і конопель умовно можна розділити на ґрунтові, агробіологічні, меліоративні, організаційні заходи [74].

Організаційно-господарські вимоги полягають у раціональному застосовуванні території, високоефективному використанні сучасних технологій поливу та внесення добрив, боротьби з бур'янами та комахами, а також праці на засіяній ділянці з дотриманням оптимальних агротехнічних термінів.

В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін вважають, що цей процес охоплює рихлення, прополювання, букетування, прорідження, полив, підживлення посівів з метою доведення їх до стадії дозрівання. Причому для наявності вказаного діяння не має значення, посадив ці рослини сам винний, висіяні вони будь-ким іншим або є дикорослими [139, с. 642].

А.А. Музика зазначає, що поняття «вироснування» охоплює різні роботи з догляду за посівами (засіяною площею) і рослинами маку снотворного або конопель, незаконне культивування яких карається у кримінально-правовому порядку (обробка міжрядь, боротьба зі шкідниками і хворобами, знищення бур'янів, підживлення добривами, поливання та інші дії, у тому числі догляд за розсадою в закритому ґрунті) [177, с. 984].

Отже, стосовно поняття незаконного «вироснування», вважаємо, що воно охоплює різні види роботи з догляду за посівами (засіяною площею) і сходами рослинам виду «мак снотворний» або сходами рослин роду «коноплі» протягом вегетаційного періоду шляхом обробки ґрунту, а саме: обробка міжрядь, боротьба зі шкідниками, хворобами, знищення бур'янів, що заважають зростанню рослин, підживлення добривами, поливання, проривання, проріджування, прополювання,

розпушування землі, догляд за розсадою в закритому ґрунті та інші дії, вироблення навколо рослин конструкцій, наприклад, з гілок та мотузок для стійкості росту рослин, а також інші дії з метою покращення зросту та доведення рослин до стадії дозрівання.

Ознаками, що свідчать про вирощування нарковмісних рослин є:

а) спосіб посіву насіння у ґрунт – це яскраво виражена стрижнева коренева система з добре розвиненим головним та бічними більш дрібними коренями, що відходять від нього;

б) розсадний спосіб – дрібна коренева система (один головний та декілька бокових). Усі корені міцні, спірально увігнуті. Іноді, на них залишаються фрагменти торф'яних або паперових розсадних стаканчиків [125, с. 109].

За результатами вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що у 15 % випадках посів конопель відбувався як горшкової культури (у квіткових горщиках, емностях та сосудах, з певною кількістю рослин), адже цей спосіб є найбільш простим та доступним.

Стосовно *способу підготовки* до вчинення незаконного посіву та вирощування маку або конопель, то він може полягати в діях, спрямованих на пошук насіння (розсади) маку чи конопель, місця, де вони будуть вирощуватись, у підготовці умов для культивування (освітлення, полив, збагачення ґрунту тощо), підборі та ознайомленні зі спеціальною літературою, сільгоспінвентарю та технічних засобів.

Не виключено, що злочин буде вчинено не самостійно, тому підготовка може містити й дії з підшукування співучасників [170, с. 174].

Придбання насіння з метою його пророщування чи розсади з метою подальшого висаджування та вирощування снотворного маку чи конопель розглядаються як готування до злочину. Тим часом, якщо відбувається готування до злочину, передбаченого ч. 1 ст. 310 КК України, то відповідно до ст. 12 та ч. 2 ст. 14 КК такі дії, на думку А.М. Бабенка, не тягнуть

за собою кримінальної відповідальності, оскільки вони є злочинном невеликої тяжкості. Навпроти, готування або замах на кваліфікований склад злочину не виключає настання відповідальності за ч. 2 ст. 310 КК України [75, с. 45].

Щодо підготовки посівного матеріалу існує достатньо багато фактів купівлі та продажу насіння маку та коноплі через мережу Інтернет, використовуючи при цьому соціальні мережі та різного роду вебсайти відповідної тематики, які називаються «банком насіння». Вартість покупки коливається від 80 до 300 доларів за 10-16 насінь. Більшість банків продають насіння пакуваннями по 10-20 штук. Кожний банк встановлює власні умови по переведенню грошей, по пересиланню та пакуванню насіння. Прайс-листи та каталоги, як правило, висилаються на e-mail.

Найбільш відомою є продукція голландських компаній з виробництва насіння. Крім того, існують рейтинги насінневих банків, котрі суб'єкти кримінальних правопорушень знаходять на спеціалізованих ресурсах мережі Інтернет. Дані факти необхідно враховувати при пошуку носіїв інформації у затриманих осіб.

Пересилання відбувається здебільшого через кур'єрські служби доставки та пошту. З матеріалів кримінальних проваджень нами були встановлені випадки передавання насінневого матеріалу через водіїв автобусного транспорту та провідниками пасажирських залізничних вагонів.

В кримінальному середовищі кращим способом придбання насіння вважається обмін між особами, які займаються незаконним культивуванням (такі особи називають себе гроверами), адже при цьому, по-перше, за насіння зазвичай не треба платити, а, по-друге, відомий ефект, який дає ця рослина.

Використання зловмисниками високих технологій (у тому числі комп'ютерних технологій та комунікативних сервісів мережі Інтернет) зумовлене швидкістю здійснення експрес-переказів, а також простотою їх оформлення, фактичною анонімністю та, як наслідок, високим ступенем безпеки

для осіб, причетних до відправлення грошових коштів, адже справжня мета переказів маскується під різні «гуманітарні акції» (наприклад, допомога родичам, дітям, інвалідам тощо), а також «непрозорістю» цих переказів для фінансового контролю.

Для подібних способів здійснення протиправного фінансування можна виділити наступні криміналістично-значущі ознаки:

- по-перше, доступність – будь-який користувач мережі Інтернет може ними скористатися;

- по-друге, мобільність – необхідна тільки наявність електронного пристрою (наприклад, ноутбука, планшетного комп'ютера, мобільного телефона тощо) з функціоналом виходу в мережу Інтернет та самої мережі провідного або бездротового (Wi-Fi) доступу;

- по-третє, відносна безпека – активно застосовуються декілька систем захисту залежно від конкретної платіжної системи;

- по-четверте, легкість використання – користування платіжними системами не потребує навичок вище пізнань стандартного користувача персонального електронного пристрою;

- по-п'яте, анонімність при реєстрації – можливість уведення при реєстрації будь-яких даних, у тому числі й неіснуючих;

- використання спеціальних кур'єрів, які здійснюють безпосередню доставку фінансових засобів.

Культивування нарковмісних рослин у спеціальних пристроях для їх вирощування є доволі простими. Як правило, суб'єкти кримінальних правопорушень використовують перероблені предмети меблів (різні ящики, шафи з демонтованими полицями, саморобні пристрої для штучного освітлення. Спеціальні обладнання, облаштовані окремими камерами для вирощування рослин у нанесеному ґрунті та без використання ґрунту. Дані пристрої обладнані системами освітлення, обігріву, примусової вентиляції, аерації та

зволоження повітря, апаратами для поливу та автоматичними таймерами включення / виключення електроживлення. Їх наявність є доказом того, що винна особа цілеспрямовано готувалася до розведення нарковмісних рослин [125, с. 110].

Створення умов для культивування снотворного маку чи конопель у відкритому ґрунті залежить від виду земельної ділянки. На землях, що уводяться у сільськогосподарський обіг ці дії включають «розчищення ділянки від дикорослої рослинності (вирубка поляни в лісі або лісопосадці, розчищення ділянки очеретяних заростів, суцільне видалення дернини з дикорослих аборигенних рослин на поляні, яка є тощо); осушення болотистих ділянок; вирівнювання поверхні ділянки. На старопахотних землях підготовка полягає в обробці ґрунту шляхом оранки або дискуванні землі важкими дисковими боронами. Залежно від розмірів земельної площі, де планується проведення культиваційних дій, на підготовчому етапі можливе придбання різних сільськогосподарських машин, за допомогою яких буде вестися обробка ґрунту даної земельної ділянки, її рихлення, боротьба з бур'янами, а також придбання іншого сільськогосподарського інвентаря для цих цілей: лопат, мотик, граблів тощо. Важливе значення має придбання обладнання, за допомогою якого буде здійснюватися полив рослин.

До підготовчих дій з посіву та вирощування снотворного маку чи конопель у захищеному ґрунті можна віднести такі заходи: придбання матеріалу для облаштування теплиці або парника на відкритій місцевості; придбання різних утеплювальних матеріалів для обладнання нежитлових приміщень з метою вирощування там рослин; придбання в садових магазинах чи супермаркетах різних ґрунтів для засипки ними підлоги культиваційного приміщення або поміщення його в спеціальні ємності, в яких будуть такі рослини вирощуватись; приготування спеціальних ґрунтових сумішей або штучних середовищ для вирощування снотворного маку чи конопель (особливо це стосується тих випадків, коли застосовується

метод гідропоніки, про що більш детально мова піде нижче); виготовлення стелажів, полок, на яких будуть встановлюватись ємності з вирощуваними рослинами; пристосування для цих цілей різних предметів побутового призначення (наприклад, меблевої шафи); придбання спеціального обладнання для створення відповідного освітлення приміщення, його обігріву, а також вентиляції повітря в ньому; придбання або виготовлення систем штучного поливу рослин; придбання інвентарю для поливу ручним способом; придбання торф'яних чи кокосових таблеток, контейнерів, розсадних ящиків (контейнерів), стаканчиків для вирощування розсади з насіння та пророщування паростків рослин; придбання різних добрив для підвищення родючості ґрунту, боротьби зі шкідниками або хворобами рослин; пошук у мережі Інтернет магазинів, які займаються розповсюдженням насіння, розсади снотворного маку чи конопель та інструкцій з вирощування рослин, які цікавлять; замовлення насіння або розсади через Інтернет-магазини, а також інструкцій з вирощування рослин або іншої літератури, пов'язаної з вирощуванням снотворного маку чи конопель.

Що стосується безпосереднього способу вчинення кримінальних правопорушень даного виду, то результати аналізу матеріалів практики розслідування відповідних кримінальних проваджень також показав, що спосіб кримінального правопорушення, як правило, складають такі дії, як *посів, прополка, рихлення, полив* з метою доведення до стадії дозрівання.

Спосіб вирощування снотворного маку чи конопель у відкритому ґрунті полягає у ретельному обранні земельної ділянки для зручного та ефективного розведення рослини. У зв'язку з цим враховується стан освітлення зони засіву (не менше 14 годин світлового дня), захищеність від вітрових поривів, уникнення можливості випадкового пошкодження насаджень людьми та тваринами. Для знищення шкідливих рослин ґрунт попередньо може оброблятися гербіцидами. За цих умов важливо ретельно відібрати усі необхідні зразки для порівняльного та діагностичного дослідження.

Для проростання рослин у домашніх умовах суб'єкти кримінальних правопорушень зазвичай використовують підручні предмети (ящики, горщики, фрагменти пластикових пляшок, пакети). Процес трансплантації саджанців, сіяних щільно або густо в якій-небудь ємності відбувається після 5-7 днів, доки вони мають невеликий основний корінь. Рослини в ґрунт можуть уноситись у спеціально підготовлені лунки або ж по вирівняному на землі ряду. На засушливому ґрунті розсада може висаджуватись у борозни. Коли ґрунт на ділянці вологий, розсаду висаджують на гребні.

Процес такого догляду потребує використання спеціальних освітлювальних приладів, обігрівачів, вентиляційних систем тощо. Для переміщення саджанців також використовуються різноманітні пристосовані знаряддя: столові прибори, іграшкові лопатки, будівельні шпателі тощо. Саджанці поміщаються в землю на 5-7 сантиметрів у глибину на відстані 2-4 сантиметрів між рослинами.

Щодо особливостей способу посіву та вирощування снотворного маку, слід зазначити, що інтенсивність проростання цієї рослини є досить низькою, тому перед посівом правопорушниками здійснюється глибока оранка (перекопування землі), що підвищує накопичення вологи з зимових опадів. При обранні часу посіву враховується чутливість рослини до заморозків. Відповідно до кліматичних умов час засівання обирають у більш ранній період. Для продуктивного вирощування зазначеної культури зловмисники розміщують рослини рівномірно по всій площі засіву в «шаховому» порядку або прямолінійно. Інакше при щільному засіванні стебла маку є слабкими та здатні утворювати лише одне стебло і мати одну коробочку. Тому злочинці намагаються розсівати снодійний мак розріджено, приблизно 50-70 рослин на один квадратний метр, загортаючи їх в ґрунт на 1 сантиметр. Середня відстань між рядками становить 20-30 сантиметрів. Інтервал міжрядь посівів маку обирається з урахуванням родючості ґрунту. На засмічених або засушливих землях ширина смуг посівів може сягати 30-40 сантиметрів. За цих умов рослина маку проростає із землі через 15-20 діб після посіву.

Що стосується висаджування рослин у парники та теплиці, то тут ґрунт завжди рівний й тому, залежно від їх розмірів, обирається або гніздовий або квадратно-гніздовий спосіб. При цьому використовуються розсадні ящики (касети). В квіткові горщики чи таблетки, як правило, висаджується тільки одна рослина.

Ознаками штучного розведення рослини є використання різних способів щодо підживлення ґрунту добривами у період вегетації рослин. У переважній кількості випадків використовуються органічні добрива (гній, компост тощо). Інколи переносять більш родючий ґрунт, викопаний з інших ділянок.

Догляд за рослинами складається з ряду дій, направлених на природне або прискорене проходження ними біологічних фаз розвитку. Однією з таких дій є полив.

Забезпечення агробіологічних вимог передбачає оптимальне постачання рослин водою. Для цього злочинцями активно використовуються знаряддя для поливу водою в потрібній кількості, належної якості та в необхідні терміни відповідно до біологічних фаз розвитку рослин [98, с. 20-22]. Через те правопорушники використовують обладнання для рівномірного розподілу води на ділянці і по ґрунтовому горизонту відповідно до розміщення кореневої системи рослин. Для позитивного впливу на навколишнє середовище рослини, можуть створюватися повітряні й теплові умови, забезпечуватися тепловий режим живлення. Таким чином в ґрунті виробляється належний мікроклімат.

Поширеним способом вирощування нарковмісних рослин у спеціальних пристроях є метод «гідропоніки», який має власні особливості, що задає специфіку слідової картини, а вона, своєю чергою, зумовлює організаційно-тактичні особливості проведення окремих С(Р)Д. Гідропоніка – це спосіб вирощування рослин без ґрунту. Термін виник від грец. *πόνοϋ* – вода, *ρόποϋ* – робота, «робочий розчин». Отже, під гідропонікою розуміється вирощування рослин на штучних субстратах шляхом систематичного постачання водним розчином поживних солей, необхідних для їх нормального зросту та розвитку [123, с. 6].

При вирощуванні гідропонним методом рослина годується коренями не у ґрунті, а у волого-повітряній, сильно аерованому водяному або твердому, але пористому вологотавітряноємному середовищі, яке сприяє диханню коренів у обмеженому просторі горщика та вимагає порівняно частого (або постійно-крапельного) поливу робочим розчином мінеральних солей, приготованим відповідно до потребам цієї рослини.

Популярність гідропоніки в кримінальних колах пов'язана з такими факторами: ефективність та якість вирощування рослин, котрі до того ж можна вирощувати приховано, потай від сторонніх. Найбільш часто незаконному культивуванню піддаються коноплі.

Загалом існують шість основних типів гідропонних систем для вирощування рослин. Є багато модифікацій на основі базових систем гідропоніки, але всі гідропонні системи – це різновиди або комбінації перерахованих нижче шести типів:

- глибоководна культура (DeepWaterCulture, або DWC);
- періодичне затоплення (Flow, або EBB);
- крапельний полив (DripSystem), реверсивний та неревверсивний;
- поживний шар (Nutrient Film Technique, або NFT);
- аеропоніка (Aeroponic), повітряна культура;
- гнотова гідропоніка (Wick).

У наркосередовищі гідропонікою («гідропоніка», «гідра», «поніка») називають коноплі, вирощені методом гідро- або аеропоніки, або отриману з неї марихуану. Відмінність між звичайними коноплями та їх гідропонним аналогом полягає в силі дії на організм. Гідропонна марихуана здійснює більший ефект. Як і звичайна марихуана, гідропонна завдає невідвротної шкоди здоров'ю людини. Конопляне насіння для вирощування гідропонним методом може бути використано будь-яке, але, як правило, правопорушники беруть спеціалізовані сорти конопель. На гідропоніці за дотриманням необхідного алгоритму вирощування особи, які здійснюють незаконне культивування, можуть отримати квітучу рослину за $\frac{3}{4}$ того часу,

який би витратився на квітнення рослини того ж сорту, але при вирощуванні у ґрунті.

Найпростіша гідропонна система для культивування конопель складається з горщика, резервуару, середовища для вирощування, насосу та набору добрив. Система має верхній шар з середовищем для вирощування та нижній – з водою та добривами. Рослина розвивається у верхньому шарі, дає стебла та корені. Корені проростають крізь це середовище та опиняються в живильному розчині. Вода та живильні речовини накачуються через певні інтервали часу в нижню частину контейнера через резервуар. Рослина живиться розчином, одночасно корені дихають.

Професійне приміщення для вирощування конопель виглядає, як правило, наступним чином: закрите приміщення (окрема кімната, гараж, підвал) площею від 10 м²; декілька вертикально підвішених на стелі дугових натрієвих ламп високого тиску, скорочено ДНаТ (англ. HPS – High Pressure Sodium); стеля, підлога, стіни добре відбивають світло (зафарбовані білою фарбою та/або встелені білим або фольговим матеріалом); всі необхідні елементи освітлювальної установки з'єднані в єдине ціле та прикріплені на стіні; рослини розміщені на підлозі під лампами; приміщення є повністю світлоізолюваним та вентиляваним. Для того, аби вбивати запах та аромат квітучих рослин, застосовують генератор озону; також можливе використання генератора вуглекислого газу, електрогенератору та регулятора освітлення. Для посвіту можуть також застосовуватись системи рельсового типу, наприклад Light Rail – горизонтальний регулятор світла, який рухає його по колу, що дозволяє при невеликій кількості ламп освітлювати великі приміщення.

Для культивування використовуються набори живильних розчинів. Найбільш розповсюджені розчини марок Optimum, Power Gro, General hydroponics.

Ззовні такі пристрої маскуються під різні ящики для зберігання побутових або інших речей. Пророщення рослин конопель у них вже свідчить про її культивування. Таким чином,

одним з етапів встановлення факту незаконного культивування (вирощування) нарковмісних рослин повинно бути виявлення комплексу ознак їх спеціального посіву та/або догляду [125, с. 110].

Іншими словами, в такому випадку підвищується потенційна суспільна небезпечність цього діяння для здоров'я населення, а також з'являється загроза орієнтованості кримінального правопорушення, що розглядається на збут отримуваних рослин. Також використання методу гідропоніки, як правило, свідчить про «серійний» характер даних діянь, а також про їх орієнтованість на ринок незаконного обігу наркотиків.

Зміст дій з *приховання* незаконного посіву та вирощування снотворного маку чи конопель розрізняється залежно від місця культивування.

Характерними способами приховування незаконного розведення снотворного маку чи конопель є їх висівання в місцях вирощування сільськогосподарських культур (між насадженнями соняшника, кукурудзи, рапсу тощо); за межами населених пунктів, на важкодоступних ділянках лісових масивів, садівничих товариств або інших подібних місцях.

Продовжуючи розкривати питання щодо способу незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, спробуємо охарактеризувати його вплив на слідову картину цього кримінального правопорушення.

Відомо, що об'єкт пізнання багато в чому визначає методи дослідження. Під час розробки методик досудового розслідування кримінальних правопорушень об'єктом пізнання є слідові картини та зумовлені ними пошуково-пізнавальні процеси, а предметом – закономірності цих процесів.

Свого часу С.І. Коновалов слушно зазначив, що «питання про структуру криміналістичної характеристики злочинів, про її елементний склад повинен вирішуватись з позицій змісту елементами слідової інформації» [113, с. 96].

Притаманні зазначеним способам сліди та слідові комплекси будуть об'єктом виявлення та фіксації під час відповідних С(Р)Д у процесі розслідування.

Врахування зазначеної кореляції між місцем і способом злочину, який зумовлює матеріально-відображувану слідову картину, є корисною для побудови тактики відповідних С(Р)Д – огляду місця події або місцевості, обшуку та визначення раціональних тактичних прийомів, інформаційних вузлів та об'єктів пошуку.

Механізм слідоутворення багато в чому залежить від вибору суб'єктом кримінального правопорушення того чи іншого способу скоєння злочину. Дослідженнями специфічних слідів можна встановити факти вирощування, посіву, зберігання нарковмісних рослин, їх переробки в наркотичні засоби, перевезення, придбання та збуту останніх, котрі цікавлять досудове розслідування.

Слід зазначити, що в криміналістиці загальноновизнаюю є класифікація матеріально-фіксовані та ідеальні.

На сьогодні криміналістика як наука розглядає дві форми відображення слідоутворень:

- *матеріально-фіксовану* – пов'язану з фіксацією ознак об'єктів у вигляді матеріальних фіксованих слідоутворень: сліди рук, ніг тощо;

- *ідеальну* – пов'язану з відображенням кримінального правопорушення в живій природі (стосовно життєдіяльності людини) у вигляді образів подій та обставин злочину, які формуються в пам'яті людини. За сучасними уявленнями фіксація слідів у пам'яті здійснюється в три етапи: спочатку в іконічній (сенсорній) пам'яті на основі діяльності аналізаторів; потім інформація, отримана аналізаторами, спрямовується у вищі відділи головного мозку, де відбувається аналіз, сортування та переробка сигналів; на третьому етапі інформація трансформується в довготривалу пам'ять. Такий механізм ідеального слідоутворення є недоступним для безпосереднього сприйняття, а пізнається за допомогою матеріалізації: свідки-очевидці, інші учасники процесу можуть розповісти про те, як саме вони сприйняли те, що відбувається.

Стосовно досліджуваної категорії кримінальних правопорушень ідеальні сліди являють собою відображення протиправних дій, що складають процес обігу наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (зокрема підготовчих дій до їх вчинення) у свідомості (пам'яті) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, окремих свідків (очевидців) незаконного обігу таких речовин тощо.

На процеси формування та матеріалізації ідеальних слідів впливають багато об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Потерпілі, свідки-очевидці, інші учасники процесу можуть повідомити про те, як саме вони сприйняли подію, для прикладу описати зовнішність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, намалювати схему розміщення людей та предметів до вибуху, охарактеризувати звуки та запахи, які супроводжували возгоряння об'єкта тощо. Нажаль, показання учасників процесу стають недостовірними через неправдиві згадування.

Розповідаючи про події минулого, люди вважають, що достатньо точно передають відому ним інформацію. Це слушно лише в тому випадку, якщо людина з моменту події до моменту дачі показань жодного разу про те, що трапилось не згадував. Але якщо ми згадували про те, що відбувалося, не виключено, що ми відтворюємо ті відомості, які відтворювали раніше, вельми далекі від реальності. Факт відтворення якої-небудь інформації – само по собі згадування зі своїм контекстом та особливостями. Чим частіше люди згадують ту або іншу подію, тим більше версій «відтворених подій» накопичується в пам'яті. Якщо б кожного разу інформація відтворювалась повно та точно, цей процес міг сприяти її збереженню в пам'яті. Якщо ж через домірковування та реконструкції відтворення було неповним та неточним, може статися, що ми пам'ятаємо зовсім не те, що було насправді.

З цієї точки зору уявляється некоректним використання стосовно ідеальних слідів в криміналістиці терміну «розумовий образ». Формування такого роду образів може бути не пов'язано зі сприйняттям реально існуючих об'єктів. Цей термін скоріше характеризує неправдиві згадування, ніж «сліди в пам'яті», котрі формуються в результаті отримання

людиною інформації про подію кримінального правопорушення або його деталі. На думку відомого американського психолога Р. Шепарда, «розумові образи проявляють чудову здатність заміщувати дійсне сприйняття... залишившись вбудованими в наші перцептивні механізми за мільярди років еволюції в трьох вимірному світі».

Неправдиві згадки неможливо відрізнити від істинних, які зберігаються в пам'яті. Вони мають ті самі властивості, що й будь-які інші, й нічим не відрізняються від згадувань про події, котрі відбувалися насправді. Єдиний спосіб перевірити достовірність інформації, яка повідомляється учасником процесу – знайти додаткові докази [110, с. 140-141].

У вітчизняній науці використовувались три підстави групування матеріально-фіксованих слідів – це «властивості об'єкта, який утворює сліди»; «механізм та характер взаємодії» та комплексне – «походження, форма та характер». Так, за першою підставою І.М. Якимов виділяв сліди від людини та різні сліди. По суті, цю саму підставу використовував Г.Л. Грановський, виділяючи гомеоскопічні ознаки, які відображують властивості людського тіла; механогомічні, які відображують властивості тіла та різних предметів; механоскопічні, які відображують властивості знарядь та механізмів, та ознаки тварин.

Водночас і сьогодні в деяких підручниках з криміналістики як сліди злочину виділяють предмети, речовини, відображення, але вони стають такими, коли містять зміни, причиново пов'язані з вчиненням злочину, тобто є носіями відомостей про вчинений злочин. Тут важливо зауважити, що зміни можуть охоплювати не тільки відображення властивостей об'єктів у обстановці вчинення кримінального правопорушення, але й стан об'єктів, зміну внутрішньої структури тощо. Тому навряд чи виправдано ставити завдання перерахувати всі слідоутворюючі об'єкти (джерела відомостей), а більш обгрунтовано вести пошук таких підстав, які б охоплювали різноманітність слідів та слідових комплексів кримінального правопорушення.

Певною мірою відмінність у підходах (підставах) класифікації слідів злочину багато в чому було зумовлено відсутністю визначення матеріальних слідів. Отже, більш обґрунтоване визначення розробив Д.А. Турчин, який під слідами в криміналістиці розумів відображену в матеріальній обстановці кримінально-релятивну інформацію про зміни, які відбулися в результаті вчинення злочину, виражену в сигнально-знакових утвореннях, які являють собою окремі предмети, їх відношення, властивості та матеріальні відображення, а також наявність або відсутність структурних зв'язків між ними. Він же використав як підставу для класифікації фундаментальну властивість матерії – типи змін, які виникають у результаті руху матерії. З огляду на це, Д.А. Турчин виділив наступні групи слідів злочину:

- сліди трасологічного (контактного) походження. Слушною думкою деяких учених є те, що, виділення цієї групи порушує обрану підставу поділу, тому більш обґрунтованим буде позначення цієї групи як зміну, що відображує зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта (носія інформації);

- сліди у вигляді якісних та кількісних змін. Якісна характеристика охоплює не тільки результати злочинних посягань, але й окремі предмети, речовини, котрі залежно від властивостей можуть бути знаряддями злочину або речовинами, забороненими до обігу. У нерозривному зв'язку з якісними змінами перебувають кількісні, котрі нерідко характеризують ту чи іншу зміну в сукупності, визначаючи як криміналістичне, так і доказове значення, але можуть мати й самостійне значення. До таких слідів відносять кількість однорідних змін, які відображують дії людей; їх числову послідовність; інтенсивність; кількісну сторону просторових та часових відносин тощо;

- сліди у вигляді відношення та зв'язку між об'єктами, які можуть бути структурними, функціональними тощо;

- просторово-часові сліди, які відображують зміни в предметах, явищах у часі, тому що час, як загальний атрибут матерії, може нести відомості про послідовність розвитку

події або діяльності, існування того або іншого предмета (речі), що є загальною підставою визначення належності слідів до розслідуваної події;

- сліди у вигляді наявності або відсутності відображень, предметів, речовин, котрі повинні бути або, навпаки, бути відсутніми при тому або іншому механізмі вчинення злочину. Вони в криміналістиці позначались як «негативні», які використовувались при розпізнаванні інсценувань;

- інформаційні сліди, під якими розуміють зміни інформаційного середовища у вигляді сигналів та кодів на електронних чи інших фізичних носіях;

- мікросліди, які виділялися вченими у зв'язку не зі специфікою зміни, а з різними характеристиками таких слідів, що, з одного боку, ставило задачу розробки спеціальних технічних засобів з виявлення та фіксації, а з іншого – задачу впровадження в процес експертного дослідження більш чутливих методів [277].

У результаті аналізу класифікації матеріальних слідів необхідно зазначити, що, по-перше, вона не є закритою; по-друге, кожна з груп може бути класифікована на підгрупи з урахуванням специфіки виділення інформаційних полів; по-третє, вона визначає цілеспрямованість в розробці методів та засобів, які дозволяють «вилучати» той або інший «шар» інформації про скоєний злочин, тому що зміни в сліді, можуть містити не одне, а декілька інформаційних полів.

Враховуючи специфіку незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, у процесі доказування більшою мірою домінують матеріально-фіксовані сліди-відображення. Оскільки нами було встановлено, що незаконні культивування маку чи конопель здебільшого здійснюється суб'єктами кримінальних правопорушень самотужки без свідків, у результаті чого існує дефіцит вербальної інформації та ідеальних слідів.

На думку Г. А. Густова, через вивчення матеріальних слідів можливо: а) здійснити ідентифікацію осіб, знярядь, устаткування, інших об'єктів за їх властивостями, що відобразились

назовні у вигляді матеріальних та ідеальних слідів, а також їх комплексів; б) окреслити тактичні завданням; в) визначити науково-технічні засоби для виявлення та фіксації слідів [56].

Такий підхід оптимізує процес збору доказової інформації для виявлення аналогічних злочинів, об'єднавши їх в одне провадження, а також сприятиме належній перевірці інших підозрюваних осіб щодо причетності до вчинення цих кримінальних правопорушень.

На нашу думку, матеріальні сліди, притаманні способам незаконного посіву або вирощування нарковмісних рослин, можливо розрізнити на:

- сліди, що свідчать про:

а) спеціальний посів і вирощування нарковмісних рослин (правильне розміщення та приблизно однакові відстані між рослинами в ряду; розміщення рослин у лунках; висаджування розсади в ґрунт тощо);

б) спеціальний догляд за нарковмісними рослинами та боротьбу зі шкідниками (прополка бур'яну, рихлення верхнього шару ґрунту; удобрення та підживлення; прив'язування до опори; полив; чеканка);

в) життя заходів, які маскують нарковмісні культури (наприклад, висадження рослин конопель серед посівів кукурудзи, соняшника, в лісосмугах тощо);

- сліди від зберігання, транспортування та обробки вирощеної культури;

- сліди, залишені на предметах (знаряддях) злочину, які використовувалися під час посіву, вирощування та збирання урожаю снотворного маку чи конопель;

- сліди, що вказують на присутність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення на місці вчинення кримінального правопорушення (сліди ніг та рук людини, одягу, запахові сліди, сліди зубів, нігтів, крові, поту, слини, а також інші сліди біологічного походження);

- сліди, залишені на тілі людини, одязі, взутті, посуді, тарі, пакувальних матеріалах (залишки ґрунту, рослини, добрив, посівного матеріалу тощо);

- документи, що надають право суб'єктам господарювання здійснювати культивування, заготівлю снотворного маку чи конопель та використовувати їх насіння і садивний матеріал, за умови, якщо їх було підроблено з метою приховання підвищеного вмісту ТГК або морфіну.

- сліди, залишені на електронних носіях інформації.

Для зазначених груп слідів характерними є місця їх локалізації, що можуть різнитися залежно від протиправної дії, що вчиняється. Тобто, при незаконному культивуванні рослин снотворного маку чи конопель матеріальні сліди-відображення локалізуються:

а) безпосередньо на ділянках відкритої місцевості – на поверхні землі в полі, городі, парнику тощо;

б) на самих культивованих нарковмісних рослинах;

в) на предметах, які були використані при їх культивуванні;

г) на території посівів або поблизу них, уздовж під'їзних доріг, стежок, що також можуть свідчити про їх зберігання.

До слідів *першої групи* належать об'єкти, що знаходяться на земельних ділянках, теплицях, відокремлених тарах (горщиках) з ґрунтом, де здійснювався незаконний посів та вирощування снотворного маку чи конопель, а також у інших місцях, де збереглися рештки цієї сировини (стебла, листя, суцвіття, пилок, коріння, головки маку тощо) після її збору та переробки.

Внаслідок обробітку ґрунту, як правило, залишаються чітко виражені сліди від глибокої зяблевої оранки або ручного перекопування. Під час огляду цих ділянок можна помітити залишки попереднього одноразового вирощування рослин луценням стерні на глибину 6-8 та 10-12 сантиметрів) за наявності коренепаросткових багаторічних бур'янів або на 10-12 см на полях, засмічених кореневищними бур'янами.

У весняний період з настанням фізичної стиглості ґрунту виявляються сліди від передпосівної культивації та борошування. Такий метод може бути використаний суб'єктами

кримінального правопорушення для маскування насаджень наркотичних рослин серед інших культур. Не виключається можливість таємного культивування конопель на заплавах, осушених торфовищах.

Свідченням тривалого та цілеспрямованого незаконного вирощування снотворного маку чи конопель можуть бути наявність удобреного ґрунту органічними та мінеральними добривами, внаслідок чого збільшується врожайність. З органічних добрив здебільшого вносять гній, компости, особливо на бідних ґрунтах і неудобрених після сівозміни. Також під час огляду та обшуку слід звертати увагу на сліди вапнування гідролітичною кислотністю. Такий спосіб інколи використовується для удобрення дерново-підзолистих ґрунтів.

При дослідженні садивного матеріалу слід диференціювати його на: *добазове насіння* – насіння первинних ланок насінництва, яке використовують для подальшого його розмноження і отримання базового насіння; *базове насіння* – насіння, отримане від послідовного розмноження добазового насіння; *сертифіковане насіння* – насіння, отримане від послідовного розмноження базового насіння; *базовий розсадник* – матеріально-технічна база, створена для розмноження садивного матеріалу багаторічних рослин категорій вихідний та базовий. При тому варто зважати на сортові якості насіння і садивного матеріалу, йдеться про сукупність морфологічних ознак, за якими визначається належність рослини до відповідного сорту. Стосовно посівних властивостей насіння доцільно фіксувати у протоколі слідчої (процесуальної) дії якість насіння, що характеризує його придатність до сівби.

Такий підхід, до підбору насінневого та садивного матеріалу свідчить про рівень професійності злочинця, наявності у нього співучасників кримінального правопорушення, систематичність та послідовність вчинення кримінально-протиправних дій. Проте, змушені констатувати, що на практиці найбільш розповсюдженим є стихійне вирощування коноплі та снотворного маку, як правило, без чіткого дотримання технологічних регламентів.

За результатами вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 310 КК України, встановлено, що у 85 % випадків незаконні посіви та вирощування снотворного маку чи конопель відбувалися на приватних подвір'ях та городах. *Приміром, громадянин К. у квітні 2013 року на присадибній ділянці за місцем свого проживання в селі Новоставці Теофіпольського району Хмельницької області для власних потреб посіяв 36 кущів конопель, які були виявлені оперативними працівниками в ході обшуку [137]. Так само навесні 2014 року громадянка Р. висіяла насіння рослин снотворного маку в ґрунт на власній присадибній ділянці, а після сходів рослин маку здійснювала їх систематичне культивування, яке полягало у просапванні земельного покриття навколо кожної рослини до стадії дозрівання та досягання в кількості 900 кущів. Цей факт був виявлений оперативними працівниками під час проведення операції «МАК-2014» в Олександрійському районі Кіровоградської області [38].*

Сліди зберігання, транспортування та обробки вирощеної культури. У разі, якщо незаконне висадження нарковмісних рослин відбувається не за місцем проживання суб'єкта кримінального правопорушення, то для транспортування вирощеної наркотичної сировини використовуються транспортні засоби. У результаті чого на місці вчинення злочину на поверхні ґрунту можуть залишитися відбитки протекторів шин коліс, залишки паливно-мастильних матеріалів тощо. Відповідно у транспортному засобі цілком імовірно можуть залишитися сліди та залишки коноплі або снотворного маку. За місцем помешкання злочинця чи у спеціально облаштованих схованках також довгий час зберігаються мікрочастини вказаної сировини. Інколи її висушують або піддають термічній та хімічній обробці. За цих умов ймовірна поява слідів, зокрема технологічних матеріалів та різного роду відходів (використані і відпрацьовані залишки рослин, продукти для переробки та сортування рослинної сировини тощо). Крім того, під час проведення обшуків помешкання підозрюваного необхідно виявляти наукові та ненаукові джерела: спеціальну

літературу, чорнові записи з описом методик культивування рослин та рецептур медичних препаратів рослинного походження.

Сліди, залишені на предметах (знаряддях) кримінального правопорушення, які використовувалися злочинцем під час посіву, вирощування та збирання урожаю снотворного маку чи конопель, виявляються здебільшого за місцем помешкання підозрюваного або у спеціально обладнаних схованках поблизу місця посіву наркотичних культур. Предметами, які є носіями слідової інформації є пристрої, пристосування та інструменти для культивування рослин, а саме: ручні, електричні або бензинові культиватори, лопати, коси, сапи, серпи, ножі, ножиці тощо. На цих об'єктах залишаються як сліди, що належать особі (потожирові виділення, кров, слина, відбитки пальців рук тощо), так і рештки рослин і ґрунту, які можуть слугувати зразками для порівняльних експертних досліджень.

Аналогічним чином виявляються сліди ґрунту, рослин, добрив, посівного матеріалу, залишені на тілі людини, її одязі, взутті, посуді, тарі, сумках, вагах (у тому числі електронних), пакувальних матеріалах тощо. Для цього повинні вилучатися в якості речових доказів обладнання або предмети, які використовувалися злочинцем на різних стадіях технологічного процесу культивування.

Сліди, залишені на електронних носіях інформації мають особливе доказове значення: по-перше, коли правопорушник, використовувач комп'ютерну техніку (стаціонарні комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони, смартфони тощо) для отримання інформації про технології вирощування наркотичних рослин, придбання через мережу Інтернет насіння нарковмісних рослин, спілкування з співучасниками кримінального правопорушення, створення та збереження відповідних фотознімків та відеозаписів; по-друге, якщо криміналістично значуща інформація внаслідок певних обставин потрапила на електронні носії випадкових осіб. Іншими пристроями, які містять електронні сліди кримінального правопорушення,

що можуть бути використані для встановлення обставин кримінального правопорушення та розшуку особи, яка його вчинила, як правило, виступають: різні електронні гаджети (для прикладу, багатофункціональні електронні годинники; пульсоміри, крокоміри тощо); елементи інфраструктури інформаційно-комунікаційних мереж і операторів, що надають послуги зв'язку (сервери тощо); автомобільні відеореєстратори; GPS-навігатори та ін.

Наявні технології спілкування (комунікаційні програми, форуми, розміщені в TOR-мережах [66, с. 22], анонімайзери, VPN-тунелі, Dedicated-серверів), приховання змісту повідомлень, що передаються шляхом заміни слів, котрі видають протиправний характер їх діяльності, іншими, що мають нейтральне значення дозволяють встановлювати анонімні контакти зі збувальником наркотичних засобів з будь-яких регіонів, а можливості пересилання наркотичних засобів є широкими через великий обсяг товарообігу, який здійснюється численними транспортними та логістичними кампаніями.

Дійсно, виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності лише роздрібних кур'єрів без встановлення безпосередньо керівника організованої групи, оператора, оптового кур'єра призводять до неможливості припинення діяльності таких у достатньому ступені розгалужених та стійких структур та, відповідно, тягнуть подальший розвиток роздрібних мереж з розповсюдження наркотичних засобів. Активне використання учасниками організованих груп у процесі розповсюдження наркотичних засобів сучасних інформаційних технологій, у тому числі мережі Інтернет, програм миттєвого обміну повідомленнями, а також електронних платіжних систем, надає можливості швидко та анонімно як здійснювати збут наркотичних засобів, так і сплату за наданий товар.

Зазначене складає комплекс проблем, які мають бути вирішені органами правопорядку:

- проблема розпізнавання кримінально-протиправної діяльності в мережевих комунікаціях;

- проблема правильної інтерпретації перехоплених повідомлень;
- проблема дистанційної ідентифікації учасників кримінальних комунікацій;
- проблема встановлення місцезнаходження учасників кримінальних комунікацій.

На сьогодні існують методики встановлення володільців електронних гаманців централізованих віртуальних валют (WebMoney, EasyPay, PerfectMoney та ін.). Це дозволяє отримувати відомості про утримувача електронного гаманця, IP-адреси, з використанням яких здійснювався доступ до електронних гаманців, а також про всі операції та спроби їх здійснення, вчинені з використанням електронних гаманців.

До того ж, методики встановлення володільців електронних гаманців децентралізованих віртуальних валют (криптовалют) Bitcoin, Litecoin, Ethereum, NTXта ін. і дотепер на належному рівні не розроблені. Тим не менш, за результатами проведених окремими авторами досліджень системи Bitcoin встановлено, що в певних випадках існує можливість пов'язати:

- транзакцію з відправлення Bitcoin з конкретною IP-адресою;
- декілька Bitcoin-адрес між собою;
- загальнодоступну інформацію, розташовану на різних форумах, у соціальних мережах, з Bitcoin-адресами;
- певну персоніфіковану інформацію у вигляді e-mail, IP-адрес, номерів банківських платіжних карт та номерів дебетових bitcoin-карт, котра зберігається в обмінних сервісах, інтернет-магазинах, з Bitcoin-адресами.

Це дозволяє шляхом проведення детального аналізу будувати пов'язані структури, зокрема між залученими в злочинні наркоугоди покупцями, які виходять на зв'язок з метою пошуку наркотичних засобів, які перераховують на Bitcoin-адресами грошові кошти, та операторами, які вступають у листування та надають інформацію як про наркотичні засоби, так і про Bitcoin-адреси, керівників та інших учасників організованих

груп, котрі взаємодіють між собою шляхом обміну Bitcoin [66, с. 31-32].

Великі наркодилери, які незаконно вирощують нарковмісні рослини, в подальшому виготовляючи з них особливо-небезпечні наркотичні засоби в особливо-великих розмірах для організації збуту наркотичних засобів використовують, як своєрідний торгівельний майданчик для збуту наркотиків та психотропів оптовими партіями (від кількості замовленого товару залежить його ціна) інтернет-сайти або форуми, такі як: <https://u.legalizer.cc/>, <http://legalrc.biz/>, <https://chemrc.biz/>, <http://www.narkop.org/>, <http://legalki.com> та ін. На цих анонімних форумах наркодилери створюють так би мовити свою «гілку», на якій розміщують пропозиції з видами наркотиків оптовими партіями та цінами на них. Залежно від «статусу» дилер платить за розміщення своєї інформації на цих форумах від 150 до 1500 доларів США.

Крім цього, для збуту наркотичних речовин, особи які вирощують нарковмісні рослини снотворного маку чи конопель, можуть створювати власні наркоінтернет-магазини, де через мережу Інтернет за допомогою Messenger Telegram, електронного гаманця, безконтактно, шляхом схованок (так званих «закладок») здійснюють збут виготовлених наркотичних засобів.

Нині на території України наркозбувачами для здійснення збуту наркотичних засобів через мережу Інтернет найбільш поширено використовується система прийому платежів EasyPay. EasyPay – найбільший небанківський оператор платіжних та фінансових сервісів в Україні, якому належить інтегрована платіжна мережа, що дозволяє здійснювати платежі offline та online та через мобільні додатки. Станом на 2020 рік роботу EasyPay забезпечує група компаній: ТОВ «Ізі Софт», небанківська фінансова установа ТОВ Фінансова компанія «Контрактовий дім», ВПС «Фінансовий світ» та ТОВ ФК «Абекор».

Спосіб розповсюдження наркотичних засобів та схема розрахунку проводиться наступним чином: у групі месенджера

Telegram споживач наркотиків повідомляє оператора або телеграм-бота про своє місцезнаходження та здійснює замовлення конкретної речовини. Після чого споживач отримує повідомлення, в якому зазначається вартість вибраної речовини та номер електронного гаманця, на який необхідно здійснити переказ вказаної суми. Сплативши вказану суму на електронний гаманець, споживач відправляє оператору або телеграм-боту електронну фотокопію квитанції про здійснення оплати. Перевіривши оплату, оператор або телеграм-бот, надсилає споживачеві фотографію місця із зазначенням адреси та місця де знаходиться схованка з речовиною.

Залежно від місця та масштабу кримінально-протиправної діяльності, нарко-інтернет-магазини можна диференціювати на *місцеві* (які діють в межах одного міста чи району), *регіональні* (які діють в межах міст області), *міжрегіональні* (які діють в межах країни) та *міжнародні*.

Окремими ознаками, що характеризують кримінально-протиправну діяльність регіональних, міжрегіональних та міжнародних наркоінтернет-магазинів є:

- значна кількість учасників;
- наявність самостійних структурних підрозділів, які територіально та функціонально відокремлені між собою, але їх координує єдиний керівник та вони реалізують спільні кримінально протиправні наміри в даній сфері;
- використання багатоплатформових месенджерів для смартфонів та інших пристроїв, що дозволяє обмінюватися текстовими повідомленнями і медіафайлами різних форматів (як правило, використовуються месенджери Brosix, Pidgin, Xabber, Vipole, IM+, Psi, Telegram);
- застосування комплексу заходів, що забезпечує високий рівень конспірації. Комплекс заходів, направлених на підвищення конспірації, розробляється організатором. Як правило, окрім зазначених месенджерів дані заходи включають такі, як: Imgur, Radikal, Postimg для завантаження фотографій місць знаходження схованок наркотичних засобів покупцями (для полегшення їх пошуку); картографічний сервіс

Google Maps – для передачі покупцям точних координат місць знаходження схованок з наркотичними засобами; сервіси One Time Secret, Privnote (останні дозволяють після прочитання отриманих за посиланнями повідомлень безповоротно видаляти їх через визначений відправником нетривалий період часу). Використання зазначених програм та сервісів направлено на реалізацію наступних цілей: ускладнення діяльності органів правопорядку, запобігання витоку інформації про кримінально-протиправну діяльність його учасників, що надають можливість виключити притягнення основних учасників та керівників злочинної організації до кримінальної відповідальності;

- чіткий розподіл функцій та обов'язків кожного учасника групи, систему заохочень та покарань;
- використання електронних грошей або криптовалют при здійсненні механізму кримінально-протиправної діяльності.

Відповідні дані можуть міститися у вигляді відео файлів, фотознімків, документів тощо. Проілюструємо це наступним прикладом з слідчої практики: *у березні 2014 року на присадибній земельній ділянці, яка розташована біля житлового будинку у селі Довгалівка Білогірського району по вулиці Центральної, 8, громадянин С. незаконно займався культивуванням конопель у кількості 1100 рослин. Водночас громадянка Р., яка була його сусідкою, випадково помітила, як той обробляв вказану ділянку. Задля цікавості вона сфотографувала всі насадження та самого громадянина С., який знаходився поруч. Вказана інформація працівниками поліції була належним чином вилучена у громадянки Р. та, після відповідної її перевірки, використана як доказ під час розслідування [137].*

Отже, підвищенню рівня конспірації в інтернет-магазинах, як правило, сприяють:

- а) використання програмного забезпечення, що шифрує VPN-з'єднання, яке дозволяє обходити блокування з боку державних органів, можливості сучасних технологій;
- б) використання дистанційних платіжних систем (Visa, QIWI, Wallet, WebMoney, QIWI-банк, E-port);

в) використання додатків для роботи з мережею, інтернет-програм, які підтримують ОТР-шифрування, а також мають спеціалізовані сховища інформації з захистом від несанкціонованого доступу (повідомлення не зберігаються в системній пам'яті пристроїв);

г) використання додатків, які являють собою інструмент, що забезпечує конфіденційність перебування в інформаційно-комунікаційній мережі Інтернет, з неможливістю встановлення IP-адрес виходу на віртуальні сайти;

г) наймання житлових приміщень без оформлення договорів для помешкання учасників злочинної організації, зберігання та фасування наркотичних засобів;

д) відсутність особистого контакту між збувальником та покупцем, а також особистого контакту між кур'єрами, оптовими та роздрібними закладниками;

е) використання облікових записів (ніків) при спілкуванні в програмах миттєвого обміну повідомленнями;

ж) застосування в розмовах слів, котрі дають можливість подвійного тлумачення, але є зрозумілими та вживаними членами злочинної організації (наприклад, «рега» – відповідний вид наркотичного засобу, «клад» – схованка з наркотиками тощо);

і) застосування автоматизованих програм (ботів);

к) використання криптовалюти Bitcoin та Ethereum при здійсненні кримінально-протиправної діяльності.

Використанню інформаційно-комунікаційних технологій та комп'ютерної техніки притаманним є єдиний механізм слідоутворення, якому властиві наступні види слідів:

- записи в облікових файлах (*log*-файли), у яких міститься інформація про користувачів, особливості та час їх роботи;

- записи в реєстрі комп'ютеру (*reg*-файли), які містять інформацію про дії з найбільш важливими для ПЕОМ програмами, тобто їх установка, видалення тощо;

- файли конфігурації програм видаленого з'єднання ПЕОМ з інформаційною мережею.

Про цьому при цифровому записі:

1) замість реального об'єкта з різноманітним індивідуалізуючим ознакам фіксується його абстрактна математична модель, вид і параметри якої можуть варіюватися;

2) на матеріальному носії записується послідовність чисел, яка характеризує параметри математичної моделі;

3) для правильного відтворення та сприйняття зафіксованої таким чином інформації необхідно забезпечити точну відповідність абстрактних моделей, які використовуються при записі та відтворенні.

Дані сліди мають бути виділені в окрему слідову групу – віртуальну, поряд із якою для досліджуваного способу характерні й традиційні (матеріальні) сліди, які розглядаються трасологією. До їх числа слід віднести рукописні записи й текстові роздруковки; сліди рук та мікрочастки, залишені на поверхнях клавіатур ПЕОМ, емнісних екранах *IPad* та *IPod* (та їх аналогів інших марок), мобільних телефонах та комунікаторах, стілусах, дисководах, флеш-картах тощо.

Ще раз робимо наголос на тому, що в сучасних умовах комунікація є можливою не тільки між людьми – в ній можуть брати участь програми, інтернет-об'єкти, віруси, «боти».

Необхідно також урахувати намагання правопорушника до забезпечення власної анонімності. Слідова картина буде залежати від багатьох факторів. Наприклад, у випадку розміщення протиправної інформації силами самого зловмисника необхідно продивлятися log-файли веб-сервера, акаунти соціальних мереж, аналізувати трафік, при розміщенні з використанням спеціальних програм проглядаються налаштування, сліди їхнього запуску. Крім того, особливе значення має сама розміщена протиправна інформація, її форма та зміст.

Через це вважаємо за доцільне систематизувати можливі способи передачі даних з використанням відкритого криптографічного програмного забезпечення та ознаки, котрі вказують слідчим (оперативним працівникам) на можливість наявності шифрованої інформації для прийняття рішення про доцільність її експертного дослідження.

Використання спеціальних сервісів для шифрування, які надаються третьою стороною.

До такого роду сервісів слід віднести, використовувані і інтернеті:

а) Tor, який являє собою систему проксі-серверів, котра дозволяє приховати джерело та приймач інформації. За допомогою Tor користувачі можуть зберігати анонімність в Інтернеті при відвідуванні сайтів, веденні блогів, відправці поштових повідомлень, а також при роботі з іншими додатками, які використовують протокол TCP. Анонімізація трафіка забезпечується за рахунок використання розподіленої мережі серверів – вузлів. Технологія Tor також забезпечує захист від механізмів аналізу трафіка, котрі ставлять під загрозу не тільки приватність в Інтернеті, але й також конфіденційність комерційних таємниць, ділових контактів і таємницю зв'язку в цілому;

б) VPN (англ. Virtual Private Network «віртуальна приватна мережа») – узагальнена назва технологій, які дозволяють забезпечити одне або декілька мережевих з'єднань (логічну мережу) поверх іншої мережі (наприклад, Інтернет). Не дивлячись на те, що комунікації здійснюються по мережах з меншим або невідомим рівнем довіри (наприклад, по публічних мережах), рівень довіри до побудованої логічної мережі не залежить від рівня довіри до базових мереж завдяки використанню засобів криптографії (шифрування, аутентифікації, інфраструктури відкритих ключів, засобів для захисту від повторів та змін повідомлень, котрі передаються по логічній мережі). Залежно від застосовуваних протоколів та призначення VPN може забезпечувати з'єднання трьох видів: вузол-вузол, вузол-мережа та мережа-мережа. Таким чином, ця технологія дозволяє приховувати як саму інформацію, так і її джерело;

в) сервіс Telegramm – кросплатформений месенджер, який дозволяє обмінюватись повідомленнями та медіафайлами багатьох форматів. Використовуються пропрієтарна (тобто така, що не є вільною) серверна частина з закритим

кодом, що працює на потужностях декількох кампаній США та Німеччини, котрі фінансуються Павлом Дуровим в обсязі порядку 13 млн доларів США щорічно, та декілька клієнтів з відкритим вихідним кодом, у тому числі під ліцензією GPL.

Наявність зазначених або аналогічних програм на комп'ютері може говорити про те, що передача зашифрованої інформації в принципі можлива.

Фактором такого спілкування (передачі) буде слугувати інформація від провайдера про характер інформації, що передається клієнтом (користувачем інтернету). Кожен такий сервіс використовує певні формати даних, адреси серверів, типи з'єднань та інші особливості, котрі провайдер може зафіксувати.

Крім того, деякі з цих програм зберігають історію своєї роботи (як результат) у вигляді посилань відвідуваних сайтів, куки, історії завантажень. Цю слідоутворюючу інформацію можливо використовувати під час судово-експертного дослідження.

Використання звичайних стандартних сервісів та спеціалізованого програмного забезпечення для шифрування.

Мова йде про так звану стеганографію, що розглядається в якості спосіб передачі або зберігання інформації з урахуванням збереження в таємниці самого факту її передачі або зберігання. Звичайні інструменти та сервіси використовуються для передачі інформації заздалегідь зашифрованим спеціалізованим забезпеченням. Наприклад, створення архівних файлів з використанням функцій шифрування та передачі цих файлів по email-пошті як вкладення в звичайний електронний лист. Або використання звукових, графічних та відеофайлів як контейнерів для передачі шифрованої інформації.

В якості прикладу наведемо нижче деякі програми для приховання інформації в зображенні, в музиці та в відео:

- DeepSound (приховує інформацію в звукових файлах WAV, MP3, CDA, WMA, APE та FLAC);
- Hallucinate (дозволяє приховати інформацію в зображенні, в файлах PNG та BNP);

- JHide (приховує інформацію в зображенні, в файлах BMP, PNG та TIFF);
- OpenPuff (приховує інформацію в відеофайлах: MP4 MPG VOB) та ін.

Для виявлення такого способу передачі інформації слід перевірити зміст звукових, графічних або відеофайлів. На перший погляд, якщо їх не відкриває жодна програма, то можна припустити, що вони є несправними. Але оскільки навряд чи людина буде використовувати несправні файли, то ймовірно вони і є файли з шифрованою інформацією. При тому більшість файлів будуть працювати (грати музику, показувати відео) та одночасно бути контейнерами з шифрованою інформацією. Якщо підозра в цьому велика, то є сенс знайти в інтернеті або іншому джерелі оригінальний файл з подібним змістом (по назві, розміру файлу та даті створення) та порівняти його з підозрілим файлом побайтно командою `diff, cmp` з опцією `-binary` в Linux або `Windiff.exe` в Windows або іншими аналогічними. Цей метод безумовно не дає 100% можливості переконатися в наявності шифрованої інформації, але він буде приводом та аргументом для подальшого судово-експертного дослідження таких даних.

Використання спеціальних операційних систем, спеціально призначених для роботи з шифрованою інформацією.

Однією з таких класичних операційних систем, для прикладу є система «Tails» як дистрибутив Linux на основі Debian, створена для забезпечення приватності та анонімності. Дана операційна система рекомендована до використання «Фондом вільної преси».

Всі подібні операційні системи призначені здебільшого для роботи з шифрованою інформацією так, аби максимально знизити ймовірність її витoku всіх етапах роботи. Наприклад, вся не шифрована інформація зберігається тільки в пам'яті комп'ютера та при відключенні живлення відповідно знешкоджується. Можливість виходу в інтернет без використання не шифрованих сервісів заблокована. Запис інформації та твердий носій здійснюється тільки в шифрованому вигляді

(парольний захист, сама операційна система знаходиться на флешці, котру для роботи можна вставити в будь-який інший комп'ютер, жодних слідів після вилучення флешки на комп'ютерному пристрої відповідно не залишається).

Як розпізнати застосування цих систем? Через те, що всі такі системи робляться на основі операційної системи з ядром Linux, то наявність флешки, яка містить у кореневій директорії каталоги bin, usr, etc home lib, може свідчити про можливість того, що з даної флешки можна завантажити шифруючу операційну систему. Але це може бути і один із варіантів звичайного Linux. Для кінцевої перевірки потрібно вставити таку флешку в будь-який комп'ютер та спробувати завантажитись із неї. Тоді, по першим зображенням на екрані стане зрозуміло, з якою операційною системою ми маємо справу. Відповідно, якщо є така флешка, то можливо передбачити, що вона або раніше вже використовувалась для роботи з шифрованою інформацією, або за допомогою неї ведеться підготовка до зашифровки якої-небудь інформації.

Отож висвітлені методи непрофесійного шифрування даних та способах їх виявлення сприяють визначенню виду подальшого експертного дослідження зашифрованих даних для вирішення завдань кримінальних проваджень, відкритих за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України. Безумовно, дані положення відносяться до об'єктів комп'ютерно-технічної експертизи (експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів). Водночас, дослідження інформаційної структури цифрових слідів засобами лише даного виду експертизи є недостатнім.

Сьогодні комп'ютерно-технічна складова в більшості випадків є тільки формою-контейнером, який містить й інші види інформації: зображення обличчя, відео-, фотозаписи, фонограми речі, текстову та графічну інформацію. Тому і до таких слідів ми можемо застосувати поняття цифрових слідів. Через це можемо констатувати, що цифрові сліди є також об'єктами й інших видів судових експертиз: фототехнічної, портретної, відео-, звукозапису тощо, однак в силу їх подання

таких, що вимагають проведення для аналізу таких об'єктів комплексної комп'ютерно-технічної експертизи, що зумовлюється формою подання. В більшості випадків це окремо записані файли, в окремих випадках – інформаційні потоки (записи з камер спостереження та відеореєстраторів, показання бортових комп'ютерів автомобілів, дані з мережі Інтернет), дампи пам'яті.

Подібного роду інформація потребує правильної інтерпретації розуміння технічної сторони створення, зберігання та передачі, а тому, й подібної технології вилучення, фіксування.

Отож аналізуючи систему речових джерел інформації, автори виокремлюють такі елементи: предмети, речовини, сліди-відображення, матеріальні комплекси, матеріальну обстановку події, слідову картину події, матеріали кримінального провадження. Кожен з цих елементів є розгорнутою інформаційною системою, що має суттєві відмінності у використанні технологій виявлення, фіксації, дослідження та процесуального оформлення інформації, яка міститься в них. Виокремлення матеріальних комплексів, матеріальної обстановки та слідової картини розслідуваної події як самостійних об'єктів дослідження та обґрунтування їх цілісності створюють вагомі інформаційні ресурси та дозволяють компенсувати дефіцит інформації, які відобразилася в слідах фрагментарно та спотворено.

При оперуванні з матеріальними слідами-відображеннями як носіями криміналістично значущої інформації при їх виявленні, фіксації, дослідженні доцільно враховувати названі нижче загальні особливості їх інформаційної структури.

1. Будь-який слід-відображення, що формується в процесі взаємодії двох об'єктів фізичної природи (елементарне відображення), відображує два інформаційних поля:

а) ідентифікаційне – вигляді ознак відображеного в сліді об'єкта, що є підставою для його розпізнавання та індивідуального ототожнення;

б) поле механізму слідоутворення, яке дозволяє відтворити параметри взаємодії слідоутворювального та слідоприймаючого об'єкта. Це інформаційне поле вельми суттєве

для моделювання механізму розслідуваної події та відстеження причинного зв'язку взаємодіючих об'єктів та процесів.

2. У процесі ідентифікації, яка передбачає відстеження варіаційно відображуваних ознак, досліджуються обидва вказаних інформаційних поля. Проте механізм слідоутворення може бути об'єктом окремого дослідження, коли він набуває самостійного значення, зокрема для встановлення походження пошкоджень (розріз, розрив, розруб тощо).

3. Ідентифікаційна структура може бути дуже складною та містити декілька підсистем. Так, у сліді руки може бути виокремлено *морфологічне ідентифікаційне поле* – у вигляді відображення структури папілярних і флексорних ліній, *субстанціональне* – у вигляді часток потожирової речовини, *одорологічне* – у вигляді молекул запаху, *функціональне* – у вигляді відображення способу захоплення або оперування предметом. Кожне з цих інформаційних полів може бути предметом самостійного експертного аналізу спеціалістом відповідного профілю.

4. У процесі доказування важливо враховувати, що в матеріальному середовищі розслідуваної події кожен слід існує не ізольовано, а в системі (комплексі) інших слідів, у якій потрібно розрізняти: зустрічні, послідовні та паралельні сліди. Зокрема, зустрічні сліди утворюються на контактних поверхнях взаємодіючих об'єктів та можуть залежно від властивостей цих поверхонь містити однорідні або різнорідні інформаційні поля.

Особливим джерелом інформації, що суттєво розширює можливості процесуального доказування є матеріальні комплекси, які являють собою складні матеріальні системи, цілісність яких зумовлена системою сформованих у обставинах досліджуваної події інтегративних зв'язків. Серед них найважливішими є: просторово-часові, причинно-наслідкові, функціональні, субстанціональні, генетичні, технологічні та інші ситуаційні зв'язки. Встановлення цілісності такого роду систем являє собою нерідко важливий доказовий або шуканий факт у кримінальному провадженні.

Подібний варіант доказування стає можливим тільки за умови виявлення інтегративних зв'язків, які роблять при зовнішньому розгляді випадкове поєднання предметів, слідів та речових утворень цілісним об'єктом.

Матеріальні комплекси, що виникають у слідчій, судовій та експертній практиці, можуть бути класифіковані на три основних типи: природні, техногенні та ситуаційні.

1. Природні матеріальні комплекси. У природних ареалах або ділянках місцевості інтегративні зв'язки мають генетичну природу. Поєднання особливостей геолого-грунтових утворень, рослинних об'єднань, споро-пилкового спектру та техногенних характеристик надає цим об'єктам властивостей, що індивідуалізують та дозволяють виокремити їх з поміж однорідних об'єктів. Зокрема, на цій основі може бути встановлено походження ґрунтово-рослинних нашарувань на одязі та тілі підозрюваного з ділянки місцевості, де здійснювалося незаконне вирощування снотворного маку чи конопель, або походження вилученої партії наркотичної речовини з конкретної місцевості, де вирощується снотворний мак чи конопля. Відповідні дослідження здійснюються в рамках комплексної ґрунтознавчої та ботанічної експертизи.

2. Техногенні матеріальні комплекси. У межах судової експертизи техногенні комплекси виступають найчастіше як джерела походження долучених до кримінального провадження речових доказів. Встановлення конкретного походного джерела виготовлення промислових або кустарних виробів є одним із завдань відповідної експертизи.

3. Ситуаційні матеріальні комплекси. Ситуаційні матеріальні комплекси формуються в умовах конкретної досліджуваної події, наприклад, події кримінального правопорушення за рахунок притаманних їй просторово-часових, причинно-наслідкових, відображувальних, субстанціональних та функціональних зв'язків, актуалізованих у процесі кримінально-протиправної діяльності або динаміки інших процесів, пов'язаних з розслідуваною подією. Зразками такого типу матеріальних комплексів можуть слугувати:

1) контактна взаємодія особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (тіло, одяг, взуття) та середовища (природні, побутові, техногенні компоненти);

2) взаємодія систем: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя кримінального правопорушення, нарковмісні рослини;

3) комплекти речей, які є предметом, засобом/знаряддям кримінального правопорушення, мають загальні властивості у зв'язку з механізмом кримінального правопорушення, умовами їх походження, зберігання та використання.

Доказування цілісності ситуаційних матеріальних комплексів слідчим та експертним способом становить достатньо складне самостійне завдання, адже залежить від можливості виявлення інтегративних зв'язків між окремими компонентами цих комплексів. Водночас доказове значення вказаних фактів важко переоцінити, оскільки вони є зазвичай ядром предмета доказування й з огляду на випадковий характер інтегративних зв'язків між компонентами комплексів мають виражену індивідуальність.

Цілком очевидно, що запропонований нами перелік групи слідів не є вичерпним, оскільки під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України, можуть бути виявлені й інші сліди та слідові комплекси.

1.4. Суб'єкт незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Результати кримінально-протиправної діяльності будь-якого рівня складності в переважній більшості випадків містять сліди суб'єкта, який її вчинив. А саме – інформацію про його особистісні соціально-психологічні властивості та якості, злочинний досвід, спеціальні знання, стать, вік, особливості взаємовідносин з потерпілими тощо. Виявлення подібної криміналістично значущої суб'єктної інформації, як у

первинних даних про подію кримінального правопорушення, так і в процесі розслідування дозволяють скласти уяву про загальні, а потім й про окремі особистісні особливості правопорушників. Подальше вивчення взаємозв'язків такої інформації з відомостями про спосіб, механізм та обстановку вчинення кримінально протиправного діяння створює нову криміналістично значущу інформацію, яка дозволяє правильно визначити напрями та способи розшуку, затримання та подальшого викриття злочинців, тобто обрати оптимальні методи розслідування з урахуванням інших відомостей в кримінальному провадженні. Отже, дані про суб'єкта злочину повинні бути самостійним об'єктом криміналістичного дослідження та, як наслідок, значущим елементом криміналістичної характеристики окремого виду (групи) кримінальних правопорушень.

В криміналістичному аспекті під терміном «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» слід розуміти людину з притаманним їй комплексом індивідуальних особливостей, котрі в тій або іншій мірі відобразилися в оточуючому середовищі у вигляді наслідків її діяння, кваліфікованого уповноваженими суб'єктами як кримінально каране.

Деякі особливості соціуму осіб, які вчиняють незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель впливають на поведінку осіб, які беруть участь у досудовому розслідуванні. Традиції даної категорії правопорушників постійно формують психологічну стійкість, корпоративність. Існують мовленнєві звороти, сленг, регламентовані та негласні правила поведінки, взаємовідносини та добре зрозумілі для всіх або більшості злочинців, про які не знають особи, не пов'язані з їх діяльністю. Ці елементи відносин традиційно дотримуються в даному злочинному середовищі. Знання представником органів правопорядку, який бере участь у розслідуванні кримінального провадження, пов'язаного з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель, таких традицій та інших особливостей соціуму злочинців, вельми позитивно може відбитися на результатах боротьби зі злочинністю у даній сфері.

Вивчення особи суб'єкта кримінального правопорушення як елементу криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель полягає у виявленні тих якостей особистості, які зумовлюють вибір нею способу, предмету кримінально протиправного посягання, місця та часу вчинення кримінального правопорушення. Відомості про особу суб'єкта кримінального правопорушення характеризуються з урахуванням кримінально-правового, кримінологічного, оперативного-розшукового, психологічного, медичного, соціально-побутового та інших аспектів [2, с. 11].

У науці криміналістиці традиційно виокремлюють два основні напрями вивчення особистості правопорушника. Перший спрямований на отримання відомостей про особу злочинця по залишених на місці слідах як матеріальних, так і ідеальних. Виявлені сліди дозволяють швидко знайти і затримати злочинця, а в подальшому провести його ідентифікацію. Другий – вивчення особистості підозрюваного у процесі досудового розслідування з метою встановлення вичерпної криміналістичної характеристики особистості суб'єкта [107, с. 8].

Досліджуючи особливості розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, В. В. Попова до психолого-психічних особливостей особистості злочинця відносить таке: навички, вміння, стійкі звички, алкоголізм, наркоманія тощо. Важливе криміналістичне значення мають ознаки зовнішності і супутні ознаки злочинця: наявність у затриманого на тілі та в речах, які перебувають при ньому, слідів (залишків) наркотичних засобів. Має бути враховано наявність слідів: у слині, сечі, крові даної особи наркотичних засобів: осудність особи в момент вчинення злочину (відсутність стану, що виключає осудність (гострий наркотичний психоз, наркотичний афект тощо) [216, с. 21]. Зрештою криміналістичне вивчення особистості злочинця проводиться для отримання необхідних даних задля успішного розкриття злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів [139, с. 73].

На наш погляд, виявлення та фіксація окремих відомостей про особу злочинця, має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України документуються фізичні та фізіологічні ознаки особи підозрюваного. У матеріалах, які характеризують особу обвинуваченого відображаються дані про наявність у суб'єкта злочину різного роду захворювань, зокрема психічних розладів через наркотичну залежність, перебування на обліку в закладах охорони здоров'я тощо. Зазначені відомості слід враховувати як обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження. Вивчаючи особу злочинця, встановлюються обставини, що є підставою для звільнення її від кримінальної відповідальності або покарання. Таким чином, у 2017 році було закрито 13 (0,6 %) кримінальних проваджень, відкритих за статтею 310 КК України, у зв'язку зі зверненням слідчого із клопотанням до суду про застосування примусових заходів медичного характеру [71].

Враховуючи специфіку розслідування незаконного посіву та вирощування снотворного маку чи конопель, в основу дослідження особи злочинця насамперед слід покласти відомості про: соціально-психологічні властивості, злочинний досвід, професію, майновий стан, спеціальні знання, місце проживання, вік, стать, хворобу на наркологічну залежність. Виявлення всіх можливих форм вираження особистості зовні сприяє викриттю злочинця та допомагає розробити оптимальний комплекс заходів по розслідуванню цих фактів.

За допомогою статистичного аналізу ми дослідили кількісно-якісні показники щодо встановлення органами правопорядку осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 310 КК України. У результаті чого з'ясовано, що незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель здійснювалися правопорушниками

здебільшого одноосібно. Групою осіб у 2013 році було вчинено 15 злочинів (0,9 % від загальної кількості осіб, яким було вручено повідомлення про підозру), у 2014 році 6 злочинів (0,3 %), а у 2015 році взагалі задокументовано лише один такий факт, у 2016 році групою осіб було вчинено 6 злочинів (0,4 %), у 2017 також 6 (0,3 %) [71]. Такий стан пояснюється тим, що підозрювані не зацікавлені визнавати факт групового вчинення злочину, оскільки це є кваліфікованою ознакою, передбаченою частиною другою статті 310 КК України, за що передбачена більш сувора відповідальність. Водночас правоохоронні органи не в змозі провести ретроактивне дослідження фактів, за якими можливо було б здійснити перевірку інших співучасників на предмет їх причетності до незаконного культивування нарковмісних рослин.

На думку В. Махмудова та В. М. Мешкова різновидом організованих злочинних груп, що займаються вирощуванням нарковмісних рослин, є так звані «дикі бригади» наркоманів, що кооперуються між собою, виїжджають в сільські райони в пошуках маку чи коноплі, з метою їх заготівлі на наступний рік [157, с. 43]. У ході вивчення слідчої та судової практики нами було виявлено значну кількість випадків, які відповідають твердженням цих авторів. *Зокрема, у травні 2011 року в селі Колотії Решетилівського району Полтавської області декілька осіб, прибувши з міста, поблизу лісу посадили і в подальшому вирощували рослини коноплі у кількості 39 рослин* [39].

Водночас, не можна лишити поза увагою цілком обґрунтовану наукову позицію Ю.В. Бауліна, який присвятив вивченню кримінально-правових форм вчинення наркозлочинів цілий цикл наукових публікацій.

Зокрема, розглядувані нами злочини у запропонованій ним класифікації наркозлочинів належать до тих, що пов'язані з підготовкою до виготовлення наркотичних засобів [18; 187, с. 715].

Ведучи ж мову безпосередньо до вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК «Посів або вирощування снотворного маку чи конопель», Ю.В. Баулін зазначає, що воно можливе

при такому рольовому розподілі: організатор злочину замовляє посів і вирощування цих рослин з метою їх придбання, а виконавець (виконавці) висіває(ють) та вирощують рослини маку чи конопель. Законодавче визначення цієї форми співучасті містить формулювання, що злочин вчиняють «декілька осіб», на відміну від формулювання «декілька виконавців» у визначенні групи осіб без попередньої змови (ч. 1 ст. 28 КК) [19, с. 3-40].

Можемо, розвинути думку академіка Ю.В. Бауліна, у тому сенсі, що особа, покладаючи на себе роль організатора кримінального правопорушення:

здійснює підбір учасників групи, розподіляє між ними обов'язки, частина яких повинні безпосередньо, відповідно до відведених ним ролей, вирощувати рослини маку чи конопель, отримувати, зберігати, фасувати, перевозити та розповсюджувати наркотичні засоби в середовищі немедичних споживачів наркотичних засобів шляхом збуту. Окремі учасники злочинної групи мають організовувати транспортування наркотичних засобів;

встановлює та відслідковує дотримання суворих заходів конспірації при функціонуванні злочинної групи;

організовує передачу та безпосередньо сам передає наркотичні засоби учасникам злочинної групи з метою подальшого незаконного збуту;

приймає рішення про покарання учасників злочинної групи за порушення виконуваних ними функцій у незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель, а також їх збуті;

здійснює контроль за незаконним посівом або вирощуванням та збутом зазначених рослин учасниками злочинної групи, контролює та забезпечує безперебійне функціонування наркомережі;

займається пошуком місць зберігання наркотичних засобів, організовує зберігання та фасування на більш дрібні дози наркотичних засобів, а також займається зберіганням та фасуванням наркотичних засобів для подальшого незаконного збуту з учасниками злочинної групи;

організовує через учасників злочинної групи придбання посівного матеріалу, добрив, обладнання для незаконного вирощування снотворного маку чи конопель за власні грошові кошти та грошові кошти, отримані від збуту наркотичних засобів в складі злочинної групи;

збирає грошові кошти у учасників злочинної групи, отримані від продажу наркотичних засобів, веде облік проданих учасниками групи наркотичних засобів;

призначає ціну за зазначені рослини, визначає розмір винагороди кожному учаснику злочинної групи;

займається безпосередньо незаконним збутом наркотичних засобів, у тому числі з метою конспірації безконтактним способом.

Оператор через месенджер отримує інформацію від наркозалежних осіб про необхідну кількість наркотичного засобу, вказує покупцеві електронний гаманець для оплати, та після підтвердження отримання коштів від покупців на електронний гаманець, відправляє повідомлення в месенджері «Telegram» про місцезнаходження «схованки» з наркотичним засобом. Функцію оператора може виконувати *програма-бот*. За оренду програми-бот організатор здійснює оплату або сам мусить придбати її (програму).

Кур'єр за вказівкою організатора, через компанії, що надають послуги експрес-доставки (ТОВ «Нова пошта», «Ін-тайм», «Делівері», тощо), отримують або відправляють в інші міста наркотичні засоби, отримавши їх, можуть доставляти наркотичні засоби до зберігальника, від зберігальника до фасувальника, від фасувальника до закладника. Як, правило, з метою конспірації, кур'єр передає наркотичні засоби іншим членам групи безконтактно – шляхом «схованок». Місце схованки відправляє повідомленням в месенджері «Telegram».

Зберігальник. Його функція – це зберігання наркотичних засобів інтернет-наркомагазину. На кримінальному сленгу іменується «склад». Для організації безперервного збуту наркотичних засобів, організатори можуть створювати по одному та декілька, так званих «складів», в кожному місті або

районі, де здійснюється збут наркотичних засобів через інтернет-магазин.

Фасувальник. Його функцією є фасування наркотичних засобів в «закладки» для подальшого збуту за видом та масою, згідно прайсу інтернет наркомагазину. Як правило, при фасуванні наркотичних засобів для дрібного збуту, використовуються поліетиленові пакетики з застібкою системи «Zip-Lock», які замотуються в ізоляційну стрічку. Фасувальник фасує «закладки» та формує, так звані «майстер-клади» – дрібнооптові партії «закладок», які в подальшому отримує закладник. Щоб не переплутати вид та масу наркотичного засобу в «закладці», використовують різні кольори ізоляційних стрічок.

Закладник забирає дрібнооптові партії наркотичних засобів, так звані «майстер-клади», та кожен окрему «закладку» поміщає в окрему схованку. При цьому, він повинен дотримуватися правил обладнання схованок таким чином, щоб забезпечити надійність та якість «закладки» без пошкоджень до моменту безпосередньої реалізації. Зробивши схованку, закладник максимально повно, точно і доступно повинен описати її місце знаходження, шляхом складання повідомлень, що містять достатню кількість друкованого тексту, використовуючи для цього встановлювані орієнтири, і докласти до них панорамну фотографію. Після здійснення схованки, інформацію про схованку він спрямовує організатору або оператору.

Посібник. До цієї категорії відносяться особи, задіяні в рекламі наркоінтернет-магазину та вербуванні інших учасників. Для реклами своїх інтернет наркомагазинів, організатори використовують наступні способи: нанесення рекламних написів інтернет-адрес з продажу наркотичних засобів на парканах та стінах будинків, гаражів та інших споруд; розповсюдження серед споживачів наркотиків та молоді візиток з вказівкою інтернет-адрес з продажу наркотиків; наклеювання у під'їздах будинків, інших місцях масового перебування громадян постерів з рекламою інтернет-адрес з продажу наркотиків; викладення в YouTube або в чатах споживачів

наркотиків роликів з рекламою інтернет-адрес з продажу наркотиків. За рекламу інтернет-наркомагазину в чатах споживачів наркотиків організатор здійснює оплату адміністратору чату. Крім того, якщо раніше організатори інтернет наркомагазину здійснювали вербування інших учасників через власний інтернет-магазин, то останнім часом, вони частіше звертаються до адміністраторів чатів споживачів наркотиків, де останні за плату в чаті викладають інформацію про наявність разової або постійної роботи в інтернет-наркомагазині та зводять бажаних з організатором.

Кожний учасник інтернет-наркомагазину може виконувати декілька функцій, а якщо це дрібний місцевий інтернет-наркомагазин, то всі функції може здійснити і сам організатор.

Крім того, оскільки для збуту наркотичних засобів використовується Всесвітня мережа Інтернет, то з метою конспірації, деякі учасники групи, такі як організатор, оператор, під час збуту, можуть перебувати в іншій країні від місця збуту.

Таким чином, оскільки інтернет-наркомагазини містять велику кількість учасників, дотримуються заходів конспірації, для збуту наркотичних засобів використовують телекомунікаційні можливості мережі Інтернет, то для документування кримінально-протиправної діяльності всіх учасників групи потрібен певний час та дуже великий обсяг слідчо-оперативних заходів.

Дослідження складу злочинних груп, котрі учинювали незаконний збут наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет, показало, що основними їх учасниками є молоді люди у віці від 18 до 25 років, часто студенти, які не мають роботи й постійного джерела доходів, котрі, як правило, здобули передвищу технічну, базову вищу освіту. Як правило, вони володіють певними пізнаннями в галузі комп'ютерної техніки та інформаційних технологій, а також активно використовують їх у процесі створення і роботи інтернет-сайтів з рекламою про продаж наркотиків. Дані особи обізнані в специфіці руху грошових коштів за рахунками, внесками в банківській системі, способах безготівкового розрахунку. Крім

того, закладниками наркотиків часто стають їх споживачі, котрі зарекомендували себе неодноразовими покупцями, своїми відгуками в інтернеті, дотриманням встановлених правил придбання, дотриманням конспірації.

Можемо погодитися з Л. Є. Чистовою, що вирощуванням нарковмісних рослин займаються не лише особи, які їх споживають, але і ті, хто збуває такі рослини самостійно, а також ті, хто, будучи виконавцями в структурі злочинної організації, стає постачальником сировини для виготовлення з нарковмісних рослин наркотичних засобів або психотропних речовин, забезпечує безперервний наркобізнес членам цієї організації [286, с. 218]. За результатами вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що у 35 % випадках посів або вирощування снотворного маку чи конопель здійснювалося з метою його подальшого збуту, у 45 % – для власного вживання; 10 % – за дорученням (проханням) інших осіб; 10 % для власних потреб, не пов'язаних з їх вживанням.

Важливе криміналістичне значення має рівень освіти особи злочинця. Якщо у нього є медична, аграрна, біологічна або хімічна освіта, то швидше за все, він знає особливості дії різних наркотичних засобів на організм людини, має навички по роботі зі спеціальним обладнанням, реагентами і синтезуванню наркотичних засобів. У юридичній літературі зазначається, що серед виробників наркотичних засобів багато осіб, які мають освіту в галузі хімії, фармакології, біології, рідше медицини [145, с. 49]. Не менш вагомим значенням для незаконного культивування нарковмісних рослин мають фахові вміння та знання й уміння правопорушника в сільськогосподарській сфері.

З приводу вчинення кримінальних правопорушень особами, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності: у 2018 році цей вид злочину інкримінувався 341 особам (27 %), у 2019 році – 305 (24 %), у 2020 році – 243 (17 %), за 10 місяців 2021 року – 178 (17 %). Таким чином, майже кожний п'ятий злочин вчинявся особою, яка мала судимість.

Досліджуючи матеріали кримінальних проваджень зазначеної категорії, нами було встановлено, що на обліку

у наркологічному диспансері перебувало 35 % осіб, 55 % – особи, які неодноразово вживали наркотичні засоби, 10 % – особи, які взагалі не вживали наркотиків.

Слід зазначити, що людина, яка систематично вживає наркотики конопляної групи, відрізняється доволі специфічною зовнішністю: її очі бувають налиті кров'ю, віки – дещо припухлими, губи – сухими та липкими.

Наркотичні засоби, які отримуються зі снотворного (опійного) маку, відрізняються тим, що навіть перша доза здатна викликати сильну психологічну та навіть фізіологічну залежність. Відомо, що психічна залежність з першої ін'єкції формується у 55% юнаків та 82% дівчат.

До головних зовнішніх ознак опійних наркоманів можна віднести: звуження зіниць, «занурення в себе», наявність на руках слідів від ін'єкцій, худорба, блідість, землисте та прищаве обличчя.

Розглядаючи особистість злочинців, причетних до незаконного культивування нарковмісних рослин, слід зазначити, що це кримінальне правопорушення тісно пов'язане з іншими протиправними діями у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Через те нами встановлено, що у 45 % випадків незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин вчинялися сукупно з іншими злочинами, зокрема передбаченими статтями 307 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) та 309 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту).

Наведемо приклади з практики.

У квітні 2016 року мешканець міста Севєродонецька Коноваленко В.В. умисно, керуючись корисливим мотивом, з метою особистого збагачення та одержання матеріальної вигоди від незаконного посіву, вирощування нарковмісних рослин – конопель, з подальшим незаконним виготовленням, зберіганням,

перевезенням і збутом особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу, створив організовану групу, до складу якої увійшли раніше знайомі йому упродовж тривалого часу мешканці міста Северодонецька Майоров Б.Є. та Старшинов В.І., котрі добровільно дали свою згоду і тим самим вступили до організованої групи.

З метою досягнення кримінально протиправного результату – збагачення даної організованої групи за рахунок незаконного збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу, Коноваленко В.В., Майоров Б.Є. та Старшинов В.І. спільно розробили і схвалили єдиний план вчинення злочинів, розподілили між собою ролі для здійснення цього плану.

Організована і керована Коноваленком В.В. група характеризувалася стійкістю, ретельним плануванням та конспіративними заходами вчинення злочинів, стабільністю складу, розподілом ролей, наявністю матеріальної бази: засобів зв'язку – мобільних телефонів, які використовувалися для зв'язку між членами групи при підготовці та скоєнні кримінально протиправних діянь; території фермерського господарства для здійснення незаконного посіву, вирощування нарковмісних рослин – конопель та у подальшому виготовлення, зберігання з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу; автотранспорту для здійснення незаконного перевезення з метою збуту виготовленого наркотичного засобу.

Організована група діяла із заздалегідь розподіленими функціями і ролями кожного члена групи.

Так, Коноваленко В.В. як організатор та керівник групи здійснював загальне керівництво створеною ним групою, підібрав членів групи та співучасників вчинення злочину, розробив план незаконного посіву, вирощування нарковмісних рослин – конопель та в подальшому виготовлення, зберігання та перевезення з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу, про що ознайомив Майорова Б.Є. та Старшинова В.І., керував діями і планував діяльність учасників злочинної групи, підтримував постійний конспіративний телефонний зв'язок з членами групи, контролював їхню діяльність,

давав їм вказівки, забезпечував організовану групу та співучасників необхідним знаряддям вчинення злочинів та брав безпосередню участь у вчиненні злочинів.

Майоров Б.Є., відповідно до розробленого плану, виконуючи відведені йому функції, будучи головою фермерського господарства «Огірок», яке на підставі статуту здійснювало діяльність на землях Станично-Луганської сільської ради Станично-Луганського району Луганської області, поблизу селища Комишне (15-й кілометр від траси), виділив частину земельної ділянки з двома теплицями, обладнаними системою зрошення для незаконного посіву, вирощування нарковмісних рослин – конопель та подальшого незаконного виготовлення, зберігання, перевезення з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу, залучив осіб для охорони вказаної земельної ділянки, брав безпосередню участь у посіві, вирощуванні коноплі та подальшому незаконному виготовленні, зберіганні та перевезенні з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу.

Старшинов В.І., будучи членом організованої групи, згідно з розподіленими функціями і ролями та заздалегідь розробленим планом, залучив співучасників для незаконного виготовлення та зберігання з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу, а також з використанням транспортного засобу перевозив наркотичний засіб для збуту.

Кримінальні правопорушення, вчинені Коноваленком В.В., за наступних обставин:

На початку квітня 2016 року Старшинов В.І., Коноваленко В.В. та Майоров Б.Є. придбали у нествановлених слідством осіб насіння коноплі для їх подальшого посіву та вирощування.

При цьому Коноваленко В.В., виконуючи відведену йому роль, здійснив незаконний посів конопель у двох теплицях, обладнаних крапельним зрошенням, розташованих на земельній ділянці фермерського господарства «Огірок» та упродовж травня – вересня 2016 року вирощував посіяні ним коноплі.

Своєю чергою, Старшинов В.І. та Майоров Б.Є., дотримуючись заходів конспірації, періодично приїжджали на територію

вказаного фермерського господарства та здійснювали контроль за вирощуванням конопель у вказаних теплицях.

У вересні 2014 року Коноваленко В.В. за допомогою невстановлених слідством осіб, зрізав вирощені коноплі у кількості не менше 220 рослин та перемістив їх до ангара, розташованого на території фермерського господарства «Огірок» для їх висушування.

17 жовтня 2016 року під час огляду місця події – земельної ділянки фермерського господарства «Огірок», що розташована на території Станично-Луганської селищної ради, працівниками поліції виявлено та вилучено рослини роду коноплі у кількості 59 кущів, стебла рослин, шланги для крапельного зрошення, добрива для підживлення рослин, а також у двох теплицях – кореневі частини роду конопель.

Таким чином, у період з квітня по вересень 2016 року Коноваленко В.В., спільно з Майоровим Б.Є. та Старшиновим В.І., діючи у складі організованої групи, умисно, незаконно, на земельній ділянці фермерського господарства «Огірок», що розташована на території Станично-Луганської селищної ради, умисно незаконно вчинив незаконний посів та вирощування конопель у кількості не менше 220 рослин, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 28, ч. 2 ст. 310 КК України – незаконний посів та вирощування конопель, кваліфікуючими ознаками якого є вирощування конопель у кількості більше 50 рослин, що вчинене організованою групою.

Окрім цього, в період з 1 по 14 жовтня 2016 року Коноваленко В.В., Майоров Б.Є. та Старшинов В.І., діючи у складі організованої групи, досягли попередньої домовленості з раніше їм знайомими Особа 1, Особа 2, Особа 3, Особа 4, Особа 5, Особа 6 про незаконне виготовлення та зберігання наркотичного засобу на території фермерського господарства «Огірок».

При тому з 14 по 17 жовтня 2016 року Особа 1, Особа 2, Особа 3, Особа 4, Особа 5, Особа 6 на території фермерського господарства «Огірок» незаконно виготовили наркотичний засіб – канабіс, загальною вагою у перерахунку на суху речовину – 177,08075 кілограми та смоли канабісу загальною вагою у

перерахунку на суху речовину – 4,56 грамів, після чого 108,68334 кілограмів канабісу помістили у вісім пластикових бочок об'ємом 160 літрів, що були герметично закриті для забезпечення подальшого перевезення наркотичного засобу з метою збуту.

17 жовтня 2016 року Майоров Б.Є. та Старшинов В.І., діючи у складі організованої групи, відповідно до спільного плану, з метою збуту наркотичного засобу на території Луганської області прибули на автомобілі «Мерседес-Віто», під керуванням останнього на територію фермерського господарства «Огірок», де разом із Коноваленком В.В. завантажили у вказаний автомобіль вісім герметично закритих пластикових бочок об'ємом 160 літрів кожна, наповнені незаконно виготовленим наркотичним засобом – канабіс, загальною вагою в перерахунку на суху речовину – 108,68334 кілограмів та наркотичний засіб – смола канабісу, загальною вагою в перерахунку на суху речовину – 0,160 грамів, після чого Коноваленко В.В., Майоров Б.Є. та Старшинов В.І. (як водія) вирушили у напрямку міста Северодонецька.

17 жовтня 2016 року на трасі М5 у напрямку руху до міста Северодонецька співробітниками поліції зупинено автомобіль «Мерседес-Віто», під керуванням Старшинова В.І. Під час огляду автомобіля виявлено та вилучено вісім герметично закритих пластикових бочок об'ємом 160 літрів кожна, наповнені незаконно виготовленим наркотичним засобом – канабісом, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 108,68334 кілограмів та особливо небезпечний наркотичний засіб – смола канабісу, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 0,160 грамів.

Окрім цього, того ж дня в ході огляду місця події – земельної ділянки фермерського господарства «Огірок», що розташована на території Станично-Луганської селищної ради Луганської області, – співробітниками поліції виявлено та вилучено рослини роду Коноплі у кількості 59 кущів – подрібнену наркотичну речовину канабіс, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 68,39741 кілограмів та особливо небезпечний

наркотичний засіб – смола канабісу, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 4,40 грамів.

Відповідно до списку № 1 таблиці № 1 «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року № 770, канабіс та смола канабісу є особливо небезпечними наркотичними засобами, обіг яких заборонено.

Відповідно до таблиці № 1 «Невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, що знаходяться у незаконному обігу», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 року № 188, канабіс загальною вагою в перерахунку на суху речовину 177,08075 кілограми є особливо великим розміром.

Таким чином, у період з вересня по 17 жовтня 2016 року, Коноваленко В.В., Майоров Б.Є. та Старшинов В.І., діючи у складі організованої групи, переслідуючи корисливий мотив, за попередньою змовою з Особа 1, Особа 2, Особа 3, Особа 4, Особа 5, Особа 6, на земельній ділянці фермерського господарства «Огірок», що розташована на території Станично-Луганської селищної ради Луганської області, вчинив незаконне виготовлення та зберігання з метою збуту, а 17 жовтня 2016 року перевезення з цією метою особливо небезпечних наркотичних засобів – канабісу в особливо великому розмірі, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 177,08075 кілограмів та смоли канабісу, загальною вагою в перерахунку на суху речовину 4,56 грамів, тобто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 307 КК України – незаконне виготовлення, зберігання, перевезення з метою збуту наркотичних засобів, кваліфікуючими ознаками якого є: вчинення злочину організованою групою та з попередньою змовою групою осіб, предметом злочину є особливо небезпечний наркотичний засіб в особливо великому розмірі, особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений ст. 310 КК України¹.

¹З особистої практики авторів.

У 25 % випадках незаконне культивування снотворного маку чи конопель, вчинялися в сукупності зі злочинами, які не пов'язані з незаконними обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зокрема, це злочини проти власності, незаконний обіг зброї, боєприпасів і вибухових речовин тощо.

За результатами вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 310 КК України, встановлено, що більшість цих кримінальних правопорушень вчинялися чоловіками віком від 25 до 40 років, жінками від 35 до 50 років. Цікавим є те, що практично 95 % чоловіків та жінок мають повну середню освіту (загальну, спеціальну, технічну). Винятковим є вчинення злочину особами з вищою освітою. Водночас 90 % чоловіків та 85 % жінок на момент вчинення злочину ніде не працювали або задовольнялись тимчасовими заробітками.

На думку О.М. Кустова та К.Є. Шимановскої, вік наркозлочинців цілком певним чином впливає на спосіб придбання і збуту наркотиків. Як правило, особи середньої вікової категорії (від 30 до 45 років) використовують більш складні способи збуту наркотичних засобів, вони частіше скоюють злочини в складі організованих злочинних груп, при облаштуванні схованок наркотичних засобів використовують складно доступні місця, де наркотики не виявляються (наприклад, у людей похилого віку). Наявність у злочинця профільної освіти або особливих злочинних навичок, що частіше має місце серед осіб середньої вікової категорії, дозволяє їм вчиняти злочини за допомогою нових інформаційних технологій, уникаючи особистого контакту зі споживачами наркотичних засобів [145, с. 49].

Як було зазначено, під час незаконного посіву або вирощування нарковмісних рослин злочинці молодшого віку значно активніше використовують можливості інформаційних технологій при вчиненні кримінального правопорушення. Застосовуючи комп'ютерну техніку та мережу Інтернет, ними здійснюється пошук посівного матеріалу, вивчається

технологія культивування рослин, через функції GPS-позиціонування визначаються території, де було насаджено коноплі чи снотворний мак.

Узагальнюючи вищезазначене, зауважимо, що такі кримінальні правопорушення як незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель здебільшого вчиняються чоловіками віком від 18 до 35 років одноосібно, які на момент вчинення кримінального правопорушення не мали постійного місця роботи. У більшості випадків ці особи є раніше неодноразово засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, були споживачами наркотиків тривалий час, а вирощуванням нарковмісних рослин займалися без мети збуту для власних потреб.

Базуючись на викладеному, слід визнати, що знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє уніфікувати підхід до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчому (дізнавачеві) та спеціалісту в свою чергу зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження, використовуючи власний професійний досвід, а також наукові прогнози, чітко формувати алгоритми і програми розслідування з метою вирішення завдань та ситуацій, визначати зміст використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці кримінальних правопорушень, передбачених статтю 310 КК України з метою створення повного технологічного циклу їх техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

2.1. Аналіз первинної інформації та обставини, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні неза- конного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу як принцип формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів упродовж багатьох десятиліть успішно розроблявся Р. С. Белкіним, І. О. Возгріним, О. Ю. Головіним, В. А. Журавлем, Р. Г. Домбровським, О. Н. Колесніченком, В. О. Коноваловою, С. П. Мітрічевим, В. Г. Танасевичем, В. В. Тіщенком, Б. В. Щуром та іншими вченими. Окремі шляхи реалізації цього принципу формування окремої криміналістичної методики розслідування незаконного культивування нарковмісних рослин висвітлювались у роботах О. Є. Космодем'янської, Л. Є. Чистової, Ю. М. Черноус, а також інших вчених. Водночас, питання реалізації принципу відповідності зазначеної засади при формуванні окремої криміналістичної методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель остаточно не вирішено. З нашого погляду, проблема визначення обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України потребує додаткового дослідження, адже

має не тільки важливе теоретичне, але й також практичне і дидактичне значення.

Отже, переважна більшість вчених-криміналістів визнають обставини, які підлягають встановленню, структурним елементом криміналістичної методики.

У кримінальному провадженні з достатньою повнотою мають бути встановлені всі факти та обставини, котрі мають значення для правильного його вирішення. Це здійснюється шляхом доказування, адже інший спосіб отримання знань про такі факти та обставини, на слухну думку А. Я. Дубинського, не дозволив би покласти їх в основу прийняття рішень, які мають правові наслідки [64, с. 404].

Процедура формування обставин, які підлягають з'ясуванню, зумовлена 3-ма чинниками:

- предметом доказування (ч. 1 ст. 91, п. 1 ст. 485, п. 1 ст. 505 КПК України);
- кримінально-правовою та криміналістичною характеристикою певного різновиду кримінального протиправного прояву.

Предмет доказування як процесуальна категорія має матеріально-правову основу у вигляді положень кримінального права, що визначають поняття кримінального правопорушення, елементи його складу, окремі види злочинів, обтяжуючі чи пом'якшуючі обставини. Структура даної категорії складається з трьох рівнів:

- *перший* – узагальнююча нормативна модель, зміст та структура якої концентруються в ст. 91 КПК України та у нормах Загальної частини КК України у вигляді схеми обставин, що підлягають встановленню, абстрагованих від ознак конкретного злочину¹;

¹ зважаючи на норми чинного КПК, до обставин необхідно відносити предмет доказування, що деталізується, наприклад, у статтях 91, 485, 505 КПК України¹, а також визначається нормами кримінального права щодо складу кримінального правопорушення, його кваліфікуючих ознак тощо (конкретизується в окремих нормах Особливої частини КК України, в окремих видах кримінальних проваджень наприклад, у провадженнях щодо

- *другий* – визначається на рівні норм Особливої частини КК України, зокрема ст. 310, в яких сформульовані юридичні ознаки конкретного кримінально-караного діяння. Подібне уявлення про предмет доказування слугує однією з підстав для розробки криміналістичної характеристики та методик розслідування окремих видів злочинів, зокрема незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, правильній організації роботи з розслідування злочинів певних категорій. При тому, як слушно зазначають В. Г. Танасевич та В. Є. Корноухов, в криміналістичній методиці, обставини, які підлягають встановленню, конкретизуються і поповнюються типовими переліками так званих проміжних фактів. Це пов'язано з тим, що при розкритті злочину

неповнолітніх – ст.485 КПК України, щодо застосування примусових заходів медичного характеру – ст.505 КПК України тощо, а також у правозастосовчій практиці щодо конкретного кримінального провадження). Окремі процесуальні рішення, що визначають напрям і подальший хід досудового розслідування, зокрема, щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, приймаються слідчим суддею на підставі поданих сторонами кримінального провадження доказів (ч.5 ст.132; п.2 ч.2 ст.152; п.2 ч.2 ст.157; п.2 ч.2 ст.173; п.1 ч.1 ст.178; ч.1 ст.194 КПК України). Через це деякі норми містять також вказівку на необхідність доведення на стадії досудового розслідування при здійсненні судового контролю певних додаткових обставин, фактів та наслідків, як-то: ч.3 ст.132; ч.2 ст.152; ч.1 ст.157; ч.2, 5, 6 ст.163; ч.1, 2, ст.173; ч.3 ст.176; ст.178 КПК України. Тому цілком обґрунтовано вести мову про рівні предмета доказування, зокрема, наприклад, про «локальний предмет доказування», для формування моделі якого визначальними є положення ч.3 ст.132 КПК України: обґрунтованість підозри про вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; виправданість ступеня втручання у права і свободи особи потребами досудового розслідування; можливість виконання завдання, для якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням. В свою чергу, обґрунтованість підозри означає наявність у кримінальному провадженні доказів, які з достатнім для переконання об'єктивного спостерігача ступенем вірогідності вказують на те, що: 1) подія кримінального правопорушення дійсно мала місце; 2) ця подія має ознаки діяння, передбаченого КК України; 3) це діяння вчинене певною особою.

мова йде про події минулого, а про них можна судити тільки на підставі певних залишених ним слідових комплексів [118, с. 36-39; 117, с. 23; 268, с. 93];

третій – визначається шляхом конкретизації з урахуванням обставин вчинення окремого злочину, вимоги закону «накладаються» на обставини конкретного кримінального провадження, набуваючи індивідуальних рис. Таким чином, предмет доказування – це програма, дослідження обставин кримінального провадження.

При тому предмет доказування, як абстрактна інформаційна модель, що відбита в нормах чинного КПК є визначальною, базовою для всіх кримінально протиправних діянь без винятку, а саме:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення,

у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Однак наведений перелік по тому або іншому кримінальному провадженню є суто індивідуальним, конкретним, тому в даному випадку мова йде про так званій «загальний» предмет доказування – схематичний набір фактичних та юридичних обставин, необхідний для вирішення по суті більшості кримінальних проваджень.

Отже, поряд із загальною матричністю зазначених обставин стосовно досудового розслідування кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України вони мають й певні особливості, які зумовлені поняттям кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України), підставою кримінальної відповідальності, визначеною як вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України) або звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45-49, 97, ч. 4 ст. 401 КК України), загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України), ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України і положень Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», Постанови Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 р. № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», в яких тлумачаться поняття «культивування рослин, включених до Переліку», «наркотичні засоби», «обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», умови здійснення діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I Переліку на території України тощо.

Стосовно певного виду кримінальних правопорушень він може бути більш конкретизованим.

Застосування норм матеріального (кримінального, цивільного) права (наприклад, для правильної кваліфікації суспільно

небезпечного діяння) і матеріальних норм процесуального права (наприклад тих, що містяться у ст. 233, п. 6 ч. 3 ст. 234 КПК України, для обґрунтування наявності підстав для проникнення до житла) передбачає з'ясування й інших «обставин, що мають значення для кримінального провадження» (ст. 85, ч. 2 ст. 91 КПК України), наприклад, відомості, зокрема, про особу, які належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться.

Встановити зазначені обставини – а їх доказування є обов'язком слідчого (дознавача), прокурора, слідчого судді і суду – згідно з вимогами ч. 2 ст. 9, ст. 25, ч. 1 ст. 92 КПК України можна лише за допомогою доказів, визначених у ст.ст. 84 та 298¹ КПК України (показань, речових доказів, документів, висновків експертів, пояснень осіб, результатів медичного освідування, висновку спеціаліста, показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису).

Водночас, слід погодитись з В.С. Бондарем та М.В. Кривоносом, у тому, що з'ясування обставин, які складають предмет доказування у кримінальному провадженні та позначених у тій їх термінологічній формі, яку встановив законодавець, в практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень завжди супроводжується відшуканням і перевіркою різних пов'язаних із ними фактів. Кожен із них є фактом меншого рівня та може бути складовою однієї конкретної обставини з ряду названих у ч. 1 ст. 91 КПК України, так і декількох одночасно. Наприклад, встановлення факту знаходження підозрюваного в районі вчинення кримінального правопорушення в певний проміжок часу, який збігається за своїми параметрами з часом вчинення кримінального правопорушення, може за певних обставин розглядатись: а) як обставина, що вказує на можливу причетність даної особи до кримінального правопорушення; б) як обставина, яка сприяла конкретизації часу вчинення цього кримінального правопорушення. Не надавати значущості такого роду фактам, вважаємо, не є доцільним. З іншого боку, подібні факти

самі собою у розрізненому вигляді істотного доказового значення не мають, набуваючи його лише після об'єднання в певні сукупності, в тому числі позначені тими термінами, якими законодавець вказує на обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні [32, с. 195-209].

Таким чином, у досудовому кримінальному провадженні за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України, необхідно встановити такі обставини.

1. За об'єктом і об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення:

1) час (період часу) вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (необхідний ступінь точності цих параметрів залежить від низки інших обставин кримінального провадження, наприклад, від обставин алібі, що висувається підозрюваним, від можливості застосування строків давності кримінального переслідування). Посів та вирощування цих культур – різні та розділені у часі дії. Вони можуть вчинятися як однією особою, так і різними особами, як щодо одного виду рослин, так і щодо різних). Час учинення кримінального правопорушення, відображений у відповідних процесуальних документах, допустимо зазначати різними способами. З огляду на те, що у формі вирощування нарковмісних рослин кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України, є триваючими, час вчинення даних дій може бути визначений менш чітко (в квітні-листопаді);

2) місце (територія) вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Стосовно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України, при встановленні місця прослідковується певна специфіка. Як було зазначено, вирощування вказаних рослин є триваючим кримінальним правопорушенням. А отже, місце його вчинення встановлюється в результаті проведення низки слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, в тому числі з урахуванням інформації, отриманої в результаті ОРЗ і,

в окремих випадках НС(Р)Д. У результаті межі території, на якій вчинялось кримінальне правопорушення, можуть бути великими. В таких випадках рекомендується максимально повно встановлювати всі місця, де відбувалася досліджувана подія. Наприклад, у рамках допиту підозрюваного запропонувати власноруч скласти план маршруту (тів) його слідування з насінням конопель чи снотворного маку. Потім у рамках допиту свідків (за їх наявності та участі в кримінальному провадженні) запропонувати скласти схеми, на яких вказати маршрут підозрюваного з насінням або місця зустрічі з ним тощо. Дана схема (ми) додається до протоколу допиту. Викладене уявляється важливим, адже може вказувати на причетність підозрюваного, обвинуваченого до вчинення інших злочинів, наприклад, передбачених ст. 307 та 309 КК України.

3) обстановку і умови вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

4) спосіб вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (гідропонний спосіб, у відкритий чи закритий ґрунт тощо). При цьому кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту виконання дій, що утворюють посів (внесення насіння в ґрунт) чи вирощування (коли здійснюється заходи по догляду) рослин, що містять наркотики, – незалежно від того чи були вирощені снотворний мак або коноплі, чи був зібраний урожай і вироблено (виготовлені) наркотичні засоби;

5) предмет кримінального правопорушення (здійснюється, як правило, у рамках судово-експертного дослідження), його кількість (предметом кримінального правопорушення є рослини виду мак снотворний в кількості від ста до п'ятисот чи рослини виду коноплі від десяти до п'ятдесяти рослин. При підрахунку кількості рослин (для кваліфікації скоєного за частинами 1 або 2 ст. 305 КК чи за ст. 106² КУпАП), окремою рослиною вважається та, яка має самостійний корінь, а кількість її стебел в розрахунок не береться.

2. За суб'єктом і суб'єктивною стороною:

1) фізична особа, яка є осудною та досягла 16-річного віку. При цьому потрібно встановити точну кількість підозрюваних та анкетні дані кожного з них. Це необхідно при з'ясуванні цілей, мотивів та характеру їх протиправної поведінки у вчиненні кримінального правопорушення. Має бути врахована характеристика особи, яка учинила кримінальне правопорушення відповідно до диспозиції ст. 310 КК України (спеціальний суб'єкт). Якщо мак снотворний чи коноплі були незаконно посіяні чи вирощувались службовою особою, яка для цього використала владу чи службове становище всупереч інтересам служби, вчинене за наявності підстав слід кваліфікувати за статтями 364 (364-1, 423) і 310 КК України;

2) дані, що характеризують кожного підозрюваного, у тому числі й ті, що слід з'ясувати з суто тактичних міркувань для проведення процесуальних дій:

- стать, вік, громадянство, національність, віросповідання, належність до політичних партій або громадських організацій (об'єднань громадян), сімейний стан, наявність дітей та інших осіб, що перебувають на його утриманні, та їх місцезнаходження; - місце проживання (постійне, тимчасове) та реєстрації;

- наявність постійного місця роботи (навчання) та посада (статус); якщо не працював і не навчався, то чому і скільки часу; чи є він пенсіонером або інвалідом, якої категорії (групи);

- майновий стан, наявність у власності (законному володінні) рухомого (транспортних засобів, зброї тощо) та нерухомого майна (земельних ділянок, будинків тощо), грошей (у тому числі на банківських рахунках), коштовностей, цінних паперів тощо; місце їх знаходження та зберігання відповідних реєстраційних (посвідчувальних, статутних) документів;

- судимість, чи погашена судимість, чи не знята судимість достроково, актом амністії або помилування, вчинення раніше одного із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 КК України тощо;

- стан здоров'я, перебування на обліку у психоневрологічних або наркологічних диспансерах, чи наявні психічні,

небезпечні інфекційні захворювання, алкоголізм, наркотична залежність;

- чи є він учасником бойових дій (антитерористичної операції, операції об'єднаних сил), чи має державні нагороди;

- чи був постійним жителем місцевості, де вчинено кримінальне правопорушення, чи мешкав або перебував у ній тимчасово; чи спеціально прибув лише для вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- характеристика підозрюваного за місцем роботи (навчання) і проживання;

- які були відносини підозрюваного з членами його сім'ї, родичами, сусідами, колегами за місцем роботи (товаришами за місцем навчання);

- наявність на утриманні неповнолітній дітей, батьків-інвалідів;

- рівень наркотичної залежності (також для визначення рівня суспільної небезпеки особи);

3) форма вини, мета і мотиви:

- наявність мети збуту передбачає вчинення цих дій за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 310 КК України). Ця мета містить у собі намагання винних передати у володіння іншій особі (безоплатно чи за винагороду) врожай снотворного маку чи конопель, які посіяні або вирощені зазначеною групою осіб. Виникнення такої мети можливе як до посіву снотворного маку чи конопель, так і на етапі їх вирощування. Головне, щоб співучасники до збирання врожаю усвідомлювали подальшу долю посіяних або вирощуваних рослин у межах взаємної домовленості. У разі якщо незаконні посів або вирощування снотворного маку чи конопель здійснено з метою збуту макової соломи чи конопель, цей злочин є закінченим незалежно від реалізації мети;

- встановлення прямого умислу на незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель (розуміння особою того, що об'єкти за своїми характеристиками та впливом на організм належать до категорії наркотиків);

- чи було фактично реалізовано урожай, якщо так, то дії винуватих слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 310 і відповідною частиною ст. 307 КК України.

Якщо незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, то слід встановити у діях кожного підозрюваного ознаки певного виду співучасника, передбачені у ст. 27 КК України. Для визначення ролі кожного в групі та у вчиненні злочину варто з'ясувати характер зв'язків, які поєднували підозрюваних між собою. До того ж вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України за попередньою змовою групою осіб з метою збуту є кваліфікуючою ознакою злочину.

Іншими кваліфікуючими ознаками злочину досліджуваного виду є вчинення: 1) особою, яка була засуджена за цією статтею; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 КК України; 3) у кількості п'ятисот і більше рослин снотворного маку чи конопель у кількості п'ятдесят і більше рослин.

Визначення обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України має важливе методичне значення, сприяючи конкретизації окремих задач розслідування та вибору відповідних напрямів роботи з їх вирішення на основі системного підходу до цієї діяльності, з тим, для того щоб: 1) виділити факти, які підлягають дослідженню в якості елементів обставин, котрі складають предмет доказування по кожному епізоду, що розслідується; 2) виявити основні ознаки цих фактів; 3) конкретизувати сфери та засоби діяльності з виявлення джерел на носіїв інформації про ці факти.

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та програми дій слідчого (дознавача) щодо їх вирішення

При вирішенні питання про планування розслідування кримінальних правопорушень криміналістика використовує вихідні дані, необхідні для зменшення інформаційної невизначеності. В науці вони отримали назву слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

Вчення про слідчу ситуацію є одним з доктринальних положень сучасної криміналістики. Відображуючи ситуаційний підхід до процесу розслідування, дане вчення актуалізує можливість розробки програм розслідування, ефективних саме стосовно умов відповідної слідчої ситуації. Тому, виступаючи продуктом самостійного вчення, дана криміналістична категорія, яка від самого початку носила теоретико-методологічний характер, поступово набула статусу структурного елементу окремої криміналістичної методики розслідування окремих груп злочинів.

Попередньо ми зазначали, що розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель будується на теоретико-методологічній основі криміналістичної характеристики кримінального правопорушення як системи взаємопов'язаних елементів певного виду злочину. Однак такий підхід відображає тільки лише об'єктивні дані про кримінальне правопорушення, де сам процес розслідування відіграє другорядну роль. Не викликає сумнівів, що досудове розслідування кримінальних проваджень відбувається в конкретно визначених умовах місця, часу, поведінки осіб, які їх учинили, іншої сукупності невідомої інформації, яка значно впливає на процес та результати роботи слідчого (дознавача) чи прокурора.

На перший погляд, поняття та сутність слідчої ситуації вбачаються достатньо простими та інтуїтивно зрозумілими. Однак саме дана категорія вже протягом кількох десятиліть

лишається предметом достатньо гострих наукових дискусій, які, зокрема, зачіпають й підходи до побудови їх класифікації.

Зазначимо, що стосовно розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель ми поділяємо стійкий методологічний підхід, відповідно до якого класифікаційна система слідчих ситуацій, направлених на інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень слідчим та процесуальним керівником розслідування, може бути подана наступним чином:

по-перше, базовим поділом виступає класифікація слідчих ситуацій на ситуації розслідування в цілому (загальні) та ситуації, які складаються під час проведення тактичних операцій та конкретних С(Р)Д, НС(Р)Д (окремі);

по-друге, ситуації розслідування в цілому (загальні) можуть розглядатися: залежно від часу виникнення (вихідні, проміжні, кінцеві), залежно від можливості досягнення цілей розслідування (сприятливі та несприятливі), за ступенем впливу на прийняття рішень у провадженні (прості та складні), за типовим характером (типові та специфічні);

по-третє, ситуації, які складаються під час проведення тактичних операцій та конкретних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій (приватні) можуть поділятися: залежно від характеру дій слідчого (ситуації, які складаються під час проведення тактичних операцій, та ситуації проведення конкретних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій), за характером відносин між учасниками розслідування (конфліктні та безконфліктні), залежно від наявності об'єктивної необхідності проведення ризикованих дій (ситуації, які потребують проведення слідчим ризикованих дій, та, відповідно, такі, що не потребують таких дій), за ступенем впливу на прийняття рішень (прості та складні); за типовим характером (типові та специфічні). Наведена позиція уявляється методологічно правильною та логічно виходить з функціонального призначення слідчої ситуації в процесі прийняття рішення, яке полягає, насамперед, у тому, що вона є елементом процесу прийняття рішення та слугує її

інформаційною підставою. Крім того, процес прийняття рішення формує програму, направлену на зміну самої слідчої ситуації, наближення її до цілей досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Отже, виступаючи як елемент процесу прийняття рішення та об'єкту перетворення, слідча ситуація та її класифікації мають розглядатися в контексті процесу прийняття рішення. Викладене вище дозволяє виділити суттєве практичне та методологічне значення класифікаційного апарату слідчих ситуацій. Невід'ємною частиною професіоналізму слідчого є його вміння адекватно оцінити обстановку, яка складається в провадженні, та на її основі обрати обґрунтоване рішення. З нашого погляду, зробити це без знання сутності та видів слідчої ситуації практично неможливо. Такі криміналістичні знання повинні бути необхідним елементом тактичного потенціалу слідчого й зумовлювати необхідність комплексного системного підходу до вивчення обстановки, в якій на певний момент здійснюється розслідування і проводяться ті або інші слідчі та процесуальні дії, тактичні операції.

Результати аналізу судової та слідчої практики дозволяють дійти висновку про те, що слідчим ситуаціям розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель притаманна низка специфічних факторів-детермінантів, котрі можна систематизувати наступним чином.

1. Перша група – фактори-детермінанти інформаційного характеру, тобто наявність у слідчого (дознавача) криміналістично значущої інформації про:

а) осіб, причетних до незаконного посіву або вирощування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

б) обстановку (місце, час, супутні умови), способи підготовки та вчинення незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, приховання їх слідів;

в) про потенційні докази, можливостей їх дослідження судовим експертом (спеціалістом);

г) ще не використаних джерел і носіїв криміналістично значущої інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації, стійкість їх існування.

2. Друга група – фактори-детермінанти психологічного характеру – прояв психологічних, вольових та інтелектуальних властивостей слідчого (дознавача), в тому числі в аспекті готовності до вирішення задач кримінального провадження у екстремальних умовах (наприклад, в умовах проведення операції об'єднаних сил, режиму надзвичайного стану тощо).

Протидія злочинам у сфері обігу наркотичних засобів є одним із пріоритетів боротьби з організованою злочинністю, насамперед транснаціональною, що знайшло відбиття у низці міжнародних договорів, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй та Радою Європи, ратифікованих Україною. З огляду на географічне розташування України на перетині шляхів з Азії до Європи зростаючою тенденцією останніх років стало використання членами міжнародних злочинних угруповань території держави для ввезення, транзиту та подальшого розповсюдження наркотичних засобів як в Україні, так і за її межами. У статті 571 КПК України передбачено створення та діяльність спільних слідчих груп для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на території декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав. Саме тому з метою безпосередньої взаємодії під час розслідування кримінальних проваджень про злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів особливої уваги потребує налагодження дієвої співпраці з правоохоронними органами країн Європейського Союзу, Азійського регіону, Сполучених Штатів Америки, особливо Адміністрацією по боротьбі з наркотиками США («DEA»), ефективність якої успішно доведена у попередні роки.

Нагальне питання стоїть також щодо екстрадиції злочинців. У 2016 році військовій прокуратурі Центрального регіону України відмовлено в екстракції Сігала О.Л. Унаслідок несвоечасного обміну інформацією між правоохоронними органами країн порушуються розумні строки розгляду кримінальних

провадженень, що призводить до оскарження дій держави у Європейському суді з прав людини. Відповідно до вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про кримінальне обвинувачення мають бути розглянуті у суді впродовж розумного строку. Ця вимога спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно позначитися на правах, які підлягають захисту. А відсутність своєчасного судового захисту може призводити до ситуацій, коли наступні дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав.

3. Третя група – фактори-детермінанти тактичного характеру:

а) результати (як позитивні, так і негативні) проведених С(Р)Д, НС(Р)Д, тактичних операцій.

Вбачається за доцільне забезпечити вжиття необхідного та достатнього комплексу процесуальних дій для отримання інформації щодо каналів надходження до підозрюваних наркотичних засобів і припинення цих каналів. З цією метою не можна задовольнятися під час допитів формальними поясненнями про знайдення наркотиків чи разового придбання їх у невідомих осіб. Необхідно отримувати вичерпну інформацію про коло знайомих підозрюваних, досліджувати їх особу та перевіряти можливу причетність до незаконного обігу наркотичних засобів. З метою викриття осіб, які перш за все, системно займаються збутом наркотиків, їх поставками потрібно широко застосовувати угоду про визнання винуватості;

б) необхідність вжиття заходів (у тому числі в низці випадків – екстрених) запобіжно-профілактичного характеру;

в) наявність тактичного ризику та можливостей для його мінімізації;

г) наявність можливостей для ізоляції один від іншого осіб, які проходять у кримінальних провадженнях розгляданого виду;

4. Четверта група – фактори-детермінанти процесуального характеру:

а) форма досудового розслідування, в якій здійснюється досудове провадження, якими, відповідно є: для кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 310 КК – дізнання; ч. 2 ст. 310 КК – досудове слідство;

б) допущені процесуальні порушення, які потягли наслідки для виконання завдань кримінального провадження або містять загрозу настання таких наслідків;

в) не проведення на початковому та подальших етапах розслідування всіх необхідних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих розшукових дій та інших процесуальних дій;

г) формальне або несвоєчасне виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділом;

г) передача матеріалів кримінального провадження від одного слідчого, дізнавача іншому слідчому, дізнавачу;

д) стан провадження та наявність процесуальних вимог (наприклад, сплив процесуальних строків) у конкретний момент часу, які впливають на можливість прийняття процесуальних рішень щодо проведення певних С(Р)Д, НС(Р)Д, тактичних операцій;

є) можливість прийняття в конкретний момент часу розслідування відносно підозрюваного запобіжних заходів або інших заходів забезпечення кримінального провадження;

е) необхідність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх – членів злочинних груп;

ж) наявність необхідності забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні відповідно до вимог КПК України (ст. ст. 60, 65, 66, 95, 352) Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (ст. 15), що реалізують у межах процесуальних повноважень слідчого, прокурора, суду або судді (забезпечення конфіденційності відомостей про особу та закритий судовий розгляд, дистанційна участь у досудовому провадженні, пред'явлення для впізнання позавізуальних й аудіоспостережень тощо);

і) необхідність проведення допиту, впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Варто також звернути увагу на той факт, що в КПК України передбачено спеціальну процесуальну форму отримання доказів в умовах судового розгляду. Наприклад, у ст. 352 КПК України встановлено процедуру допиту свідка в суді (зокрема, приведення його до присяги, черговість допиту свідків обвинувачення і свідків захисту, правила проведення прямого та перехресного допиту, участь в допиті потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законних представників та ін.). У згаданому плані може йтися й про наявність відмінностей у процесуальній формі проведення таких слідчих і судових дій, як допит потерпілого (ст. 353 КПК України), експерта (ст. 356 КПК України), дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України), документів (ст. 358 КПК України), звіко-, відеозаписів (ст. 359 КПК України).

Не всі докази, зібрані стороною обвинувачення під час досудового провадження, можуть бути визнані судовими за результатами їх дослідження в суді судового дослідження. Цей висновок слідує зі змісту п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, в якій вказано, що у мотивувальній частині вироку зазначають докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів. Зрозуміло, що докази отримані на досудовому розслідуванні можна використовувати лише для прийняття рішень на досудовому провадженні: формулювання підозри, обвинувачення, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та ін. Вони будуть достовірними лише для слідчого (дізнавача) та прокурора, але ймовірними для захисту і суду. Змагальне процедура судового розгляду покликана показати недосконалість досудових матеріалів, що досягається в результаті їхньої критики в судовому засіданні. Саме в ньому забезпечується можливість для зацікавлених учасників судового провадження повноцінної участі у формуванні кримінально-судових доказів. Тому автори приєднуються по позиції О.Г. Шило, яка з цього приводу зазначила:

«1) показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора (крім тих показань, що отримані у порядку ст. 225 КПК України). Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (ч. 2 ст. 104 КПК України). Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема, тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому й немає сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами (зрозуміло, якщо на цьому не наполягають учасники);

2) судові рішення можуть ґрунтуватися лише на тих показаннях, які безпосередньо були сприйняті: 1) судом – під час судового розгляду; 2) слідчим суддею – під час досудового розслідування, що допускається у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225 КПК України). Необхідно звернути увагу на те, що в порядку ст. 225 КПК України можуть бути допитані виключно свідок та потерпілий;

3) показання підозрюваного у всіх випадках мають доказове значення лише під час досудового розслідування.

Закон не розрізняє окремі види показань залежно від процесуального статусу суб'єкта, від якого вони отримані, що пояснюється однаковою правовою природою цього джерела доказів. Водночас, процесуальний статус суб'єкта показань безпосередньо впливає на:

1) визначення значення тих чи інших показань в кримінальному провадженні (так, показання підозрюваного,

обвинуваченого та потерпілого мають значення не тільки процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, а і способу захисту їх законних інтересів. Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право (а не зобов'язані) давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. На відміну від цих осіб свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в порядку, установленому КПК України (ч. 3 ст. 95 КПК України). При цьому слід враховувати правило, передбачене ст. 63 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України, а саме – свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню);

2) особливості їх оцінки;

3) процесуальну форму їх отримання (забезпечення участі захисника, представника тощо. Крім того, потерпілий, зокрема, перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, свідок – за відмову давати показання (крім тих осіб, які вказані вище) та за дачу завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПК України). Підозрюваний та обвинувачений взагалі не попереджаються про кримінальну відповідальність, оскільки характер їх показань визначається тактикою їх захисту);

4) на процесуальну форму кримінального провадження (зокрема, показання підозрюваного, обвинуваченого, який беззаперечно визнає свою вину, є процесуальною підставою диференціації кримінальної процесуальної форми, застосування договірних процедур та спрощеного порядку кримінального провадження, а саме – провадження на підставі угод та спрощеного провадження щодо кримінальних проступків)» [298, с. 153-154].

Елементи кримінальної процесуальної форми суттєво впливають на формування криміналістичних пізнавальних засобів досудового провадження. Мова, зокрема йди про:

1) обов'язковість обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень, в ЄРДР;

2) трансформацію інституту оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування, яке на тепер реалізується при застосуванні положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (наприклад, до закупника під час проведення контролю за вчиненням злочину у формах контрольованої та оперативної закупки тощо);

3) судовий контроль як механізм забезпечення доведення винуватості в законному порядку на стадії досудового розслідування. Враховуючи положення чинного КПК України, повноваження слідчого судді щодо судового контролю за здійсненням досудового розслідування можна класифікувати за функціональним критерієм:

- *перша група*, яку складають повноваження слідчого судді щодо вирішення питань про застосування, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження за клопотанням дізнавача, слідчого, прокурора, забезпечення їх законності та обґрунтованості: тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК); арешт (ст. 170 КПК); запобіжні заходи (ст. 76 КПК); затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу (ст. 187 КПК), інші заходи;

- *друга група* обіймає повноваження слідчого судді щодо забезпечення обмеження (втручання) прав людини під час збирання доказів. Йдеться про вирішення питань проведення:

а) слідчих (розшукових) дій (допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні, за клопотанням сторони кримінального провадження (ст. 225 КПК); обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 234 КПК); огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 237 КПК); слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи без її добровільної

згоди (ст. 240 КПК); примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ст. 242 КПК); доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам за клопотанням сторони захисту (ст. 243 КПК); примусове відбирання біологічних зразків для експертизи (ст. 245 КПК); направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ст. 509 КПК);

б) негласних слідчих (розшукових) дій (втручання у приватне спілкування у вигляді аудіо-, відеоконтролю особи; арешту, огляду і виїмки кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 258-266 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою (ст. 269 КПК); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); контроль за вчиненням злочину, якщо при цьому виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи (ст. 271 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК);

в) забезпечення доказів на досудовому розслідуванні чи легалізації матеріалів НС(Р)Д: вирішення питання про використання інформації про ознаки кримінального правопорушення, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні (ст. 257 КПК) та ін.;

- *третю групу* повноважень можна визначити як повноваження зі здійснення судового контролю щодо розгляду та вирішення скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, дізнавача або прокурора (глава 26 КПК України), а також перевірка слідчим суддею законності рішення про проведення процесуальної дії;

- *четверту групу* повноважень складають так звані загальні повноваження щодо захисту прав людини, котрі, насамперед, стосуються нагляду за дотриманням законності в питаннях затримання особи та утримання її під вартою, а саме обов'язки, передбачені ст. 206 КПК України;

- *п'яту групу* повноважень утворюють інші допоміжні повноваження слідчого судді: вирішення питань про відводи під час досудового розслідування (ст. 81 КПК); вирішення окремих питань щодо зберігання речових доказів і документів (ст. 100 КПК), поновлення процесуального строку (ст. 177 КПК), встановлення строку для ознайомлення з матеріалами (ст. 290 КПК) та інші;

- *шосту групу* повноважень (за В.О. Попелюшком) складають повноваження слідчого судді, яке пов'язане з його присутністю при допиті за запитом компетентного органу іноземної держави за допомогою відео- або телефонної конференції, при якому в разі виявлення порушення порядку такого допиту він зупиняє його з метою вжиття заходів для його усунення (ст. 567 КПК) [247, с. 6; 214, с. 197; 275, с. 35];

4) узгодження слідчим (дознавачем) більшості процесуальних рішень з прокурором (наприклад, за постановою слідчого або прокурора проводяться: допит, впізнання у режимі відеоконференції (ч. 2 ст. 232 КПК); за постановою прокурора – освідування особи (ч. 2 ст. 242 КПК); за згодою прокурора у невідкладних випадках, якщо обшук (ч. 3 ст. 234); огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК) проводяться до постановлення ухвали слідчого судді); набуття прокурором активної, ініціативної і виключної ролі як акті порушення публічного обвинувачення, що знайшло відображення у ч. 4 ст. 22 КПК України, згідно з якою повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється прокурором, що розглядається як складова засади змагальності кримінального провадження та обіймає комплекс питань, які вирішує прокурор на цьому етапі: 1) обґрунтованість повідомлення про підозру; 2) доцільність повідомлення про підозру; 3) своєчасність повідомлення про підозру; 4) оформлення повідомлення про підозру; 5) забезпечення прав підозрюваного; 6) застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо підозрюваного; 7) корегування повідомлення про підозру [149, с. 610];

5) суттєве розширення інструментарію діяльності слідчих завдяки НС(Р)Д та ОРЗ, що проводили із залученням слідчого до методичного супроводження оперативної розробки в межах ОРС [254, с. 206];

6) наявність особливих (диференційованих) кримінальних процесуальних форм (за наявності визначеної законом специфіки провадження, зокрема, на підставі угод (глава 35 КПК України); щодо неповнолітніх (глава 38) та ін.

5. П'ята група – фактори-детермінанти матеріального та організаційно-технічного характеру:

а) можливість організації та проведення С(Р)Д або інших процесуальних дій у режимі відеоконференції (наприклад, технічної можливості використання відеоконференцзв'язку);

б) наявність технічних можливостей для використання інформації, що міститься у відповідних інформаційних системах, базах даних та колекціях (Департаменту інформаційних технологій та Експертної служби МВС України, а також Управління кримінального аналізу Національної поліції України тощо).

Уявляється за необхідне спиратися на виокремленні фактори-детермінанти в процесі подальшого дослідження та систематики слідчих ситуацій досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Через те вважаємо обґрунтованими позиції Т.С. Волчецької, О.Ю. Головіна, В.О. Давидова, Д.В. Кіма та О.С. Князькова про те, що феномен слідчої ситуації, її методологічне значення для теорії та правозастосовної діяльності в цілому та, перш за все, для виявлення та розслідування злочинів, отримують своє вираження у відповідних класифікаціях, кожна з яких зачіпає той або інший аспект ситуаційного підходу [48; 99].

Бачиться можливим звернути увагу на існуючий науковий підхід до процесу визначення та оцінки конкретної слідчої ситуації. В ньому виділяються наступні значущі етапи:

- перший – попередній аналіз обстановки розслідування, що склалася, визначення рівня ситуації, яка потребує оцінки та часу її виникнення;

- другий – визначення кола та характеру факторів (інформаційних, процесуальних, тактичних, організаційних, психологічних), які впливають на формування слідчої ситуації, а також особливостей такого впливу (позитивного або негативного);

- третій – формування висновку про характер конкретної загальної або окремої ситуації розслідування, а також визначення основних напрямів та заходів щодо зміни умов, які негативно впливають на обстановку розслідування, і максимально ефективного використання позитивних факторів.

Зазначені попередньо визначені напрями та заходи слугують основою для постановки слідчим (дознавачем) тактичних завдань та прийняття тактичних рішень у кримінальному провадженні.

Як уявляється, у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України найбільш значущим буде початковий етап досудового розслідування завданнями якого є:

- встановлення відсутності/наявності події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- встановлення складу визначеного кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, мета/мотив, повторність, вчинення групою осіб/організованою групою, наслідки й інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- встановлення фактичних даних, які вказують на конкретну особу, що могла вчинити кримінальне правопорушення (форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення особою, стосовно якої вирішують питання щодо вручення їй повідомлення про підозру);

- забезпечення здійснення кримінального провадження.

Отже, саме на цьому етапі слідчому (дознавачу) необхідно вжити заходів щодо усунення наслідків кримінального протиправного діяння; зібрати та закріпити докази, які можуть

бути невідворотно втрачені; перевірити загальні типові версії про подію злочину, які є до моменту прийняття рішення про початок кримінального провадження.

Варто зазначити, що інформаційні завдання досудового розслідування не завжди є можливим вирішити в повному обсязі відразу, особливо на початковому етапі досудового розслідування¹, який здійснюється задля встановлення події й ознак складу кримінального правопорушення, а також особи,

¹ Звичайно, ми не розглядаємо в даному випадку етап відкриття кримінального провадження, який охоплює сукупність та рішень уповноважених суб'єктів, спрямованих на прийняття, облік та реєстрацію інформації про кримінальні правопорушення, внесення відомостей про них до ЄРДР. Розпочинається з моменту надходження до органів досудового розслідування, прокурора заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, і завершується з внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Його особливостями є: (1) здійснення правовідносин до формального початку кримінального провадження (згідно із ч.2 ст. 214 КПК України, ним є момент внесення відомостей до ЄРДР); (2) наявність широкого кола суб'єктів: крім дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, це службові особи, уповноважені на прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, затримання особи, реагування на повідомлення про кримінальне правопорушення тощо; (3) обмеження у формі заборони на проведення процесуальних дій, за винятком огляду місця події (ч.3 ст. 214 КПК України). Водночас, встановлена ч. 3 ст. 214 КПК України заборона здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не має абсолютного характеру і передбачає низку винятків, які прямо передбачених у цій нормі, так і таких, що впливають з інших положень КПК України, окрім огляду місця події це: відповідні процесуальні дії для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку (ч. 3 ст. 214 КПК України); затримання особи (ст.ст. 207-208 КПК України); діяльність, пов'язана із набуттям та реалізацією особою прав і обов'язків потерпілого (ст. 55 КПК України) та заявника (ст. 60 КПК України); отже необхідність здійснення певної процесуальної діяльності до моменту внесення даних про кримінальне правопорушення до ЄРДР є об'єктивно необхідною з точки зору неможливості зволікання з їх проведенням, зокрема внаслідок загрози втрати, спотворення чи знищення доказів; (4) стислі строки цього етапу – він відбувається в межах 24 годин після подання заяви, повідомлення або самостійного виявлення кримінального правопорушення (ч.1 ст. 214 КПК).

яка його вчинила. Розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і завершується повідомленням особі про підозру, яке, на слухну думку Ю.П. Аленіна та І.В. Гловюк ж юридичним актом початку та одночасно персоніфікації кримінального переслідування [5, с. 162]. Особливістю цього етапу є: (1) відсутність підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення; (2) проведення тих процесуальних дій, застосування прийомів і методів, які спрямовані на розкриття кримінального правопорушення по «гарячих слідах»; (3) специфічність строків цього етапу, який становить: а) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; б) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. На цьому етапі дізнавач, слідчий, прокурор повинні визначитися з тим, чи мало місце кримінальне правопорушення та хто його вчинив, або, за наявності підстав для цього, – закрити кримінальне провадження, аби не марнувати зусилля на його розслідування.

Це кропітка робота, котра полягає, по-перше, у відпрацюванні величезного обсягу інформації на предмет його належності до розслідуваної події (кримінально-протиправної діяльності); по-друге, у перевірці отриманої інформації на предмет її достовірності; по-третє, в оцінці наявної інформації з урахуванням ситуаційних можливостей розслідування, яке проводиться; по-четверте, у наданні за наявності необхідності та процесуальної можливості доказового статусу інформації, яка є в розпорядженні слідчого (дізнавача). І, нарешті, по-п'яте, у використанні слідчим (дізнавачем) наявної криміналістично значущої інформації для вирішення інших криміналістичних задач у кримінальному провадженні як інформаційного, так й іншого за своєю природою характеру.

Указана робота триває під час усього досудового розслідування та не виключено, що в міру його просування слідчим (дізнавачем) будуть ставитись усе нові завдання та переглядатись результати більш ранніх рішень, поки не вдасться розв'язати ключові для розслідування задачі, пов'язані з доказуванням у кримінальному провадженні.

В свою чергу, повідомлення про підозру утворює окремий етап досудового розслідування, який, на думку науковців, включає:

- складення письмового повідомлення про підозру;
- його вручення підозрюваному та роз'яснення останньому його прав;
- зміну повідомлення про підозру у випадках, передбачених ст. 279 КПК України.

Згідно з позицією Верховного Суду процедуру здійснення повідомлення про підозру особі можна умовно поділити на:

1) етап прийняття рішення щодо необхідності здійснення особі повідомлення про підозру, що передбачає перевірки підстав здійснення такого повідомлення згідно з ч. 1 ст. 276 КПК України, дотримання процесуальних гарантій під час проведення тих чи інших слідчих або оперативно-розшукових дій або застосування запобіжних заходів, які вчинялись до моменту здійснення такого повідомлення. На цьому етапі відбувається формування волевиявлення уповноваженої посадової особи (слідчого або прокурора) про необхідність здійснення повідомлення про підозру;

2) етап об'єктивації/вираження сформованого внутрішнього волевиявлення уповноваженої посадової особи щодо прийнятого рішення в зовнішню форму шляхом складання тексту повідомлення про підозру відповідно до вимог, передбачених ст. 277 КПК України, та його підписання;

3) етап доведення інформації до відома адресата шляхом безпосереднього вручення його тексту згідно зі ст. 278 КПК України. На цьому етапі відбувається також повідомлення прав підозрюваному, а в разі якщо він висловить відповідне прохання, то йому зобов'язані детально роз'яснити кожне із цих прав (ч. 3 ст. 276 КПК України) [218].

На зміст слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, вважаємо, будуть впливати наступні специфічні обставини, які склалися на початок розслідування:

- по-перше, чи є початок кримінального провадження результатом оперативно-розшукової діяльності уповноважених підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- по-друге, чи затримані правопорушники;
- по-третє, де знаходяться свідки.

Результати вивчення слідчої практики дає підстави виокремити такі негативні фактори та обставини, що виникають під час документування кримінальних правопорушень цієї категорії або породжують їх:

1. Значна кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України вчиняється за межами населених пунктів або на їх окраїнах, у полі, у лісосмугах, на території сільськогосподарських угідь, що унеможлиблює пошук свідків-очевидців учиненого кримінального правопорушення.

2. Надходження до ОНП повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень через певний (іноді досить тривалий) час, призводить до того, що огляд місця події слідчими (дізнавачами) проводиться значно пізніше, що, своєю чергою, унеможлиблює виявлення та вилучення речових доказів. Відтак, при проведенні огляду місця події через зміни погодних умов та сплину певного проміжку часу, нічого не вилучається, або наявні сліди не містять у собі достатньої інформації про особу, яка учинила кримінальне правопорушення. Отже, слідчий (дізнавач) позбавлений можливості своєчасного вжиття заходів щодо виявлення та фіксації слідів злочинів, встановлення осіб, які причетні до їх учинення.

3. Розміщення незаконних посівів снотворного маку чи конопель на території приватних земельних ділянок, будинків, квартир та інших об'єктів приватної форми власності. Доступ до таких об'єктів з метою проведення їх оглядів и обшуків допускається тільки за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України.

Як свідчать результати аналізу матеріалів слідчої та судової практики в даній категорії злочинів, кримінальні провадження в більшості випадків починаються за матеріалами,

котрі відображують результати оперативно-розшукових заходів, передбачених ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Оперативно-розшукове виявлення злочину – одна з підстав для початку досудового розслідування. Це положення зазначено у п. 1 ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно з яким матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються як приводи та підстави для початку досудового розслідування. На наш погляд, матеріали ОРД для початку досудового розслідування можуть бути реалізовані лише через такий привід, як самостійне виявлення уповноваженою особою (слідчим або прокурором) з будь-яких джерел (матеріалів ОРД) обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України).

Відповідно до ст. 214 КПК України матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані для початку кримінального провадження як підстави для проведення С(Р)Д (гл. 20) та НС(Р)Д (гл. 21) або під час їх проведення. Згідно з названою нормою, а також ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативний підрозділ у разі виявлення під час здійснення ОРД ознак злочину зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування для початку досудового розслідування. Отже, після виявлення факту вчинення злочину ОРД може здійснюватися лише з метою розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісти відсутніх, що підтверджується змістом положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

У разі прийняття рішення слідчим про проведення С(Р)Д на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності іноді ці підстави повинні міститися не лише в матеріалах оперативно-розшукової справи, а й у матеріалах кримінального провадження, тобто таке рішення слідчого має впливати з

процесу досудового розслідування, що дає змогу контролювати процес формування доказів, законність і обґрунтованість процесуальних рішень усім учасникам процесу. Наприклад, до клопотання про проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, відповідно до ч. 3 ст. 234 КПК України, додаються оригінали або копії документів, якими слідчий обґрунтовує необхідність його проведення.

Законодавство не містить вимог щодо формування підстав для проведення С(Р)Д за результатами матеріалів оперативно-розшукової діяльності шляхом розкриття джерела оперативно-розшукової інформації. Проте, оперативні матеріали, які містяться в матеріалах кримінального провадження, повинні бути розсекречені («легалізовані») й не розкривати форм і методів оперативно-розшукової діяльності, негласних джерел оперативної інформації.

Результати аналізу практики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель дозволяють виокремити такі слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

1. *Встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, особу (осіб), які здійснювали незаконний посів або вирощування наркомістких рослин затримано на місці вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його вчинення.* Найчастіше це трапляється у разі, якщо особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення. Безпосередньо після вчинення злочину очевидці або сукупність очевидних ознак на місці події вказують на те, що саме ця особа (особи) щойно вчинила злочин.

Як свідчать результати аналізу матеріалів слідчої та судової практики в даній категорії злочинів, кримінальні провадження в більшості випадків починаються за матеріалами, котрі відображують результати оперативно-розшукових заходів, передбачених ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Отже, затримання осіб здійснюється:

1) за попередньою оперативною розробкою під час:

а) оперативно-розшукової діяльності (обслідування при-
садибної ділянки, обслідування приміщення);

б) проведення оперативно-профілактичних заходів (під
умовною назвою «Мак», спрямовані на виявлення і знищення
незаконних посівів рослин, включених до Переліку наркоти-
чних засобів, психотропних речовин і прекурсорів нарковмі-
сних рослин маку і конопель, перекриття каналів надхо-
дження наркотичних засобів до споживачів та недопущення
витоку в незаконний обіг наркосировини рослинного похо-
дження тощо).

Для результативного виявлення причин та умов, які
сприяють незаконному обігу наркотичних засобів та психот-
ропних речовин, працівники оперативних підрозділів, насам-
перед, вивчають оперативну обстановку на обслуговуваній
території; ретельно аналізують дані, які можуть свідчити про
готування до злочинів; пов'язаних із незаконним обігом нар-
котиків, або вивчення таких злочинів; за відповідними облі-
ками перевіряються особи, які здатні на такі злочини, або ті,
що їх організують чи зберігають дома наркотичні засоби.
Постійно перевіряють плантації сільськогосподарських підп-
риємств, ферм, які розміщені на території обслуговування,
підприємства з переробки конопель, маку, найбільш вірогід-
ні місця нелегальних посівів нарковмісних рослин.

Добрий результат щодо виявлення нелегальних посівів
снотворного маку та конопель дає використання засобів повіт-
ряної розвідки (квадрокоптерів, дронів тощо). За допомогою
повітряної розвідки можна швидко перевірити великі площі
території, з повітря переглянути важкодоступні місця та ого-
роджені території на наявність нелегальних посівів. Най-
більш ефективно для виявлення нелегальних посівів снотво-
рного маку є використання засобів повітряної розвідки під
час цвітіння маку.

Роблячи акцент на використанні засобів повітряної роз-
відки на території проведення операції Об'єднаних сил, то
слід наголосити, що її використання попередньо треба пого-
джувати в штабі Об'єднаних сил.

Так, на виконання наказу Національної поліції України від 20.05.2016 № 415, з метою виявлення і знищення нелегальних посівів маку та конопель, з 23 травня по 29 вересня 2016 року на території держави проведено оперативно-профілактичні заходи під умовною назвою «МАК». За результатами проведених заходів виявлено 3,5 тис. фактів незаконних посівів нарковмісних рослин, з яких 1,8 тис. фактів незаконного посіву маку та 1,6 тис. конопель. Усього за час проведення операції знищено понад 3,7 млн. нарковмісних рослин, з яких понад 2,1 млн. рослин маку, та понад 1,6 млн. рослин конопель.

Крім того, при організації роботи перш за все оперативні працівники органів правопорядку виявляють споживачів наркотичних засобів, через яких у процесі проведення оперативно-розшукових заходів встановлюється весь ланцюжок зловмисників (споживач наркотичних засобів, дрібний їх збувальник, збувальник-перекупник, особа, яка здійснювала незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, організатор тощо).

Для виявлення учасників такої протиправної діяльності використовують:

розвідувальне опитування осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів, про джерела та канали надходження таких засобів у незаконний обіг, а також про осіб, які причетні до їх незаконного виготовлення та розповсюдження;

оперативне спостереження за поведінкою збувальників наркотичних засобів, які стоять на обліку в оперативних підрозділах, у т.ч. з використанням конфідентів;

зашифроване опитування раніше судимих за вчинення загальнокримінальних злочинів про осіб, які займаються незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

здійснення внутрішньокамерної розробки осіб, затриманих за незаконні операції з наркотичними засобами;

введення конфідентів у середовище збувальників наркотичних засобів.

Матеріали ОРД, які можуть бути використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування – це матеріально фіксовані джерела (показання, предмети, документи), що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності уповноважених на те осіб, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що мають значення для запобігання, припинення, розслідування кримінальних правопорушень та надані до органу досудового розслідування в необхідній процесуальній формі (постанова, протокол, рапорт) і можуть бути використані для прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР;

2) затримання осіб за інформацією громадян, посадових осіб. Так, *«... до чергової частини органу поліції надійшло повідомлення, що 38-річний місцевий мешканець на своїй присадибній ділянці вирощує заборонені рослини. Під час перевірки інформація підтвердилась. Працівники патрульної поліції виявили та вилучили 11 кущів маку. За даним фактом було почато кримінальне провадження за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 310 КК України»;*

3) встановлення фактів незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель під час розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення інших кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів. В якості таких виступають злочини, відповідальність за які передбачена ст. ст. 307 та 309 КК України. Так, *співробітниками кримінального розшуку Новоайдарського РВ ГУ НП у Луганській області затримані двоє молодих людей, підозрюваних у спробі розповсюдження великої партії синтетичних наркотиків. Поліцією встановлено, що 22-річні чоловіки організували інтернет-магазин з метою розповсюдження наркотичних засобів. Під час проведення НС(Р)Д молоді люди були затримані. При догляді однієї з квартир поліцейські виявили кущі конопель, які проростали в горщиках, а також спеціальне обладнання та добрива для культивування наркотичної рослини в домашніх умовах. Крім того, в квартирах підозрюваних було виявлено 22 схованки з наркотичним синтетичним засобом*

масою більше ніж 5 кілограмів. Наркотики були підготовлені для реалізації через інтернет-магазин»;

4) встановлення фактів незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель під час розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення інших злочинів (умисних вбивств, розбійних нападів, крадіжок та ін.).

У ситуації, коли особу затримано уповноваженою службовою особою безпосередньо під час вчинення злочину, водночас, проводяться С(Р)Д з метою встановлення особи затриманого; документування ознак незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель; виявлення та фіксації матеріальних слідів-відображень, інших речових доказів та показань.

У ситуаціях затримання осіб за попередньою оперативною розробкою або за інформацією громадян, посадових осіб первинним тактичним завданням буде «Попередня перевірка первинних матеріалів». При цьому слід пам'ятати, що закон пов'язує обґрунтованість початку кримінального провадження з достатністю даних, які вказують на ознаки злочину (ч. 1 ст. 214 КПК України). Після цього підлягають вирішенню такі тактичні завдання, як «Перевірка підозри та доказування винності особи», а потім «Вивчення особи підозрюваного». З факультативних задач тут можливі «Встановлення структури групи та доказування функціональних ролей її учасників» (у випадку групового характеру злочину); «Нейтралізація протидії з боку зацікавлених осіб» (у випадку її чинення); «Встановлення факту вчинення декількох нерозкритих злочинів однією особою».

Матеріалами, які дозволяють встановити достатність даних, які вказують на ознаки злочину, можуть бути:

- 1) рапорти про виявлення та незаконний збут наркотиків*;

* При цьому забороняється реєстрація до ЄРДР рапортів працівників оперативних служб щодо фактів збуту наркотичних засобів без попереднього погодження відповідних матеріалів з керівництвом слідчого підрозділу (пункт 4.1 доповідної записки ГСУ МВС України «Про покращання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним збутом наркотичних засобів» першому заступникові Міністра внутрішніх справ від 28.04.2014, №16903).

- 2) заяви та пояснення громадян;
- 3) протоколи про адміністративне правопорушення (якщо таке було скоєно, наприклад, за ст. 106²КУпАП «Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель»);
- 4) протоколи огляду місця події та додатки до них;
- 5) акти медичного освідування особи;
- 6) довідки лікувально-профілактичних установ про знаходженні особи на обліку з приводу вживання наркотичних засобів, захворювання на наркоманію.

Як свідчать результати аналізу судової та слідчої практики, засобами перевірки інформації про факти незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель найбільш часто виступають отримання пояснень, огляд транспортного засобу, місця події та предметів.

Своєю чергою, засобами доказування причетності особи до незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є такі С(Р)Д, як допити свідків та підозрюваного, обшуки осіб (як при затриманні особи, так і під час обшуку житла чи іншого володіння особи), призначення та проведення різного роду однопредметних та комплексних судових експертиз (медико-біологічної, ботанічної, агротехнічної, наркотичних засобів та психотропних речовин, дактилоскопічної), а також результати таких НС(Р)Д, як втручання в приватне спілкування, контроль за вчиненням злочину тощо.

Тому після затримання підозрюваного доцільна така типова схема дій слідчого (дознавача): огляд місця події (території домоволодіння затриманого) з роз'ясненням йому положень ст. 30 Конституції України; огляд предметів і речей, які вилучені в підозрюваного; відібрання зразків для експертизи у затриманої особи (піднігтьового змісту, взяття смолистих зіскобів з долонь та інших ділянок тіла); проведення медичного освідування; вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей; обшук за місцем проживання підозрюваного; допит підозрюваного і за

необхідністю його освідчування; винесення клопотань про проведення необхідних (експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів, агротехнічної, ботанічної, біологічної, ґрунтознавчої, трасологічної) судових експертиз; допит у якості свідків працівників оперативних підрозділів та понятих, інших осіб за їхньої наявності як свідків; перевірка показань підозрюваного на місці, одночасні допити, що в сукупності дозволяє вирішувати завдання з доказування винності особи; збирання відносно підозрюваного матеріалів, які його характеризують; за наявності підстав, передбачених КПК України, призначення та проведення відносно підозрюваного судово-психіатричної експертизи.

В разі, коли затриманий відразу не заперечує своєї участі в незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель, не зайвим буде припустити, що він з різних мотивів намагається приховати груповий характер злочину або факти рецидиву. У такому випадку, з огляду на ступінь тактичного ризику рекомендується детально допитати затриманого, не зволікаючи провести з ним одночасний допит за участю інших затриманих, свідків тощо. В ситуаціях, коли всі співучасники заперечують свою вину в учиненні кримінального правопорушення в складі групи, бажана максимальна деталізація показань затриманих та свідків, комбінування блоків запитань за епізодами кримінально-протиправної діяльності, зіставлення інформації, що міститься в показаннях з іншими зібраними на час розслідування доказами.

Оскільки для встановлення виду, назви, властивостей наркотичного засобу, його походження необхідний висновок спеціаліста, то дані щодо вчинення кримінального правопорушення відповідно до ст. 214 КПК України вносяться до ЄРДР невідкладно (але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення), а рішення про подальший хід досудового розслідування приймається після одержання

висновку експерта про те, що передана для дослідження рослина є наркотичним засобом із зазначенням її ваги.

Слідчий у подібній ситуації має утриматися від детального планування проведення першочергових С(Р)Д виключно після отримання експертного висновку, оскільки в його розпорядженні, як правило, є тільки висновок спеціаліста, отриманий одразу після виявлення кримінального правопорушення. Такий висновок дає спеціаліст експертної установи після виявлення ознак кримінального правопорушення, відомості про яке, відповідно до вимог Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах Національної поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, оперативний черговий реєструє в журналі Єдиного обліку, після чого вони вносяться до ЄРДР.

2. Встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, особу (осіб), яка здійснювала незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин не затримано, про неї наявні лише фрагментарні, неповні відомості. Основну увагу в цій ситуації має бути приділено встановленню очевидців події, уточнення часу та місця вчинення кримінального правопорушення, кількості учасників події та їх прикмет. Встановлення місця події та його огляд спрямовано на виявлення слідів, що сприяють розшуку злочинця, з'ясуванню інших обставин події.

У подібних ситуаціях кримінальне провадження відкриватиметься за відсутності особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Тому першочерговим завданням є встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, її розшук та затримання. Для розв'язання цієї ситуації можна рекомендувати такі початкові дії слідчого: 1) огляд місця події, включаючи огляд предметів кримінального правопорушення та місць їх приховування; 2) допит свідків; 3) призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз, експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів; 4) складання композиційного (суб'єктивного) портрета особи, яка вчинила незаконний посів

або вирощування снотворного маку чи конопель (якщо злочинця хтось бачив); 5) перевірка вилучених слідів та інших речових доказів за криміналістичними обліками та колекціями (дактилоскопічним, трасологічним, суб'єктивних портретів) та оперативно-розшуковими інформаційними системами і базами даних; 6) оголошення розшуку підозрюваного (ст. 281 КПК України).

В зазначеній ситуації дії слідчих та працівників оперативних підрозділів мають бути спрямовані на негайне переслідування і затримання правопорушників за слідами або указаними очевидцями напрямками переміщення правопорушника, а також збирання даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його кримінальних, ділових, сімейних та інших зв'язків, встановлення можливого його місцезнаходження.

У разі, якщо підозрюваний переховується від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного (ч. 1 ст. 281 КПК України). Підстава для оголошення розшуку під час досудового розслідування «місцезнаходження підозрюваного невідоме» може мати місце, якщо підозрюваний ухиляється від слідства або якщо з інших причин не встановлено його місцезнаходження. Саме тому зупинення досудового розслідування у зв'язку з розшуком підозрюваного само по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства.

В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, яка затверджена Наказом МВС України № 575 від 07.07.2017 року, регламентовано, у разі, якщо підозрюваний переховується від органів

досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, слідчий (дознавач) виносить постанову про зупинення досудового розслідування, яка погоджується прокурором. Якщо досудове розслідування не зупиняється, слідчий (дознавач) виносить окрему постанову про оголошення розшуку підозрюваного та вживає заходів з його розшуку.

У день прийняття такого процесуального рішення слідчий (дознавач) доповідає про оголошення розшуку підозрюваного керівникові органу досудового розслідування (дівання) для їх погодження та подальшого направлення керівникові територіального органу, підрозділу поліції або міжрегіонального територіального органу Національної поліції України або його територіального (відокремленого) підрозділу, який здійснює оперативне супроводження кримінального провадження або матеріали діяльності якого стали підставою для початку кримінального провадження, для організації розшуку підозрюваного.

Таким чином, зазначені матеріали повинні містити витяг із ЄРДР, копії письмового повідомлення про підозру, постанови про оголошення розшуку підозрюваного або постанови про зупинення досудового розслідування, ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу, довідку про особу або копію документа, який посвідчує особу.

У кримінальних провадженнях про тяжкі злочини, в яких підозрюваного оголошено в розшук, слідчим в обов'язковому порядку вносяться за погодженням з прокурором клопотання до слідчого судді про дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу та застосування відносно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Після зупинення досудового розслідування в разі переходу підозрюваного від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності оперативний підрозділ щомісяця письмово інформує слідчого (дознавача) про заходи, ужиті для встановлення його місцезнаходження. У разі необхідності керівникові органу

досудового розслідування (дівзнання), а також слідчому (дівзнавачу) надається можливість ознайомлення з матеріалами ОРС (з додержанням режиму секретності).

3. *Встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, однак про особу (осіб), які здійснювали незаконний посів або вирощування наркомістких рослин відсутні будь-які відомості.* Ця слідча ситуація є найменш сприятливою і тому потребує здійснення цілеспрямованих і узгоджених С(Р)Д і НС(Р)Д, які дозволяють отримати додаткову інформацію про особу (осіб), котрі вчинили кримінальне правопорушення.

У цій ситуації доцільно, зокрема, провести:

а) огляд місця події;

б) одночасно (паралельно) з оглядом місця події виявлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей у ЄРДР – допит) з цією метою осіб, які мешкають або працюють поблизу місця вирощування наркомістких рослин (лісники, фермери та ін.), а також осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху правопорушника до та від місця події;

установлення базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення злочину, а також азимутів приймання та номерів телефонів, з якими встановлювався зв'язок у період вчинення злочину та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення;

проведення поквартирного чи подвірного обходу для збирання відомостей про подію, обстеження місцевості в районі вирощування снотворного маку чи конопель, виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь незаконного вирощування (культивування) наркомістких рослин, інших предметів, отримання додаткової інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

орієнтування особового складу підрозділів поліції на території обслуговування, на якій вчинено кримінальне

правопорушення, та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, ознаки предметів та обладнання, котрі використовувалися для догляду за рослинами та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;

використання можливостей баз (банків) даних Єдиної інформаційної системи МВС України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації;

перевірку осіб та виявлених слідів за базами (банками) даних, що входять до Єдиної інформаційної системи МВС України, та іншими інформаційними ресурсами, передбаченими статтями 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію» (зокрема, організувати складання та подальше тиражування композиційних портретів підозрюваної особи (осіб) із залученням до його складання інспекторів-криміналістів і слідчих-криміналістів та свідків, пред'явити установленим очевидцям, свідкам спеціалізовану фотокартотеку осіб, які представляють оперативний інтерес, провести термінову обробку слідів рук, придатних для ідентифікації з використанням АДІС «Дакто 2000» та біологічних об'єктів, вилучених під час огляду місця події);

в) за підсумками проведення оперативно-розшукових заходів провести необхідні С(Р)Д:

- допити (при встановленні очевидців, раніше не відомих слідчому);

- освідування (наприклад, при виявленні на тілі особи, затриманої під час пошукових заходів в районі проведення ОРЗ, слідів злочину).

Особливості дослідження місця події у даній ситуації полягають у тому, що матеріальні сліди-відображення на початку розслідування є єдиними носіями криміналістично значущої інформації. Відтак, пошук слідів та їх комплексів, залишених мікрооб'єктів (запах, мікрочастинки твердих та сипучих речовин), – головне завдання огляду. Максимально деталізоване

дослідження обстановки місця події можливо лише за умови належного техніко-криміналістичного забезпечення проведення огляду (це забезпечується, насамперед, залученням групи спеціалістів, профіль/спеціалізація яких відповідає слідовій картині злочинів досліджуваного виду, а також раціональним використанням сучасних комплектів НТЗ відповідного призначення).

Для розшуку осіб за матеріальними слідами-відображеннями суттєве значення набуває вміння вилучати відображені в слідах дані, які мають значення для провадження. З цією метою проводиться експрес-аналіз слідів або різноманітні види судових експертиз, а саме, якщо вилучені сліди рук та ніг – трасологічна.

4. У ситуаціях, коли є дані про підозрюваного, подію злочину, але невідомо про співучасників слідчий (дознавач) повинен зосереджуватися на: 1) дослідженні роду діяльності підозрюваного; 2) вивченні особи підозрюваного; 3) пошуку осіб, з якими підозрюваний підтримує кримінальні, ділові та інші зв'язки; 4) встановленні можливих контактів підозрюваного з працівниками поліції.

У таких ситуаціях зазвичай відпрацьовуються версії: 1) виявлені в підозрюваного рослини придбані в інших осіб; 2) підозрюваний безпосередньо участі у вчиненні злочину не брав, але був у змові зі співучасниками; 3) співучасниками злочину є особи, які допомагали підозрюваному вчинювати незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель.

Особливості встановлення осіб, причетних до незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, вчинених в умовах неочевидності (коли правопорушення наявне, проте відсутні особи, які підозрюються в причетності до його вчинення), зумовлені вчиненням незаконного посіву або вирощування зазначених рослин за межами населених пунктів, на їх окраїнах, в полі, лісосмугах, на полігонах, з використанням різних способів маскування: змішані посіви – з поміж інших культурних рослин (винограду, кукурудзи,

соняшника та ін.), пригинання рослин тощо. Такі особливості полягають в можливості слідчого застосувати на підставі ст. 159, п. 7 ст. 162 КПК захід забезпечення кримінального провадження – тимчасовий доступ до документів, які знаходяться в операторів та провайдерів телекомунікацій та містять інформацію про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалість, зміст (вихідні чи вхідні з'єднання, SMS, MMS тощо), маршрути передавання із зазначенням адрес базових станцій й азимутів приймання за певний період тощо.

Відповідно до ч. 4 ст. 163 КПК України, клопотання про тимчасовий доступ до документів розглядається слідчим суддею, судом за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться документи (представника оператора чи провайдера комунікацій). Отримання слідчим тимчасового доступу до зазначених документів надає йому змогу ознайомитися з фактичними даними про IMEI-номери мобільних телефонів і SIM-карти, які працювали поблизу об'єкта, на якому здійснювалися незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель та відомостями про SIM-карти, з якими працювали встановлені мобільні телефони пізніше. Крім того, слідчий у межах цього ж тимчасового доступу до документів може отримати фактичні дані про:

- з'єднання встановлених ним SIM-карт з іншими мобільними або міськими телефонними номерами;
- ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер, SIM-карти, IMEI, MAC-адреса, IP-адреса та ін.);
- колишнє (до вчинення кримінального правопорушення) місце перебування ідентифікованого кінцевого обладнання телекомунікацій (за азимутом) у зоні певних базових станцій у певний час або його проміжок;
- прізвища, імена, по батькові та інші відомості про споживачів телекомунікаційних послуг та абонентів зазначеного

кінцевого обладнання телекомунікацій (за умови наявності в операторів та провайдерів телекомунікацій таких даних);

- маршрути переданої інформації незалежно від виду телекомунікаційної мережі;

- вихідні з'єднання – номери абонентів, з якими зв'язувалися, навіть якщо зв'язку не було встановлено;

- початок, кінець та тривалість з'єднань без розкриття змісту переданої інформації;

- фактичне місце призначення та проміжний абонентський номер у разі, якщо зв'язок був переадресований тощо.

Виконуючи ухвалу про тимчасовий доступ до зазначених документів, крім ознайомлення з фактичними даними, слідчий може зробити копії документів, до яких він мав доступ, або вилучити їх у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею на підставі ст. ст. 159, 165 КПК. Встановивши телефонні номери осіб, з якими спілкувалися власники мобільних телефонів, знаходячись поблизу місця вчинення кримінального правопорушення (під час його вчинення або пізніше), слідчий може допитати їх як свідків. Під час допитів можливе встановлення осіб, які перебували поблизу посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Отримавши фактичні дані про користувачів зазначених мобільних телефонів, слідчий може встановити їх місцезнаходження, викликати їх, допитати і забезпечити їхню особисту участь у кримінальному провадженні в разі необхідності в подальшому. Якщо неможливо встановити їхнє місцезнаходження без проведення НС(Р)Д, воно може бути встановлено через проведення негласної слідчої (розшукової) дії – установлення місцезнаходження електронного засобу. Після встановлення місцезнаходження певного радіоелектронного засобу можна встановити місцезнаходження і особу його користувача.

Звичайно, сама собою доказова інформація про знаходження мобільного телефону в певний час поблизу місця незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель ще не доводить причетність власника мобільного телефону до

вчинення цього злочину. Втім, використовуючи цю інформацію, слідчий зможе ретельніше встановити обставини вчинення злочину, більш раціонально здійснити планування проведення подальших слідчих (розшукових) дій (обшуків, допитів свідків-очевидців вчинення злочину тощо). НС(Р)Д для встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може проводитися під час розслідування злочинів будь-якої тяжкості.

Аналіз даних про сеанси зв'язку абонента, який цікавить слідство, з базовими станціями, азимутами приймання дозволяє з точністю до хвилин відтворити інформацію про всі переміщення даного абонента в минулому: де була підозрювана особа в конкретний часовий проміжок, з ким мала зустрічі (у випадку, якщо інша особа також користувалась мобільним телефоном), тривалість зустрічі, чи перебував підозрюваний на місці злочину.

Якість аналітичного матеріалу по конкретному провадженню, насамперед, залежить від уміння та здатності співробітника знайти та вичленити необхідні для слідчого номери абонентів. Достатньо суттєву допомогу в цьому надають відповідні програмно-апаратні комплекси, котрі дозволяють виявляти групи абонентів, що цікавлять з трафіків базових станцій, обробляти деталізацію конкретного абонента з метою встановлення місць його перебування, пересування та кола спілкування.

Якщо під час розслідування кримінального правопорушення отримано фактичні дані про те, що встановлена особа чи група продовжують вчиняти тяжкі або особливо тяжкі злочини, з метою отримання доказів протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, встановлення можливих співучасників прокурором на підставі п. 4 ст. 246, ст. 271 КПК може бути прийнято рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки наркотичного засобу, психотропної речовини (наприклад, амфетаміну) за допомогою заздалегідь ідентифікованих (помічених) грошових коштів (ст. ст. 36, 110, 246, 251, 252, 271, 273 КПК України).

Окремої уваги потребують особливості документування кримінально-протиправної діяльності зі збуту наркотичних засобів за допомогою інтернет-магазинів.

Одним із шляхів встановлення осіб, які займаються незаконним збутом наркотичних засобів через інтернет-наркомі магазини – це відпрацювання інформації за відомими номерами електронних гаманців (обліковий запис користувача) системи прийому платежів, які використовують наркозбувачі.

Інформацію про номери електронних гаманців можна отримати від споживачів наркотиків, які купували наркотичні засоби в конкретному інтернет-наркомі магазині, або зайти на сайт Інтернет магазину або аккаунт оператора наркомі магазину в месенджері Telegram, та в листуванні з оператором отримати інформацію про номер електронного гаманця, без подальшої купівлі наркотичного засобу. Якщо вже відкрито кримінальне провадження за незаконний збут наркотичних засобів, то інформацію про номер електронного гаманця можна отримати під час негласної слідчої (розшукової) дії передбаченої ст. 271 КПК України – контроль за вчиненням злочину, яка проводиться на підставі постанови прокурора.

Як правило, інтернет-наркомі магазини використовують декілька номерів електронних гаманців.

Після отримання інформації про номери електронних гаманців, які використовуються для збуту наркотичних засобів, на підставі ч.1 ст. 7 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 року, яка гласить: «На письмову вимогу державних органів (підрозділів), які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, банки, митні органи, а також кредитні, фінансові та інші установи, підприємства, організації (незалежно від форм власності) зобов'язані протягом трьох діб надіслати інформацію і документи про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди юридичних осіб та громадян, відносно яких є оперативні та інші матеріали, що свідчать про їх причетність до незаконного обігу наркотичних

засобів, психотропних речовин чи прекурсорів», робиться запит до фінансової установи про надання інформації по кожному електронному гаманцю про надання інформації щодо користувача, електронних адрес, номерів телефонів, банківських рахунків, IP-адрес, які було використано для авторизації та здійснення розрахунків за допомогою електронного гаманця (облікового запису користувача). В рамках відкритого кримінального провадження, цю інформацію можна витребувати за запитом на підставі ч.5 ст. 40 та ч.2 ст. 93 КПК України, або на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів (40, 159, 160, 162-163 КПК України).

Так, наприклад небанківська фінансова установа ТОВ Фінансова компанія «Контрактовий дім», що забезпечує роботу системи прийому платежів *EasyPay*, яку найбільш поширено використовують організатори інтернет-наркомагазинів в Україні, на запит органів правопорядку надає у формі електронних таблиць наступну інформацію, щодо облікового запису користувача (електронного гаманця):

- анкетні дані користувача, якщо вони були вказані при реєстрації. Оскільки ця інформація при реєстрації не обов'язкова, то її може і не бути.

- номер мобільного телефону, за допомогою якого користувач зареєстрував електронний гаманець, і за допомогою якого він буде підтверджувати фінансові операції через даний гаманець;

- грошові транзакції: час та суми грошей, які надійшли або переведені з гаманця;

- IP-адреси, з яких здійснювався вхід при реєстрації гаманця та здійснення фінансових операцій з вказівкою часу операції;

- частини номерів банківських карток (перші шість та останні чотири цифри номеру картки) на які виводились гроші з електронного гаманця та з яких він поповнявся, з вказівкою дати, часу та суми грошей. Оскільки банком екваєром, що обслуговує систему *EasyPay* є АТ «Альфа банк», то повну

інформацію за номерами банківських карток можна отримати в АТ «Альфа банк» на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів.

- які операційні системи (Android, iOS, Windows, тощо) використовувались при здійсненні фінансових операцій;
- адреси платіжних терміналів, з яких поповнявся електронний гаманець, та номери мобільних телефонів які використовувались при поповненні гаманця.

Отримана інформація від фінансової установи узагальнюється та аналізується, та в подальшому використовується як доказ у кримінальному провадженні.

Отримавши інформацію про номер мобільного телефону, який використовується при здійсненні фінансових операцій по електронному гаманцю, для встановлення особи яка ним користується, номер перевіряється за оперативним обліком.

Для встановлення IMEI мобільних терміналів, в які вставлялась SIM-карта зі встановленим номером, спрямовується запит до підрозділу оперативно-технічних заходів. Для встановлення інших номерів мобільних телефонів, яким користується вказана особа, отримавши дані про IMEI, додатково робиться запит на історію IMEI. У відповіді буде вказано всі номери мобільних телефонів, які вставлялись в мобільний термінал.

Для встановлення особи, яка користується електронним гаманцем, на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів, у операторів мобільного зв'язку робиться виїмка інформації про з'єднання, IMEI та прив'язка до базових станцій й азимутів приймання встановленими номерами мобільних телефонів.

Крім того, для встановлення місцезнаходження мобільного терміналу зі встановленим номером, на підставі ухвали слідчого судді проводиться негласна слідча (розшукова) дія, передбачена ст. 268 КПК України. Після цього оперативним шляхом, встановлюється особа, яка ним користується.

Також відпрацьовується інформація про IP-адреси, з яких реєструвався електронний гаманець та здійснювались фінансові

операції за ним. Для цього здійснюються запити до інтернет-провайдерів про те, за ким та за якою адресою зареєстровані встановлені IP-адреси. Отримана інформація, щодо адрес та власників перевіряється оперативним шляхом.

При встановленні номерів банківських карток на які виводилися грошові кошти з електронного гаманця, на підставі ухвали слідчого судді отримується дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів, які становлять банківську таємницю, а саме: банківську виписку (роздруківку руху коштів) банківської карти із зазначенням адреси перебування банкоматів та банківських відділень, у яких здійснювалось зняття або зарахування грошових коштів, відео- та фотоматеріали з банківських терміналів, номери інших карток з яких та на які переводились грошові кошти з цієї картки.

В процесі аналізу інформації про операційні системи, які використовувались при здійсненні фінансових операцій, можна встановити пристрій (мобільний телефон, планшет або комп'ютер), з якого проводилися фінансові операції користувач гаманця. Цю інформацію можна використовувати при плануванні негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 263, 264 КПК України.

Аналізуючи інформацію про номери платіжних карток та мобільних телефонів, з яких поповнювався електронний гаманець, можна встановити споживачів наркотиків, які купували наркотичні засоби в інтернет-наркомагазині.

Таким чином, аналізуючи всю отриману інформацію від фінансової установи по електронних гаманцях, інформацію від операторів мобільного зв'язку, Інтернет провайдерів, банківських установ та проведення комплексу слідчо-оперативних заходів можна встановити осіб, причетних до збуту наркотичних засобів через інтернет-наркомагазини.

При встановленні осіб, які здійснюють збут наркотичних засобів через інтернет-наркомагазини, для документування їх кримінально-протиправної діяльності, необхідно використовувати комплекс негласних слідчих (розшукових) заходів, передбачених главою 21 КПК України.

Ще одним із засобів отримання доказової інформації щодо кримінально-протиправної діяльності осіб, які здійснюють збут наркотичних засобів безконтактним способом є судово-експертне дослідження наркотичних засобів, вилучених під час проведення вилучені при проведенні слідчих дій або негласних слідчих (розшукових) дій (контролю за вчиненням злочину). Як правило, наркозбувальники при збуті наркотичних засобів шляхом схованок, фасують наркотичні засоби для збуту, використовують поліетиленові пакетики з застібкою системи «Zipper-Lock», які замотують в ізоляційну стрічку. Тому важливо, для отримання доказової інформації призначати не лише експертизу наркотичних засобів за експертною спеціальністю 8.6. «Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», а й комплексну експертизу, яка включає судову молекулярно-генетичну експертизу, судову дактилоскопічну експертизу за експертною спеціальністю 4.6. «Дактилоскопічні дослідження» та експертизу наркотичних засобів. Завданням молекулярно-генетичної експертизи є виявлення генетичних ознак (ДНК-профіля) наркозбувальників на контактних поверхнях пакування, в яке поміщено наркотичний засіб, завдання дактилоскопічної експертизи – виявлення латентних слідів папілярних ліній, придатних для ідентифікації особи на пакуванні. Якщо під час комплексної експертизи виявлено генетичні ознаки (ДНК-профіль) або сліди папілярних ліній, придатні для ідентифікації особи, то отримана інформація перевіряється за відповідними криміналістичними колекціями та базами даних. В подальшому, при затриманні наркозбувальників, відповідно до ст.ст. 110, 241, ч. 3 ст. 245 КПК України виноситься постанова про відібрання у підозрюваного біологічних зразків букального епітелію та відбитків пальців та долонних поверхонь рук для проведення відповідних судових експертиз.

Також з метою отримання необхідних фактичних даних про обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінального провадження після затримання осіб,

які здійснюють збут наркотичних засобів через інтернет-наркомагазини проводяться обшуки та огляди місцевості, приміщення, речей та документів, освідування особи. Під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій важливо приділяти увагу не тільки вилученню наркотичних засобів, а й всіх наявних SIM-карток, банківських карток, записів, а також мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів, заздалегідь ідентифікованих засобів – грошових купюр, блокнотів з чорновими записами рукописного тексту тощо. Оскільки великий обсяг інформації щодо кримінально-протиправної діяльності наркозбувальників може зберігатися в мобільних телефонах, планшетах, комп'ютерах, важливо при проведенні вказаних слідчих (розшукових) дій відразу залучати співробітників підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю та спеціалістів за спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів». Після огляду наявної інформації в мобільних телефонах, планшетах та комп'ютерах під час обшуку, вони вилучаються та в подальшому спрямовуються для проведення комп'ютерно-технічної експертизи, з метою отримання вже видаленої з них інформації.

При встановленні осіб, які займаються збутом наркотичних засобів через інтернет-наркомагазини, для документування їх кримінально-протиправної діяльності, необхідно використовувати комплекс негласних слідчих (розшукових) заходів, передбачених главою 21 КПК України, такі як: аудіо, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК), негласне отримання зразків,

необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК), використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК).

Аудіо, відеоконтроль особи, проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, для фіксації в місці перебування розмов цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів (виготовлення наркотичних засобів, їх фасування, тощо), отримання інформації щодо кола зв'язків, місць перебування особи, а також у зв'язку із застосуванням заходів конспірації вказаною особою для отримання необхідних фактичних даних про обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування кримінального провадження. Даний вид НС(Р)Д проводиться стосовно особи, як в публічно доступних місцях, так і в публічно недоступних місцях, житлі чи іншому володінні особи (гаражі, автомобілі, тощо). Для проведення цього виду НС(Р)Д в публічно недоступних місцях, житлі чи іншому володінні особи, необхідно отримати дозвіл слідчого судді на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої п. 5 ч.1 ст.267 КПК України, в якій зазначено: «Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи». Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження (наприклад, отримати підтвердження

інформації, що певні особи незаконно зберігають та здійснюють збут наркотичного засобу та повідомляють про це інших осіб та встановити, таким чином, механізм їх співпраці). При зверненні до слідчого судді на отримання дозволу на проведення цього виду НС(Р)Д повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, такі як: ІМЕІ мобільних терміналів, номери мобільних телефонів.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем – це пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі (комп'ютері, ноутбучі, планшеті, телефоні, тощо) або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача, який здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування. При зверненні до слідчого судді на отримання дозволу на проведення цього виду НС(Р)Д повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, такі як MAC-адреси комп'ютера, ноутбука, планшета, тощо.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи при документуванні наркозбувальників проводиться з метою: встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи; встановлення MAC-адреси комп'ютера, ноутбука, планшета, для подальшого проведення НС(Р)Д, передбачених ст. 264 КПК України; виявленні та фіксації слідів вчинення злочинів, речей і документів, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; виявлення та вилучення зразків для дослідження.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі

мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень. При зверненні до слідчого судді на отримання дозволу на проведення цього виду НС(Р)Д повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, таки як IMEI мобільних терміналів, номери мобільних телефонів. При проведенні цього виду НС(Р)Д можливо встановити місця перебування наркозбувальників, для подальшого встановлення їхнього місця мешкання, місць зберігання та фасування наркотиків.

Спостереження за особою, річчю (наприклад, для візуального спостереження за заздалегідь ідентифікованими грошовими коштами) або місцем проводиться для пошуку і фіксації дій особи та її поведінки або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях шляхом проведення візуального спостереження за зазначеними об'єктами, при цьому може використовуватись відеозапис, фотографування, спеціальні технічні засоби для спостереження. Як приклад: фіксування отримання посилок з наркотиками у поштових відділеннях, фіксування здійснення «закладок» наркотиків, фіксування зняття грошових коштів, отриманих за збут наркотиків з банківських карток, тощо.

Аудіо-, відеоконтроль місця полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їхнього власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка самостійно, або у сукупності з іншими зібраними під час досудового розслідування доказами, має значення при доведенні обставин, які підлягають доказуванню, визначених ст. 91 КПК України.

Важливим джерелом доказів при документуванні наркозбувальників є проведення негласної слідчої (розшукової)

дії, передбаченої ст. 271 КПК України, а саме контроль за вчиненням злочину. Найбільш поширено для документування наркозбувальників використовується така форма контролю за вчиненням злочину, як оперативна закупка наркотичних засобів, яка проводиться на підставі постанови прокурора. Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. При документуванні наркозбувальників – це операція щодо придбання наркотичних засобів та психотропних речовин. Для проведення оперативної закупки працівники оперативних підрозділів, на підставі доручення слідчого, заздалегідь підбирають особу, яка буде проводити оперативну закупку. Стосовно цієї особи вживаються заходи безпеки згідно з Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 року, а також механізми звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 307 КК України. Вид наркотичного засобу, його кількість та на яку саме суму буде купувати наркотичний засіб особа, задіяна на проведення оперативної закупки, попередньо узгоджується. Крім того, цю інформацію в постанові на проведення контролю за вчинення злочину вказує прокурор.

Під час проведення оперативної закупки, особі, яка проводить оперативну закупку наркотичних засобів, слідчий, в присутності понятих та оперативних працівників, вручає кошти для проведення оперативної закупки наркотиків. Далі покупець заходить на сайт інтернет-магазину або аккаунт оператора наркомагазину в месенджері Telegram, та в листуванні з оператором вибирає вид, та кількість наркотичного засобу, який буде купувати, отримує інформацію про номер електронного гаманця або банківської картки, куди треба перерахувати кошти за наркотичний засіб. Далі покупець слідує до терміналу та переводить необхідну суму на електронний

гаманець або банківську картку. Після цього повідомляє про перерахунок грошей оператору, а той після підтвердження оплати, надає покупцю фото та координати місця де знаходиться «закладка» з наркотичним засобом. Слідчий з покупцем та понятими направляються до місця «схованки», де вилучає куплений наркотичний засіб.

Всі дії покупця та його переписка з оператором фіксуються.

Далі відпрацьовується інформація за номером електронного гаманця або банківської картки, вилучений наркотичний засіб спрямовується на комплексну експертизу: молекулярно-генетичну, дактилоскопічну та експертизу наркотичних засобів. Отримана інформація використовується як доказ в кримінальному провадженні.

Іншим видом контролю за вчиненням злочину – є контрольована поставка, яка проводиться з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, осіб, які беруть участь в цьому. Контрольована поставка полягає у забезпеченні контрольованого переміщення (перевезення, пересилання) виявленої незаконної партії наркотичних засобів, з метою виявлення і подальшого викриття максимального числа учасників незаконного збуту наркотичних засобів, канали та маршрути транспортування наркотиків, способи їх маскування.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження проводиться на підставі ухвали слідчого судді, в якій зазначаються відомості про конкретні зразки, які планується отримати. Під час цього виду негласних слідчих (розшукових) заходів негласно одбираються зразки ДНК-профіля наркозбувальників, наркотичних засобів, тощо.

При плануванні проведення кожного конкретного виду негласних слідчих (розшукових) дій, треба враховувати доцільність та можливість їх проведення.

Таким чином, для документування кримінально-протиправної діяльності осіб, які збувають наркотичні засоби через інтернет-наркомагазини, потрібен дуже великий обсяг

оперативних, слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, а також взаємодія співробітників багатьох підрозділів.

2.3. Типові слідчі версії та планування розслідування

Розслідування злочину – складний, системний пізнавальний процес, що вимагає постійного вдосконалення на основі досягнень науки і передового досвіду. Ускладненість цього процесу, в першу чергу, зумовлюється об'єктом пізнання, яким є злочин як подія минулого, що має ретроспективну спрямованість [25, с. 5].

Питання щодо планування розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, неодноразово висвітлювались у працях О.А. Вовчанської, Р.Р. Греня, Н.А. Запорощенко, О.В. Іванової, М.В. Кривоноса, Н.М. Косміної, Н.М. Прокопенко, А.П. Сакаля, Д.Ю. Стригуна, Л.Є. Числової та інших. Однак розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, унаслідок своєї специфіки, має низку особливостей щодо висунення версій та планування алгоритмів для їх відпрацювання.

Через складність та трудомісткість розслідування кримінальних проваджень за фактами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК, необхідним є чітке планування процесу досудового розслідування. Основу планування складає висунення версій, що починається з аналізу інформації, зібраної під час проведення початкових процесуальних заходів. Слідчий (дознавач) розглядає:

- під ознаки якої кримінально караної дії з ряду передбачених ст. 310 КК України підпадає виявлений факт;
- які елементи виявленого складу кримінального правопорушення забезпечені доказами та чи достатні вони;
- з якими діями з поіменованих у зазначеній статті Кримінального кодексу може бути пов'язаний виявлений факт та яка інформація про це свідчить.

Аналіз проводиться такими методами: вивчення всіх доказів, зібраних у провадженні; логічних міркувань; графічного зображення інформації на схемах та планах.

Планування розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, охоплює такі основні етапи:

- вирішення питання про відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до ЄРДР;
- початок розслідування та проведення першочергових С(Р)Д;
- проведення подальшого розслідування;
- закінчення досудового розслідування.

Особливістю планування є те, що під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних проваджень, початковий план розслідування може бути результатом імплементації спільної роботи слідчого з оперативними працівниками в ході підготовки матеріалів ОРС або фактів, пов'язаних з відкриттям кримінального провадження.

Стаття 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлює, що у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа.

Крім того, відповідно до пункту 3 розділу III Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575, зазначається, що матеріали оперативно-розшукових справ можуть розглядатися під час оперативної наради за участю керівників оперативного підрозділу, органу досудового розслідування та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Одночасно розробляється *план заходів з реалізації матеріалів ОРС*, який затверджується керівниками органу досудового розслідування та оперативного підрозділу [226].

План першочергових С(Р)Д відрізняється від плану подальшого розслідування злочину. Однією з його особливостей є можливість планування тактичних операцій. За своїми цілями і характером їх поділяють на операції з: виявлення злочину; встановлення способу вчинення; виявлення злочинної групи та її зв'язків тощо. Негайне відкриття кримінального провадження та проведення невідкладних першочергових С(Р)Д та НС(Р)Д обумовлене необхідністю проведення тактичних операцій під час реалізації ОРС.

У плані мають бути передбачені: місце і час проведення операції; сили і засоби для виявлення та розслідування злочину; алгоритм дій працівників, які будуть реалізовувати матеріали ОРС; послідовність, послідовність проведення обшуків, особливості накладення арешту на майно та цінності; заходи щодо встановлення осіб, які знаходилися на місці події; відшукування слідів та інших речових доказів; з урахуванням специфіки вчинення злочину також інші заходи.

Процес виявлення та розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України являє собою окремих випадок пізнавальної діяльності, направлений на встановлення картини події, яка відбулася в минулому. У криміналістиці розробляються відповідні рекомендації по проведенню версійної роботи, яка містить як постановку криміналістичних версій, так системи різного роду криміналістичних задач, супутніх перевірки таких версій. Зазначена обставина зумовлена взаємозв'язком та взаємозалежністю ключових явищ, котрі супроводжують процес досудового розслідування у кримінальному провадженні, у ряді яких як криміналістичні версії, так і слідчі ситуації.

Використання гіпотетичного мислення під час розслідування злочину певним чином сприяє стандартизації та систематизації пізнавальних процесів. Це дозволяє констатувати необхідність вивчення криміналістичних версій, з одного боку, як самостійного елемента розумової діяльності слідчого, специфічних задач досудового розслідування, а з іншого – розглянути її взаємозв'язок з механізмом вирішення інших

криміналістичних задач, а також визначити можливості оптимізації версійної роботи у кримінальному провадженні.

Слідчій версії притаманна наявність усіх основних ознак інформаційної криміналістичної задачі, зокрема:

- детермінованість її постановки результатами оцінки слідчої ситуації, особливо її інформаційного компонента;
- направленість на подолання інформаційної невизначеності слідчої ситуації.

Вважаємо за доцільним розглядати категорію «криміналістична версія» як основане на фактичних даних припущення про сутність або окремі обставини події, яка має ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, прийняте до перевірки слідчим при вирішенні питання про відкриття кримінального провадження, розслідуванні або судовому розгляді [58].

Сутність процесу висунення версій у кримінальних провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель в теоретичному аспекті може бути подана наступним чином:

- перша фаза – дослідження масиву інформаційних блоків, відібраних та приведених у певну систему стосовно криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, з метою їх упорядкування, з огляду на належність до провадження та криміналістичної цінності;
- друга фаза – виявлення шуканих, але поки невідомих або встановлених не в повному обсязі обставин кримінально-протиправного діяння розглядуваного виду, які підлягають встановленню, а також їх потенційних джерел;
- третя фаза – виокремлення проблем та логіко-пізнавальних бар'єрів, пов'язаних з відсутністю шуканих даних, та їх об'єднання в слідчу ситуацію;
- четверта фаза – формування фактичної бази криміналістичної версії з доказової криміналістично значущої інформації, яка групується навколо невстановлених обставин провадження;

- п'ята фаза – формування теоретичної бази криміналістичної версії за рахунок джерел додаткової криміналістично значущої інформації (наприклад, даних, зосереджених в інформаційних системах та базах даних різного призначення; відомостей криміналістичної характеристики, особистого або колективного досвіду слідчого та членів СОГ тощо);

- шоста фаза – формулювання версійного умовиводу (криміналістичної версії) на основі фактичної та теоретичної баз.

Резюмуючи вищезазначене та враховуючи системно-структурні особливості криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, бачиться можливим запропонувати авторську систему загальних та окремих версій стосовно розслідування даних злочинів.

У такій системі можна виділити декілька підсистем типових версій:

- *загальні версії*: визначають повну картину злочину, вони спрямовані на встановлення найбільш пріоритетних напрямів розслідування;

- *окремі версії*: припущення, що розкривають окремі факти події злочину, пов'язаного з незаконним культивування снотворного маку чи коноплі (про ймовірність причетності до культивування нарковмісних рослин інших співучасників злочину, про мету і мотив вирощування рослин коноплі та снотворного маку, про можливість систематичності і повторності вчиненого злочину);

- *робочі версії*: гіпотези, що виникають на проміжних етапах розслідування, вони мають більш локальний характер, здебільшого висуваються у межах підготовки до проведення окремих С(Р)Д, коли необхідно змодельювати поведінку підозрюваного, прорахувати можливість протидії розслідування тощо.

- *розшукові версії*: припущення про місцезнаходження можливих співучасників злочину, речових доказів, знарядь, інших місць, засіяних коноплею чи снотворним маком.

При вивченні наукових джерел та слідчої практики нами було виокремлено ключові фактори, які найбільше впливають на планування в цілому та висунення слідчих версій зокрема.

Наявність джерел вербальної інформації: показання свідків, очевидців, заявників, підозрюваних, які притягнені до кримінальної відповідальності за іншими епізодами кримінально-протиправної діяльності; повідомлення, отриманні в результаті конференційного співробітництва; інформація, оприлюднена в мережі Інтернет або засобах масової інформації). Унаслідок цього слідчий зосереджує свої зусилля на пошук місць, де можуть знаходитися додаткові посіви нарковмісних рослин, встановлює осіб, які їх обробляють.

За цих умов планування розслідування та висунення версій спрямовується на закріплення вербальної інформації матеріальними доказами. Зокрема, це отримання доказів за результати проведення слідчого огляду, освідування, обшуку, різного роду судових експертиз, тимчасового доступу до речей або документів, тощо (15 % опитуваних висловилися, що наявність цих джерел доказів є ключовими чинниками для побудови слідчих версій та подальшого планування розслідування).

Наявність встановленого місця, де ймовірно було здійснено цілеспрямований незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель. Такі місця здебільшого виявляються безпосередньо працівниками поліції у ході проведення операцій «Мак», під час патрулювання, відпрацювання місцевостей з напруженою оперативною обстановкою або навіть виявлення таких місць випадково. У результаті цього програмування розслідування набуває ознак багатовекторності. З одного боку слідчому необхідно висувати версії про можливих підозрюваних, з іншого – перевіряти інформацію щодо відсутності події злочину, адже не виключається можливість того, що виявлені посіви конопель або снотворного маку є дикоростучими і вони взагалі ніким не культивувалися. Із вказаного приводу 35 % практичних працівників висловилися, що наявність виявленого місця, де ймовірно було здійснено культивування, є відправною точкою для подальшої побудови

версій та розробки алгоритмів, спрямованих на їх відпрацювання.

Наявність слідів, залишених від незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. У результаті дефіциту доказової інформації слідчим може бути прийнято рішення про необхідність висунення версій про місцезнаходження носіїв слідової інформації, їх достовірність, законність походження, належність до події злочину тощо. З цього приводу респонденти зазначили, що наведений чинник є менш впливовим для того, щоб його розглядати як критерій для висунення основних версій (15 % опитуваних). На наше переконання, цей фактор щонайменше можливо враховувати при побудові факультативних версій в окремих напрямках розслідування, зокрема, коли аналіз ключових доказів розкриває повне уявлення про подію злочину. Так, наприклад, при огляді відкритої місцевості, де поруч із декоративними рослинами росте нарковмісна культура, було виявлено сліди від культивування та знаряддя для обробітку. В основу висунутих версій можуть бути поставлені такі запитання: а) чи використовувалися ці знаряддя для обробітку виключно декоративних рослин? б) чи використовувалися ці знаряддя для культивування виключно нарковмісних рослин? в) чи може бути так, що зазначені знаряддя не пов'язані із жодним із цих насаджень.

Наявність особи підозрюваного, яка причетна до незаконного посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель, на момент виявлення злочину. За значущість цього чинника висловилося 35% респондентів. Очевидно, що у разі затримання особи на місці злочину або безпосередньо після його вчинення планування розслідування полягатиме у побудові алгоритмів, спрямованих на підтвердження або спростування показань підозрюваного. За цих умов висунуті версії можуть бути наступними: а) показання підозрюваного є неправдивими; б) показання є правдивими; в) факти, зазначені підозрюваним, є правдивими, але суб'єктивна сторона злочину висвітлюється переключено.

Однак, у будь-якому разі при складанні планів у провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель обов'язково розробляються версії з урахуванням слідчої ситуації, що склалась, та наявності доказів, які знаходяться у розпорядженні слідчого.

Отже, наразі назріла нагальна потреба у розробці типової системи слідчих версій, сформованих за різними критеріями, які можуть бути покладені в основу планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Версії про особу суб'єкта кримінального правопорушення:

а) зазначене кримінальне правопорушення вчинено суб'єктом, який неодноразово притягався до відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків;

б) кримінальне правопорушення вчинено особою, яка вживає наркотичні засоби чи зловживає спиртними напоями, має від цього залежність, однак до юридичної відповідальності за вчинення дій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів не притягалася;

г) кримінальне правопорушення вчинено особою, яка не вживає наркотичні засоби, до юридичної відповідальності за вчинення дій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів не притягалася.

Окрім типових слідчих версій щодо суб'єкта вчинення кримінального правопорушення спробуємо сформулювати версії стосовно інших обставин.

Версії щодо кількості суб'єктів кримінального правопорушення:

- особа здійснює культивування снотворного маку чи конопель самотужки;

- вирощування нарковмісних культур вчиняється групою осіб;

- незаконне розведення рослини снотворного маку чи конопель вчиняється організованою групою.

Версії про наявність повторюваності кримінально-протиправної діяльності:

- кримінальне правопорушення вчинено вперше;
- кримінальне правопорушення вчинено повторно;
- кримінальне правопорушення є триваючим та вчинено в сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями (наприклад, ст. 307, 309 КК України).

Версії про місцезнаходження вирощеної культури (за умови, якщо на момент затримання осіб, які займалися незаконним вирощування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, увесь врожай або його частина була зібрана):

- рослину було направлено на переробку для подальшого її збуту;
- рослину збули відразу як сировину з метою отримання прибутку;
- рослину зберігають злочинці у своїх помешканнях, господарських приміщеннях, схованках для подальшої її переробки, з кінцевою метою особистого вживання.

Версії про мотив кримінального правопорушення:

- посів або вирощування снотворного маку або конопель відбувалися з корисливих мотивів, для отримання прибутку через подальшу їх реалізацію;
- культивування конопель або снотворного маку здійснювалося для власного вживання через наркотичну залежність;
- розведення зазначених рослин відбувалося за проханням іншої особи (осіб), шляхом обману, зловживання довіри, застосування психічного чи фізичного примусу;
- кримінальне правопорушення, передбачене статтею 310 КК України, вчинено для використання снотворного маку чи конопель в лікарських цілях, кулінарії тощо;

- снотворний мак чи коноплі росли стихійно без будь-якого цілеспрямованого посіву та догляду, однак підозрюваний з певних причин не вжив заходів щодо їх знищення.

Версії про юридичну оцінку діям підозрюваного у зв'язку з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель:

- діяння відповідає ознакам кримінального правопорушення, передбаченого статтею 310 КК України;

- діяння відповідає ознакам адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 106 КУпАП;

- діяння підпадає під ознаки кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (стаття 320 КК України);

- у діяннях встановлена відсутність події або складу кримінального чи адміністративного правопорушення.

Комплекс організаційних заходів у кримінальному провадженні має бути чітко визначеним, конкретним та детальним. При розробці узгодженого плану проведення С(Р)Д та інших процесуальних дій доцільно визначити шляхи розкриття злочину, окреслити обставини, які підлягають з'ясуванню, а також встановити найбільш доцільні строки проведення необхідних С(Р)Д та НС(Р)Д. З огляду на специфіку злочинів зазначеної категорії, слідчому (прокуророві) слід звернути увагу на те, що основними завданнями початкового етапу кримінального провадження є встановлення і документування:

- ознак незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України);

- незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України);

- інших кримінальних правопорушень, вчинення яких обумовлено технологією кримінально-протиправної діяльності

під час незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель;

- ознак учинення кримінальних правопорушень повторно або за попередньою змовою групою осіб, особою, яка раніше вчинила один із кримінальних правопорушень, організованою групою;

- наявності зв'язків між особами, які здійснювали збут, перевезення, зберігання та інші дії із наркотичними засобами та психотропними речовинами;

- наявності нелегальних (отриманих від наркотогівлі) доходів у осіб, причетних до вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

2.4. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Важливою складовою організації досудового розслідування є питання взаємодії слідчого (дознавача) із підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. От чому сучасну організацію боротьби з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель, у якій беруть участь, зокрема уповноважені оперативні підрозділи, неможна уявити як просту сукупність конкретних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Ефективність будь-якої кримінальної процесуальної діяльності слідчого (дознавача) багато в чому визначається тим, наскільки вона відповідає сучасним організаційним вимогам та закономірностям. Організація, управління та взаємодія під час досудового розслідування кримінальних проваджень з позицій криміналістичної науки розглядаються як єдиний

процес створення структури системи розслідування, її якісного вдосконалення та підтримання в певному заданому стані.

Теоретичні та практичні аспекти взаємодії слідчого (дізнавача) з працівниками оперативних підрозділів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення та розслідування злочинів є одним із найбільш досліджених та одночасно дискусійних питань у науках кримінально-правового циклу: кримінальному процесі, криміналістиці та теорії оперативно-розшукової діяльності.

Зокрема, питання взаємодії під час розслідування злочинів розглянуто в працях таких учених як Ю.В. Баулін, А.Ф. Волобуєв [42, с. 26-27], А.Я. Дубинський, О.П. Заворіна, О.О. Кіпер [101. 41-47], О.Ф. Кобзар [105, с. 49-51], В.М. Сакал [252, с. 43], Д.Б. Сергеева [257, с. 107-122], Р.Л. Степанюк, В.М. Стратонов, М.А. Погорецький, А.М. Полях [213, с. 90-96], О.Р. Ратінов, В.В. Топчій [273, с. 138-143], Л.А. Щербина, О.О. Юхно [1] та інших вчених та практиків.

У чинному КПК України термін «взаємодія» не визначається, водночас дана дефініція застосовується в інших нормативних документах, зокрема: в п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 року), у розділі V «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 року), наказах та інструкціях МВС України:

- від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»;

- від 27.04.2020 № 357 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»;

- від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України»;

- від 06.07.2017 № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України»;

- від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні».

Чинне законодавство в зазначеній сфері розмежує процесуальні функції, чим зумовлює необхідність участі різних суб'єктів, які взаємодіють між собою на всіх етапах досудового розслідування [51, с. 203].

Д.Б. Сергєєва розуміє дефініцію взаємодії, виходячи з доктринального розуміння взаємодії між незалежними в адміністративному підпорядкуванні один від одного суб'єктами правоохоронних органів, розуміючи під нею необхідний, заснований на законі і відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрямком діяльності [257, с. 109].

В свою чергу В. Ю. Шепітько зазначену дефініцію розглядає як взаємну спільну координаційну діяльність декількох органів, що має на меті вирішення різних завдань з розслідування та запобігання злочинів [295, с. 223]. У контексті організації розслідування злочину взаємодія – це обмін результатами діяльності, у процесі якої важливо не лише обмінятися інформацією, а й організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність [130, с. 392].

Узагальнюючі існуючі визначення взаємодії учасників досудового розслідування, можливо виокремити такі її ознаки:

- спільність діяльності;
- організаційна та адміністративна незалежність її суб'єктів;
- регламентованість кримінальним процесуальним законодавством та підзаконними актами;
- комплексність поєднання методів та засобів, використовуваних її учасниками;
- зумовленість системою об'єктивних та суб'єктивних факторів;

- погодженість за цілями, задачами, силами, засобами, місцем та процесуальними строками;
- наявність загальних цілей у учасників;
- спрямованість на повне, всебічне та об'єктивне встановлення обставин, котрі складають предмет доказування.

Вважаємо, що цитовані підходи підлягають уточненню, адже зазначені позиції на враховують пізнавальну компоненту процесу взаємодії.

На підставі наведених ознак та дефініцій провідних учених, в аспекті дослідження, що проводиться вбачаємо за можливе розглядати категорію «взаємодія» як регламентовану кримінальним процесуальним законодавством, погоджену за цілями та задачами, місцем та часом здійснювану під єдиним керівництвом діяльність рівноправних у виборі засобів та методів вирішення поставлених задач суб'єктів, яка має вираз у найбільш раціональному поєднанні притаманних цим суб'єктам методів і засобів з метою підвищення ефективності досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Ця діяльність у більшості випадків є багатогранною та може бути виконана шляхом поєднання слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (заходів забезпечення кримінального провадження тощо), організаційних оперативно-розшукових заходів.

Під час досудового розслідування найтісніша взаємодія відбувається між слідчим (дознавачем), прокурором та працівниками уповноважених оперативних підрозділів Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України. Підтвердженням цієї тези є результати анкетування практичних працівників, які зазначили, що під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 310 КК України, здебільшого до роботи слідчого долучаються працівники оперативних підрозділів – 45 %, спеціалісти (експерти) – 25 %; дільничні офіцери поліції – 15 %, патрульні поліцейські – 5 %; не визначилися з відповіддю 10 % опитуваних. Водночас, на

думку респондентів, найпоширенішою формою співпраці слідчого та працівників оперативних підрозділів є: направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування – 20 % опитаних; створення і функціонування СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень – 15 %, взаємодія при надходженні до підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них – 15 %; взаємодія при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження – 10 %. Однак, 40 % респондентів переконані, що найдієвіша з усіх форм взаємодії – виконання оперативним підрозділом доручень слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Результати опитування свідчать про наявність низки недоліків в організації такої взаємодії. Так, на запитання „як Ви оцінюєте сучасний стан взаємодії слідчих та оперативних підрозділів в ході виявлення та розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель?” 70 % опитуваних визначили як незадовільний; 15 % респондентів вказали на достатній рівень організації взаємодії, 10 % стан координації спільних дій зазначених суб'єктів є бездоганний, добре налагоджений та врегульований, 5 % не змогли відповісти на поставлене запитання.

Найсуттєвішими чинниками, що перешкоджають ефективній взаємодії слідчого з оперативними працівниками, на думку респондентів є: неналежний відомчий контроль у сфері координації дій слідчого та оперативного працівника під час виконання письмових доручень – 10 %; відсутність належних механізмів прямого впливу слідчого на конкретного виконавця доручення – 25 %; недостатнє законодавче та відомче нормативно-правове забезпечення – 15 %; відсутність зацікавленості суб'єктів боротьби з незаконним обігом наркотиків у досягненні спільного результату – 20 %; дефіцит кадрів у підрозділах поліції – 25 %; значне перенавантаження

оперативних працівників поточною роботою, що заважає їм належним чином виконувати доручення – 5 %.

Базовими завданнями дослідження організації взаємодії під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель як форми практичної реалізації у кримінальному провадженні є:

- по-перше, вироблення рекомендацій з використання системи організаційно-методичних, організаційно-тактичних, організаційно-технічних методів та прийомів, які дозволяють забезпечити ефективне досудове розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії;

- по-друге, вдосконалення вже існуючих рекомендацій організаційного характеру на основі вивчення досвіду їх використання в практиці досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Прийняття в 2012 році нового КПК України і внесення подальших змін до нього зумовило, в свою чергу, ряд концептуально важливих змін у процес розслідування злочинів, котрі відобразилися на засадах відповідних криміналістичних методик.

Йдеться зокрема про такі зміни, як скасування стадії порушення кримінальної справи, запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій, зміна концепції прокурорського нагляду на процесуальне керівництво, зміна ролі оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі, а також набуттям з 1 липня 2020 року чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень (закон про кримінальні проступки). До КПК України унесено цілий розділ щодо провадження у справах саме за проступками, до яких належать у тому числі й кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 310 КК України.

Доцільно зазначити у даному контексті, що відносно особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні злочину (підозрюваного) не можна проводити оперативно-розшукові

заходи, оскільки провадження в ОРС має бути припинено після початку досудового розслідування, таким чином, головними юридичними проблемами оперативної розробки осіб, причетних до злочинів є:

1) відсутність критеріїв достатності інформації для проведення ОРД;

2) відсутність чіткого законодавчого унормування можливості провадження в ОРС коли виявлено ознаки злочину – без внесення відомостей до ЄРДР;

3) відсутність поняття і вичерпного переліку оперативно-розшукових заходів.

Суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих дій вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування окремих видів злочинів, із метою їх приведення у відповідність до реалій практики [263, с. 151; 36, с. 103-111].

Саме ці обставини визначили ідею єдиної методичної організації процесу розслідування та оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, засоби та методи оперативно-розшукової діяльності в криміналістичній літературі пропонується навіть включати складовим елементом у методику розслідування злочинів. Наприклад, Р.Л. Степанюк вважає за необхідне включення в зміст окремої криміналістичної методики рекомендацій щодо особливостей тактики окремих негласних слідчих (розшукових) дій, які є найбільш типовими та ефективними для досудового розслідування певних категорій злочинів [264, с. 292-294]. Підсумком зазначеної наукової позиції можна вважати рекомендацію щодо висвітлення специфіки проведення негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, до складу яких вони входять [265, с. 242].

Уявляється, що подібне об'єднання в методиці розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель може відбуватися в рамках методичних рекомендацій щодо організації ефективної взаємодії слідчого з

працівниками оперативних підрозділів, на якому ми більш докладно зупинимось нижче.

Тут же зазначимо, що задля правильного вирішення завдання поєднання С(Р)Д, НС(Р)Д та оперативно-розшукових заходів, необхідно:

1. Чітко уявляти функції оперативних підрозділів у системі кримінального провадження, котрі полягають у наступному:

1) при відкритті кримінального провадження за оперативними даними зміст та результати оперативно-розшукових заходів визначають характер і тактику первинних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких здійснюється реалізація даних;

2) НС(Р)Д слугують засобом створення умов для проведення конкретних слідчих (розшукових) дій. Ця форма носить й зворотний характер, коли слідча (розшукова) дія проводиться з метою створення оптимальних умов для проведення НС(Р)Д. Наприклад, дані отримані в результаті зняття інформації з телекомунікаційних мереж, можуть бути використані під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема:

а) огляду місця події: визначення організаційних та підготовчих заходів, які передують огляду; визначення методів огляду; конкретизації параметрів місця вчинення злочину;

б) обшуку: конкретизації місць проведення обшуку; отримання даних щодо конкретного розташування предметів та обладнання, які мають доказове значення на місці обшуку; визначення тактичних прийомів подолання протидії з боку особи, в якій проводиться обшук; формування оптимального складу пошукової групи та залучення спеціалістів необхідної спеціалізації (зокрема у галузі криміналістичної техніки, агротехніки); установа схованок;

в) допиту: визначення оптимального хронологічного порядку допиту підозрюваних та свідків; визначення кола осіб, які підлягають обов'язковому допиту; раціонального застосування тактичних прийомів допиту (створення в підозрюваного уявлення щодо значної поінформованості слідчого

щодо обставин скоєння злочину, використання отриманої інформації для встановлення психологічного контакту;

3) НС(Р)Д проводяться з метою зниження тактичного ризику при проведенні слідчих (розшукових) дій;

4) слідчі (розшукові) дії слугують цілям відволікання уваги від негласних слідчих (розшукових) дій, конспірування їх результатів;

5) оперативно-розшукові заходи та НС(Р)Д виконують функцію компонента тактичної (складної) операції (комбінації).

2. Неухильно дотримуватись принципу конспірації у проведенні НС(Р)Д, який обумовлює необхідність забезпечення таких трьох вимог: 1) про проведення цих дій не повинні знати особи, відносно яких вони здійснюються; 2) аналогічний підхід щодо працівників слідчих та оперативних підрозділів, які не є організаторами чи виконавцями НС(Р)Д; 3) суворе та неухильне забезпечення режиму секретності як особливого порядку обігу тих документів та інших матеріальних носіїв інформації, що є власністю держави й охороняються Законом України «Про державну таємницю» і КПК України.

Правий професор М.А. Погорецький, коли зазначає, що відповідно до нової редакції Закону України про ОРД (ст. ст. 2, 6, 91) реалізація функцій ОРД в інтересах кримінального судочинства здійснюється лише до початку досудового розслідування з метою виявлення ознак злочину, а в кримінальному процесі – з метою виявлення осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання. Чинний КПК України не містить функції оперативно-розшукового супроводу кримінального судочинства. Отже, матеріали ОРД у досудовому розслідуванні можуть бути використані не лише для його початку, а на початковому етапі розслідування й для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, і як приводи та підстави для проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, а також для прийняття відповідних рішень

слідчим суддею, прокурором і слідчим у межах їх компетенції, застосування відповідних заходів забезпечення кримінального провадження, для забезпечення заходів безпеки до учасників кримінального провадження та прийняття інших рішень на досудовому розслідуванні [203, с. 217-218].

Для перевірки ж заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК допускає проведення за наявності відповідних приводів та підстав усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій (гл. 20), у тому числі й негласних (гл. 21), заходів забезпечення кримінального провадження (Розділ II), а у передбачених випадках – усіх заходів ОРД, визначених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [201, с. 101].

З огляду на завдання, які визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 1), та організаційно-правових форм оперативно-розшукової діяльності (оперативна профілактика, оперативний пошук, оперативна розробка) й враховуючи те, що відповідно до чинного КПК України оперативні підрозділи правоохоронних органів є суб'єктами кримінального процесу, заходами протидії оперативними підрозділами незаконному посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель, є: а) оперативно-розшукові заходи, визначені ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчими правовими актами; б) негласні слідчі (розшукові) дії (гл. 21 КПК України).

Під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель взаємодію між слідчим та працівниками оперативних підрозділів, так як і по всіх провадженнях, можна розділити на дві основні форми: процесуальну та непроцесуальну. Однак така класифікація є дещо умовною, тому що процесуальні форми взаємодії більш детально регламентуються підзаконними та відомчими нормативно-правовими актами, але недостатньо повно визначені та закріплені законом [105, с. 5-6]. У цьому сенсі слід також погодитись з цілком обґрунтованою науковою позицією

А.М. Поляха, який наголошує на умовності класифікації форм взаємодії за правовою ознакою, оскільки:

- кожна форма взаємодії заснована на законі, усі організаційні форми так чи інакше впливають із процесуальних форм, хоча і мають самостійне значення;

- організаційні форми взаємодії можуть бути закріплені в законі і тоді набудуть процесуального характеру;

- найменування організаційні має умовний характер, оскільки і процесуальні форми, й організаційні містять у собі елемент організації [212, с. 94].

О.О. Кіпер до сучасних процесуальних форм взаємодії, які передбачені у КПК, відносить такі види діяльності:

- надання слідчим доручень на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідному оперативному підрозділу (ч. 3 ст. 40 КПК України);

- доручення слідчого про виконання ухвали про здійснення приводу оперативному підрозділу (ч. 1 ст. 143 КПК України);

- проведення оперативним підрозділом розшуку підозрюваного під час кримінального провадження (ст. 281 КПК України);

- проведення оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого (ч. 6 ст. 246 КПК України);

- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації на підставі постанови слідчого, погодженої з прокурором (ст. 272 КПК України);

- залучення слідчим оперативних працівників для участі у слідчих та негласних слідчих діях з метою надання допомоги при проведенні таких дій;

- створення слідчо-оперативних груп, до складу яких входять слідчі й співробітники оперативного підрозділу (ч. 2 ст. 38 КПК України);

- здійснення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення особи, яка скоїла кримінальне правопорушення [102, с. 207].

Д.Й. Никифорчук та О.Ю. Заблоцька до процесуальних форм взаємодії слідчого й оперативних працівників відносять: передачу протоколу прокурору про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 252 КПК України); доручення і вказівки слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40, 246 КПК України); надання допомоги слідчому при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України) [181, с. 207].

В цілому взаємодія з підрозділами оперативно-технічних заходів ГУНП, щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених частиною другою статті 264 та статтю 268 КПК України, органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність під час досудового розслідування кримінальних проваджень зорганізується та забезпечується в межах компетенції слідчими (дознавачами), прокурорами та керівниками органів досудового розслідування відповідно до положень КПК України та інших вищезазначених нормативно-правових актів.

Таким чином, до *процесуальних форм* взаємодії, тобто таких, які регулюються кримінальним процесуальним законом, слід віднести:

- доручення дізнавача, слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 40-1, ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 41): а) за місцем проведення досудового розслідування (п. п. 3, 4, 5, 17, 19 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК); б) поза місцем проведення досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК). Порядок надання і виконання доручень регламентується розділом III «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженої спільним Наказом ГПУ, МВСУ, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від

16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Так, у досліджуваних кримінальних провадженнях доручення слідчого можуть обіймати вирішення таких завдань:

щодо проведення слідчих (розшукових) дій

- встановлення повних анкетних даних, адреси реєстрації та фактичного проживання, номерів мобільних телефонів (можливо додаткових) особи, яка в матеріалах НС(Р)Д проходить під певним ім'ям або використовує мобільний телефон з певним номером або особи, на яку зареєстрована відповідна банківська картка;

- встановлення повних анкетних даних, адреси реєстрації та фактичного проживання, номерів мобільних телефонів осіб з найближчого кола спілкування підозрюваного, з якими він може здійснювати кримінально-протиправну діяльність, пов'язану з незаконним обігом наркотичних засобів;

- встановлення повних анкетних даних, адрес реєстрації та фактичного проживання, наявності у власності об'єктів рухомого та нерухомого майна, номерів мобільних телефонів та посад співробітників правоохоронних органів, під прикриттям яких невстановлені особи зберігають та здійснюють незаконне вирощування і збут снотворного маку або конопель;

- встановлення номерів кримінальних проваджень, зареєстрованих за фактами вчинення злочинів певними особами;

- встановлення наявності рухомого та нерухомого майна у власності особи, яка здійснює незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель;

- встановлення фактичного місця проживання осіб, які здійснюють незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель;

- встановлення місць, де особи, які здійснюють незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель можуть зберігати предмети та речі, які можуть мати значення під час здійснення досудового розслідування у даному кримінальному провадженні;

- встановлення осіб, яким відомо причетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення, що розслідується у даному кримінальному провадженні;

- встановлення осіб, яким відомо про зв'язки підозрюваного з працівниками правоохоронних органів, залучених до механізму протиправної діяльності;

щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій

- виконання ухвал слідчого судді Апеляційного суду та проведення НС(Р)Д (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо,- відео контроль особи, візуальне спостереження за особою та річчю);

- складання за результатами проведення НС(Р)Д протоколів з додатками які відповідно до вимог до ст. 104 КПК України повинні містити конкретну послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості важливі для конкретного кримінального провадження (складання стенограм аудіо записів);

- інформування у разі виявлення під час НС(Р)Д обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого або прокурора;

- планування, підготовка та реалізація окремо взятих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому кожного, хто бере участь у слідчій (розшуковій) дії чи іншій процесуальній дії, необхідно обов'язково вказувати в протоколі, яким фіксується його перебіг (п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України);

- забезпечення взаємодії при зупиненні досудового розслідування, зокрема здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділом (частина третя статті 281 КПК України);

- безпосереднє проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими оперативними підрозділами Національної поліції (частина 6 статті 246 КПК України).

Слід зазначити, що необхідність взаємодії, як правило, виникає під час вирішення питання щодо відкриття кримінального

провадження за оперативними матеріалами; реєстрації матеріалів в ЄРДР, а також при створенні у встановленому порядку СОГ для розслідування найбільш складних кримінальних проваджень.

Водночас, у практиці виникають випадки передачі до слідчих підрозділів та органів прокуратури матеріалів, що оформлені з порушенням установлених вимог. З метою підвищення ефективності та результативності С(Р)Д по розслідуванню незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, необхідно акцентувати увагу на належне оформлення матеріалів, котрі направляються для внесення відомостей до ЄРДР, з долученням до них:

- рапортів співробітників, які виявили кримінальне правопорушення та фактично затримали особу, в них відображати: час, місце, спосіб, обставини його вчинення, наслідки, конкретні функції затриманого в злочинній групі; прізвища, установчі дані та номери телефонів очевидців; обставини, за яких вилучаються відповідні предмети, речі і документи та їх перелік; обстановку, в якій відбувалося припинення злочину та фізичне захоплення, а також іншу встановлену під час документування інформацію;

- пояснень особи щодо фактів та обставин вчинення нею злочину;

- пояснення осіб, яким відомі обставини кримінально-протиправної діяльності підозрюваного;

- вилучених документів;

- фото-, відеоматеріали, аудіоматеріали, в яких зафіксовано кримінально-протиправну діяльність особи;

- мобільні телефони, sim-картки затриманої особи, а також інші наявні у неї предмети, речі та документи;

- рапорти та інші документальні матеріали, які містять відомості щодо приналежності затриманій особі засобів зв'язку та номерів телефонів, які використовувалися при підготовці та вчиненні злочинів, встановлених контактів з відомими

організаторами збуту наркотичних засобів, місцезнаходження особи в момент вчинення злочину тощо;

- обладнання, яке було виявлено та можливо використувалося особою під час вчинення чи готування до вчинення злочину (за можливості, забезпечення збереження на вилучених предметах слідів контактної взаємодії особи);

- довідки, висновки, пояснення спеціалістів щодо віднесення вилучених предметів та речовин до наркотичних засобів.

Як було зазначено вище, процесуальні форми взаємодії дізнавача, слідчого та прокурора з працівниками оперативних підрозділів здебільшого регламентуються законами та підзаконними актами. З огляду на це, розкриємо ключові аспекти нормативно-правого забезпечення взаємодії слідчого (дізнавача) з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України.

В КПК України термін «взаємодія» використано лише 1 раз – у 571 статті «Створення і діяльність спільних слідчих груп». У цій статті регламентується проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або у разі порушення інтересів декількох держав без залучення співробітників оперативних підрозділів. У ч.3 ст.571 КПК України зазначено, що члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів.

Втім, про взаємодію опосередковано йдеться в інших статтях КПК України, зокрема:

1) при регламентації виконання окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва (ст.4 КПК України, розділ IX КПК України);

2) під час процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України). Наприклад, формами участі прокурора в НС(Р)Д є: доручення провести НС(Р)Д

слідчому, участь у проведенні НС(Р)Д оперативним підрозділом, доручення провести НС(Р)Д оперативним підрозділам, а також надання вказівки слідчому на проведення НС(Р)Д, прийняття рішення про використання результатів НС(Р)Д у доказуванні тощо;

3) в разі доручення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст.40, 40-1, 41 КПК України) тощо [186, с. 74].

Так, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (далі – наказ № 575) встановлено порядок виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції таких доручень [226].

Результати проведеного опитування слідчих показало, що під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель найчастіше використовуються такі форми взаємодії, як:

- передача слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про відкриття кримінального провадження – 21,7%;
- виконання доручень слідчого щодо участі у проведенні процесуальних дій – 38,1%;
- спільний виїзд для огляду місця події – 29,7%;
- організація слідчо-оперативних груп (СОГ) – 16 %;
- постійний обмін інформацією – 14,5%;
- спільне планування – 10,3%;
- спільна підготовка і проведення найбільш складних і трудомістких слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій – 7,5%;

- проведення спільних нарад – 6,5%.

Заразом, слід визнати вдалою практику проведення НС(Р)Д слідчим спільно з оперативним підрозділом. Правовим підґрунтям зазначеного механізму є ч. 6 ст. 246 КПК, яка надає право слідчому на підставі свого рішення (відповідно до ст. 110 КПК мається на увазі постанова) залучати до проведення НС(Р)Д інших осіб та п. 3.1 Інструкції, який передбачає, що слідчий може проводити НС(Р)Д самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам. Необхідність у проведенні спільних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій виникає в таких ситуаціях:

1) обізнаності оперативного працівника щодо обставин вчинення кримінального правопорушення;

2) використання негласних оперативно-розшукових відомостей, які вимагають зашифровки;

3) у разі встановлення оперативним шляхом конкретних намірів підозрюваних протидіяти слідству, коли участь співробітника сприятиме їх нейтралізації;

4) використання орієнтуючої інформації для слідчого, отриманої оперативним шляхом для організації й тактики слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

У практиці розслідування основним мотивом спільного проведення НС(Р)Д є контроль слідчого (процесуального керівника) за їх здійсненням і результатами, оскільки оперативним підрозділам досконало не відомі матеріали кримінального провадження і безпосередні виконавці можуть не звернути увагу на інформацію, яка є вагомою для подальшого досудового розслідування. На наш погляд, зазначена точка зору має право на існування. Проте вказана позиція є досить спірною у випадках, коли фактичним ініціатором відкриття кримінального провадження виступає працівник оперативного підрозділу, який до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР проводив комплекс оперативно-розшукових заходів щодо осіб, які причетні до вчинення

зазначеного злочину і володіє щодо них великим обсягом різнопланової інформації.

Різноманітні елементи, які утворюють *організаційні засади* процесу взаємодії під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, не повинні розглядатися як вичерпні або незмінні, а підлягають подальшому уточненню та доповненню. Одночасно низка з них є традиційними для розслідування злочинів у цілому та, як наслідок, вже знайшли достатньо повне відображення в криміналістичних наукових працях зазначених авторів. Через те необхідно приділити увагу елементам, які є, як вбачається, значущими для завдань даного дослідження з огляду наявності специфічних особливостей розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Інструкцією з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 передбачено наступне визначення поняття слідчо-оперативної групи: це – організаційна форма взаємодії слідчих (дознавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [90].

Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 також передбачено створення спеціальної СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень [226].

Фактичною підставою для створення СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень є необхідність інтенсивної, постійної взаємодії слідчих (дознавачів) як одного,

так і декількох органів досудового розслідування, складність та великий обсяг кримінального провадження, розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або учинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України, здійснення ефективної взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких здійснення досудового розслідування доручено Генеральним прокурором України, його заступниками, керівниками регіональних прокуратур за вмотивованими постановами, у разі неефективного досудового розслідування; необхідність здійснення в короткий строк (під час досудового розслідування) великого обсягу організаційних, С(Р)Д та НС(Р)Д, котрі потребують залучення різноманітних сил, методів та засобів [140, с. 279-280]. До складу таких груп входять слідчі, оперативні працівники, фахівці у галузі криміналістичної техніки та інших спеціальностей та спеціалізацій.

Таким чином, СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень як організаційна форма взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів, що полягає у здійсненні досудового розслідування слідчим (декількома слідчими) та за його (їх) письмовим(и) дорученням(и) здійснення С(Р)Д та НС(Р)Д працівниками оперативних підрозділів у кримінальному провадженні, яке перебуває у провадженні органів досудового розслідування, переконливо демонструє свою ефективність. Водночас, вона не передбачена у чинному КПК України. КПК передбачає лише розслідування слідчими групами (ст. 38 КПК), а діяльність СОГ, що створені для реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, а також СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень регламентується на рівні підзаконних нормативних актів (наприклад, у зазначеному вище наказі МВС України від 27.04.2020 № 357).

Усвідомити різноманітність розглядуваної форми взаємодії та організації слідчої діяльності дозволить класифікація слідчо-оперативних груп, які формуються та функціонують при розслідуванні кримінальних проваджень за фактами злочинів, передбачених ст. 310 КК України. Базуючись на доктринальних положеннях криміналістичної систематики, наукових дослідженнях, присвячених організації роботи слідчо-оперативних груп, а також результатах проведеного вивчення слідчої практики, необхідно зазначити, що класифікація таких організаційних форм взаємодії потребує використання не однієї, а декількох підстав розмежування. Пропонуємо віднести до їх складу такі:

1) організаційну структуру:

- група, яка складається зі слідчої та оперативної підгруп, які очолюються єдиним керівником;
- група, яка складається зі слідчої та оперативної підгруп, які очолюються різними керівниками;

2) функціонально-цільове призначення:

- групи, які створюються для розслідування конкретного (одиночного) злочину розглядуваної категорії;
- групи, які створюються для розслідування серії злочинів розглядуваної категорії;
- групи, які створюються для розслідування розглядуваної категорії період виникнення надзвичайних обставин (наприклад, в умовах проведення Операції об'єднаних сил);

3) часовий проміжок функціонування:

- тимчасові групи;
- постійні групи.

У чинному КПК України закріплено вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій, але уявляється, що для ефективного використання можливостей НС(Р)Д у кримінальному провадженні необхідно розробити їх систему.

Певний інтерес для даного дослідження представляє класифікація НС(Р)Д за уповноваженим підрозділом (особою) – безпосереднім виконавцем робочого етапу НС(Р)Д,

сформована О.О. Подобним. За даним критерієм, що фактично побудований на необхідності суворого дотримання принципу використання спеціальних знань під час проведення найбільш складних слідчих дій, та з точки зору криміналістики є найбільш доречним у висвітленні організаційних і тактичних аспектів НС(Р)Д виділяються дії, які здійснюються:

1) оперативно-технічними підрозділами:

1.1. Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК).

1.2. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК):

1.2.1. Контроль за телефонними розмовами.

1.2.2. Зняття інформації з каналів зв'язку.

1.3. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК).

1.4. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК).

1.5. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК).

1.6. Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);

2) оперативними підрозділами, що спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження – спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК):

2.1. Спостереження за особою у публічно доступних місцях.

2.2. Спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях.

3) слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організувати проведення всіх НС(Р)Д:

3.1. Зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ст. 264 КПК).

3.2. Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

3.3. Контрольована та оперативна закупка.

3.4. Контрольована поставка.

3.5. Спеціальний слідчий експеримент.

3.6. Імітування обстановки злочину.

3.7. Накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК; робочий етап у частині негласного контролю кореспонденції здійснюється підприємствами зв'язку);

3.8. Огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК);

4) негласними працівниками:

4.1. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК).

4.2. Використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК) [205, с. 892-895].

Практика діяльності Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів свідчить про те, що виявлення та розслідування злочинів потребує залучення оперативних можливостей у рамках комплексу негласних оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій.

Зазначимо при тому, що необхідними умовами проведення контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки наркотичних засобів (нарковмісних рослин тощо) є:

- наявність у провадженні уповноваженого підрозділу оперативно-розшукової справи або розпочатого органом досудового розслідування кримінального провадження;

- відсутність ризиків посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширення речовин, небезпечних для життя багатьох людей тощо;

- забезпечення належного контролю за товаром.

Рішення про проведення контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки приймає шляхом винесення постанови:

- в межах кримінального провадження – прокурором. Відповідно до положень ч. 4 ст. 246 КПК України, виключно

прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної (слідчої) розшукової дії, як контроль за вчиненням злочину;

- в межах оперативно-розшукової справи – керівником (заступником) уповноваженого підрозділу, яка погоджується з прокурором.

Правильно організована взаємодія підрозділів досудового розслідування та оперативних підрозділів дозволяє найбільш ефективно вирішувати наступні тактичні завдання:

- збір інформації про осіб, які учинили кримінальне правопорушення та встановлення кола активного спілкування;

- розшук підозрюваного, знярядь злочину;

- затримання особи, яка підозрюється в учиненні злочину;

- нейтралізація протиправного перешкоджання кримінальному провадженню з боку підозрюваного.

Збір інформації про особу, яка учинила кримінальне правопорушення та інші обставини злочину забезпечує інформаційну базу кримінального провадження й тому представляє базову профільну задачу на всіх його стадіях. Вона вирішується шляхом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

При документуванні забезпечується пошук і фіксація фактичних даних:

- що стосуються події злочину;

- про причетність осіб, які перевіряються або розробляються щодо підготовки або скоєння злочинів;

- про інших осіб, причетних до злочину;

- про місцезнаходження знярядь злочину, викрадених і нажитих злочинним шляхом грошей та цінностей, про місця збуту і зберігання викраденого, про характер та розмір збитку, заподіяного злочином;

- про інші обставини, що мають значення для попередження, припинення та розслідування злочину, а також

розшуку осіб, які переховуються від слідчих підрозділів та суду, і застосування до цієї особи заходів, передбачених законом.

Також встановлюються особи, які можуть бути свідками у кримінальному провадженні, проводиться їх опитування; виявляються предмети й документи, що мають ознаки доказів кримінально-протиправної діяльності, забезпечується їх збереження та подальше приєднання до матеріалів кримінального провадження у встановленому порядку; фіксуються дії осіб, що розроблюються шляхом застосування аудіо-, відео контролю особи; накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка; зняття інформації з електронних інформаційних систем; підлягають обстеженню публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи; забезпечується негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (відбитків рук та інших матеріальних слідів-відображень); проводиться контроль за вчиненням злочину; вивчається можливість використання отриманих даних у кримінальному провадженні тощо.

Вивчення практики документування й результатів спеціальних досліджень з цього питання свідчить про те, що для виявлення фактичних даних про кримінально-протиправну діяльність наркоділків у процесі розробки використовується всі сукупність засобів та методів оперативно-розшукової діяльності. Так, найбільш поширеним у процесі документування кримінально протиправної діяльності у кримінальних провадженнях цієї категорії є виявлення фактичних даних за допомогою негласного апарату; особистого пошуку; розвідувального опитування; візуального спостереження.

Практика боротьби з незаконним обігом наркотиків, а саме результати роботи за кримінальними провадженнями, передусім, по оперативно-розшукових справах, заведених на розглядувану категорію криміналітету, виробила певні напрями виявлення фактичних даних при виявленні фактів незаконних посівів снотворного маку чи конопель. Зокрема, документуванню підлягають: діяльність особи (групи осіб) з обробки ділянки й посіву на ній нарковмісних культур; факти

домовленості виробника з іншими особами про охорону посівів або спостереження за ними; факти його перебування на ділянці й дії по догляду за посівами; діяльність з придбання, виготовлення та використання спеціальних знарядь і приладів, застосовуваних для обробки ділянки, догляду за посівами та збору рослин; дії виробника або інших осіб зі здійснення надрізів голівок маку і збирання з них молочного соку; факти застосування предметів, які використовуються для збирання молочного соку, виготовлення та зберігання опію-сирцю; факти діяльності зі збирання голівок опійного маку, конопель, їх упаковки, перевезення й сушки; факти участі виробника у збиранні снотворного маку або конопель, використання для цього його контактів; способи повідомлення співучасників при виникненні небезпеки викриття та про намічену протидію досудовому розслідуванню [3, с. 65; 34].

На підставі зазначеного пропонуємо напрацьовані практикою та узгоджені з нормами кримінального процесуального законодавства й нормативними актами, що регламентують здійснення оперативно-розшукової діяльності, наступні порядки дій слідчих (дізнавачів) та уповноважених оперативних підрозділів.

1) Порядок дій слідчих та працівників оперативних підрозділів під час ведення оперативно-розшукової справи та направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування або прокурора:

документування злочинів має відбуватися в рамках ОРС, оскільки достовірною інформацією про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 КК України, або вчинення за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин є готуванням до тяжкого злочину, відповідно реалізація повинна здійснюватися після встановлення обставин вчиненого злочину;

при веденні оперативним підрозділом ОРС щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України, керівник оперативного підрозділу письмово звертається до керівника органу досудового розслідування про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу;

керівник оперативного підрозділу з дотриманням режиму секретності надає слідчому необхідні матеріали ОРС для вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину;

матеріали ОРС можуть розглядатися під час оперативної наради за участю керівників оперативного підрозділу, органу досудового розслідування та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Одночасно розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується керівниками органу досудового розслідування та оперативного підрозділу;

у разі виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів ознак злочину керівник оперативного підрозділу невідкладно направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування або прокурора для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України;

виключно в разі виявлення ознак злочину, оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування;

вказані матеріали повинні містити наступну інформацію:

*РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ
АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ*

- час, місце, спосіб, інші обставини вчинення злочину;
 - відомості про особу (групу осіб), яка вчинила (вчинятиме) злочин (в тому числі склад групи, роль кожного з них, відомості про схему зв'язків, притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності тощо);
 - відомості про конкретні кримінально-протиправні дії, в яких виявляється вказане кримінальне правопорушення (незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель);
 - відомості про джерела походження та придбання насіння чи розсади снотворного маку чи конопель;
 - відомості, встановлені в ході проведення оперативно-розшукових заходів про різновид наркотичного заходу;
 - відомості про знаряддя злочину, які можуть бути вилучені або на які можливе накладення арешту;
- зазначені матеріали після накладення резолюції керівника слідчого управління ГУНП підлягають обов'язковій реєстрації черговою частиною відповідного підрозділу органів Національної поліції України або органів прокуратури, з метою уникнення можливого витоку інформації (чергова частина, база даних «Єдиний облік», ЄРДР) без розшифрування даних про особу, яка вчиняє злочин; Ч.8 Р.4 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого Наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 *передбачено можливість обмеження доступу до внесених у Реєстр відомостей щодо кримінальних правопорушень у тому числі пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів та можливість відкриття такого доступу з моменту оголошення підозри особі або прийняття рішення про закриття провадження без оголошення підозри особі* [208]. Нажаль відомості про факти незаконного посіву або незаконного вирощування снотворного маку чи конопель, внесені до ЄРДР не підлягають обмеженню

у доступі, що є суттєвим недоліком, на який слід звернути увагу законодавцю.

після реєстрації матеріалів вони передаються керівникові органу досудового розслідування, який вивчає викладену в ньому інформацію, та після резолюції передає слідчому для внесення відомостей до ЄРДР.

2) *Порядок дій працівників слідчих та оперативних підрозділів під час проведення досудового розслідування:*

для усебічного, повного і неупередженого досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель утворюється СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень;

керівником СОГ є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення;

після початку кримінального провадження слідчий в порядку ст.ст. 40, 41 КПК України направляє доручення оперативному підрозділу на встановлення повних анкетних даних особи, яка здійснює незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, адреси реєстрації та фактичного проживання та іншої інформації, яка має значення для подальшого проведення С(Р)Д та НС(Р)Д у межах кримінального провадження (вид наркотичного засобу, місця його незаконного посіву або вирощування, місця його зберігання, місця та час збуту, вартість, обсяги збуту, можливі зв'язки, шляхи здійснення кримінально-протиправної діяльності, використання заходів конспірації, номерів мобільних телефонів (можливо додаткових) особи, яка в матеріалах НС(Р)Д проходить під певним ім'ям або використовує мобільний телефон з певним номером або особи, на яку зареєстрована відповідна банківська картка тощо);

за результатами виконання доручення слідчий виносить клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, спрямованих на повне, усебічне та неупереджене документування усієї кримінально-протиправної діяльності, а саме, передбачених ст. 260. Аудіо-, відеоконтроль особи; ст. 269. Спостереження за особою, річчю або місцем тощо;

слідчий після отримання ухвали слідчого судді на проведення НС(Р)Д в порядку ст. 40 КПК України готує доручення та направляє його разом з ухвалою до оперативного підрозділу для виконання. При цьому слід також враховувати положення п. 3.3.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним Наказом від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, де передбачено, що у випадку, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження [227]. Цілком прогнозовані певні ризики, з одного боку недотримання принципів кримінального процесу, а з іншого – руйнування повного циклу оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження містить достатньо розповсюджена правозастосовна практика проведення на стадії досудового провадження допитів у якості свідків працівників оперативних підрозділів. Така практика суперечить положенням п.п. 2, 3 ч.1 ст. 77 КПК України, відповідно до яких оперативний співробітник, який був допитаний в якості свідка під час досудового розслідування в подальшому не зможе виконання доручення слідчого у кримінальному провадженні (у порядку ст.ст. 40, 41 КПК України), адже це створює обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

керівник оперативного підрозділу визначає співробітника, який виконуватиме доручення слідчого. Вказаний співробітник (в разі необхідності) на підставі доручення слідчого та ухвали слідчого судді готує відповідні завдання в УОТЗ чи УОС, направляє його для виконання уповноваженому оперативному підрозділу;

у подальшому оперативний працівник згідно зі ст. 252 КПК України за результатами проведення НС(Р)Д складає протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки.

Кожний протокол про результати НС(Р)Д з додатками не пізніше 24 годин після його складання передається прокуророві, який здійснює нагляд за додержанням законів у вказаному кримінальному провадженні;

виключно за результатами отримання доказів, які свідчать про причетність особи до вчинення незаконного обігу наркотичних засобів, ініціюється питання про проведення НС(Р)Д – контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки за допомогою заздалегідь ідентифікованих (помічених) грошових коштів з використанням спеціальних хімічних речовин (виключення мають випадки, коли слідчим суддею визначено малий строк дії ухвали на проведення НС(Р)Д;

у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин прокурор за ініціативою слідчого згідно з ч. 4 ст. 246 та п. 2 ч. 1 ст. 271 КПК України приймає рішення про проведення оперативної закупки, про що виноситься постанова;

з метою підтвердження достовірності відомостей у постанові підписи посадових осіб скріплюються відбитком гербової печатки. Постанова про проведення оперативної закупки складається в двох примірках, з яких перший долучається до кримінального провадження, а другий залишається на зберіганні в прокуратурі;

постанова про проведення контрольованої або оперативної закупки товару виноситься згідно зі статтями 110 та 252 КПК України. У випадку проведення закупки в декілька етапів або відносно декількох осіб на кожен із етапів, або стосовно кожної особи виноситься окрема постанова про проведення оперативної або контрольованої закупки. У разі виявлення за результатами першого етапу закупки, яка здійснювалася в ході оперативно-розшукової діяльності, ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння, передбачені ст. 307, 309, 310 тощо КК України, до відповідного органу досудового розслідування

для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Подальші етапи закупки за необхідності проводяться в рамках кримінального провадження;

порядок проведення контрольованої або оперативної закупки товару визначається статтю 271 КПК України;

використання під час проведення контрольованої або оперативної закупки заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів оформлюється відповідним протоколом. Перед початком проведення контролю за вчиненням злочину грошові кошти перелічують, переписують номери купюр або виготовляють їх копії, про що складають акт, який підписують два оперативні працівники, а купюри, призначені для проведення закупки, можуть позначати для контролю за їх рухом спеціальними засобами. Огляд таких грошових коштів здійснюють без участі покупця, але за участю двох понятих та оформляють протоколом. Позначення грошових коштів і вручення їх покупцеві має процесуальні підстави. Після одержання доручення прокурора оперативний підрозділ з додержанням вимог ст.ст. 237, 273 КПК України за участю двох понятих проводить огляд грошових купюр, які будуть використані під час проведення заходу, виготовляє їх копії, позначає спецзасобами, про що складає відповідний протокол, який також підписується спеціалістом. У такий спосіб грошові кошти, майно або цінності стають ідентифікованими (поміченими) засобами (ст. 273 КПК України). Процес маркування та складання відповідного документа (протоколу огляду) має бути зафіксований за допомогою відеозапису. Такі матеріали є додатком до відповідного протоколу й разом із ним мають доказове значення. Для маркування використовують такі спецзасоби: препарат «Промінь-1» (аерозольний балон); «Резидент» (чорнило для фломастера, авторучки, папілярного стержня і штемпеля); воскові олівці (набір трьох олівців різного кольору); порошкподібні люмінофори (набір із трьох люмінофорів);

для здійснення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки за допомогою заздалегідь ідентифікованих

(помічених) грошових коштів з використанням спеціальних хімічних речовин слідчий направляє оперативному підрозділу, за матеріалами якого було відкрито кримінальне провадження, доручення на засадах добровільності залучити осіб, з якими встановлено співробітництво на засадах конфіденційності та у разі необхідності для забезпечення заходів безпеки;

оперативний підрозділ вживає заходів щодо залучення такої особи, про що повідомляє слідчого і вживає заходів безпеки відповідно до вимог статті 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та статті 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – працівником (співробітником) уповноваженого підрозділу, за необхідності виноситься постанова про зміну анкетних даних особи, залученої до проведення заходів. З метою забезпечення конфіденційності використовуються документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів уповноважених підрозділів. У разі застосування до покупця заходів безпеки зазначаються лише його легендарні установочні дані. Крім того, як було зазначено вище, до закупника застосовуються механізми звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 307 КК України;

фіксація ходу і результатів контрольованої або оперативної закупки повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України, з урахуванням особливостей, зазначених у частині другій статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У випадку проведення зазначених заходів у межах оперативно-розшукової справи їх фіксація здійснюється без залучення понять за участю не менше двох співробітників уповноваженого підрозділу;

при виявленні в ході проведення в рамках оперативно-розшукової справи контрольованої або оперативної закупки наркотичних засобів ознак злочину, про зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена ст. 307, 309, 310 КК України,

невідкладно направляються до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК України, за виключенням випадків, визначених ч. 3 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

при затриманні продавця в нього в присутності не менше двох понятих вилучаються речі, предмети (грошові кошти, майно, одяг), які можуть підтверджувати його причетність до кримінально-протиправної діяльності, про що складається протокол, згідно з вимогами статей 208-210 КПК України.

В цьому контексті варто зауважити, що співпраця слідчого у кримінальному провадженні може бути не лише з працівниками оперативних підрозділів територіальних органів Національної поліції. Так, Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, утворений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 322 [219], є органом, який уповноважений здійснювати моніторинг ситуації у сфері протидії наркозлочинності, а також наявної інформації про джерела і шляхи надходження в незаконний обіг наркотичних засобів.

Важливим спектром діяльності УБН є надання практичної допомоги в організації проведення ОРЗ з виявлення і документування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, насамперед, учинених злочинними групами наркоділків, які мають міжрегіональні та міждержавні зв'язки, особливо в їх організованих формах. Зокрема УБН створює якісну мережу джерел оперативної інформації, працює з ними, контролює і координує роботу підпорядкованих підрозділів у цьому напрямку; залучає на засадах добровільності осіб, з якими встановлено співробітництво на засадах конфіденційності, здатних здійснювати викриття протиправної діяльності наркоугруповань. Проводить контрольовану поставку та оперативну закупку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у фізичних та юридичних осіб згідно з положеннями статті 271 КПК України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами МВС [211].

У провадженнях про незаконний посів чи вирощування снотворного маку чи конопель вельми актуальним є *проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи* (ст. 267 КПК України). За умови, коли є достатні дані вважати, що нарковмісна культура знаходиться на території приватного помешкання, шляхом залучення уповноважених оперативних підрозділів Національної поліції, можливо здійснити таємне проникнення уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або місця або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

З метою отримання об'єктів, зокрема нарковмісних рослин або їх залишків, що знаходяться у публічно недоступних місцях, житлі чи іншому володінні особи, доцільно доручити уповноваженим оперативним підрозділам провести *негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження* (стаття 274 КПК України). Своєю чергою це дозволить без відома власника чи володільця отримати в публічно недоступних місцях зразки матеріалів, сировини, виробів, зокрема наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Однак, щоб ініціювати проведення зазначених НС(Р)Д слідчому необхідно зібрати необхідні матеріали, що підтверджують неможливість одержання відомостей про злочин чи особу, яка його вчинила, в інший спосіб.

Унаслідок цього, вважаємо за доцільне навести типові ситуації, коли доцільно доручати уповноваженим оперативним підрозділам, у тому числі шляхом використання конфіденціального співробітництва, яке має провадитися через різного роду НС(Р)Д:

- наявність реальної загрози знищення речових доказів або слідів злочину під час відкритого проведення обшуків у

різних місцях, де здійснювався незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель;

- необхідність відібрання зразків снотворного маку або конопель з метою з'ясування їх походження та морфологічних ознак для подальшого ототожнення з наркотичними речовинами, вилученими в інших місцях;

- високий ступінь ризику вчинення протидії органам досудового розслідування з боку винних осіб шляхом використання корупційних зв'язків, злочинного досвіду, непередбачуваних для слідчого способів ухилення від кримінального переслідування тощо;

- необхідність простеження подальшої динаміки кримінально протиправної поведінки особи щодо реальних намірів використання вирощеної нарковмісної культури після збору врожаю.

Отож має сенс виокремити питання, які необхідно вирішити начальникам слідчих та оперативних підрозділів, а також процесуальним керівникам при плануванні спільних дій (проведенні оперативних нарад, розробки спільного плану роботи) з метою вироблення єдиного задуму при досудовому розслідуванні кримінальних проваджень, а також при документуванні кримінально-протиправної діяльності розроблюваних осіб.

1. У процесі організації спільної роботи необхідно виробити єдину точку зору, в рамках яких НС(Р)Д та С(Р)Д планується здійснювати подальше документування кримінально-протиправної діяльності розроблюваних осіб.

2. Необхідно забезпечити суворе дотримання визначеного порядку обговорюваних матеріалів. Обговорення результатів НС(Р)Д є можливим тільки при їх попередньому аналізі. Обов'язковою умовою є суто прагматичний підхід при вивченні та подальшому обговоренні наявної доказової бази. Необхідно надавати належну оцінку матеріалам, котрі в подальшому неможливо буде легалізувати з огляду на їх приналежність до державної таємниці. Кожна обговорювана НС(Р)Д, її

результати, повинні оцінюватись тільки з позицій вимог кримінального процесуального законодавства. Домисли оперативного працівника, неперевірена оперативна інформація, оперативні можливості, котрі будуть реалізовані в майбутньому, не можуть бути покладені в основу планування досудового розслідування кримінального провадження.

3. Результати конкретних НС(Р)Д необхідно оцінювати в комплексі. При цьому знов ставиться питання про допустимість та достатність доказового навантаження в поданих матеріалах.

4. Навіть на початковій стадії обговорення оперативної розробки або заслуховування матеріалів кримінального провадження, в рамках якого здійснюється документування кримінально протиправної діяльності злочинної групи, необхідно чітко визначатись з порядком розсекречення оперативних матеріалів. Це дозволить у подальшому закріпити логіку всього розслідування та реалізувати весь комплекс запланованих заходів.

5. Слід з достатньою долею відповідальності підходити до формування СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також закріплення працівників оперативних підрозділів, котрі в подальшому будуть їх членами. Тут слід обмовитись: при достатньо великих оперативних розробках, де документуються злочини, вчинювані великими за чисельністю групами осіб, необхідно заздалегідь передбачати функціональний розподіл зон відповідальності слідчих та працівників оперативних підрозділів з метою оптимізації їх роботи та закріплення особистої відповідальності за виконувану роботу.

6. Вже на початковій стадії кримінального провадження, необхідно аналізувати перспективи міжвідомчої взаємодії. При тому доцільно ставити запитання щодо можливого надання консультативної допомоги та обміну оперативною інформацією, а також результатами проведених НС(Р)Д.

7. При виробленні спільного плану всього комплексу С(Р)Д та НС(Р)Д необхідно забезпечити чітке формулювання

всіх запланованих заходів, яке виключатиме їх подвійне трактування, суворо закріпити відповідальних осіб (особу) за кожним заходом, визначити часові інтервали для виконання запланованих заходів.

Значущою формою взаємодії є обмін інформацією, отриманої з оперативних джерел, а також інформаційних систем, колекцій та баз даних незалежно від їх функціонального призначення та відомчої залежності, зокрема щодо підозрюваних осіб, знарядь кримінального правопорушення та інших речових доказів, натурних зразків або каталогів продукції, технічної документації та іншої інформації.

Одним із найважливіших суб'єктів відомчого інформаційного забезпечення виступають Департамент інформаційних технологій МВС України, Департамент боротьби з наркозлочинністю, Управління кримінального аналізу Національної поліції України.

Основними інформаційними джерелами, що використовуються у процесі інформаційно-аналітичного та інформаційно-довідкового забезпечення кримінальних проваджень є:

- а) банки даних оперативно-розшукових обліків, що формуються інформаційно-аналітичними підрозділами кримінальної поліції;
- б) інформаційні масиви оперативно-довідкових, довідкових і статистичних обліків;
- в) інформаційні масиви обліків та колекції Експертної служби МВС України;
- г) банки даних галузевих служб МВС та НПУ (Департаменту карного розшуку, Департаменту інформаційних технологій та ін.).

Основним сховищем відповідної криміналістично значущої інформації є інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України», яка за своєю сутністю є інструментальним програмним засобом, що забезпечує інформаційно-аналітичну діяльність Національної поліції України, зокрема із формування баз (банків) даних, визначених ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію»,

та надає доступ до інформації, котра формується та об'єднується в Єдиній інформаційній системі МВС за певними ознаками: 17 нормативно передбачених інформаційних підсистем (ІП) та 5 підсистем, утворених за ініціативою структурних підрозділів: «Візит», «Розшук», «Особа», «Гарпун», «Слід», «Атриум», «Пізнання», «Номерні речі», «Рубін-2002», «Автомототранспорт», «Анонімне повідомлення», «ОДК», «АДІС ДАКТО-2000», автоматизована інформаційно-аналітична система «Оріон», ІПС «Скорпіон», ЦІАБД «Антарес», АІПС «ОЗА», інформаційно-телекомунікаційна система «Аркан» (разом із ДПС України), ІП «Єдиний облік» тощо.

Інтеграція обліків здійснюється на основі ідентифікації за змістом однотипних реквізитів об'єктів, що входять до складу цих обліків. Основними об'єктами, за допомогою яких здійснюється інтеграція обліків, є: «фізична особа», «кримінальне провадження», «територіальний об'єкт», «юридична особа».

Побудова зв'язків за змістом між однотипними реквізитами об'єктів (фізична особа, юридична особа) здійснюється за правилами та сценарієм роботи АРМів або програмою пакетного завантаження інформації заданим алгоритмом, якщо є достатні підстави вважати, що ці об'єкти зв'язані між собою за переліком допустимих типів зв'язків. Як виняток, прийняття рішення про встановлення зв'язку здійснюється користувачем системи на основі запропонованого АРМом альтернативного вибору зіставлення інформації.

Крім того, в Україні правоохоронні органи ухвалили методологію кримінального аналізу та загальні стандарти ЄС у сфері обміну розвідувальною інформацією. Наприклад, підрозділи Департаменту боротьби з наркозлочинністю НП України використовують систему «I2», яку вважають світовим лідером серед різноманітних програмних засобів для візуального аналізу даних у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Сегмент «Pattern Tracer» дозволяє виявляти потенційно найзначніші дзвінки; виявляти ланцюги зв'язків у групі об'єктів; з метою запобігання кримінальним правопорушенням

виявляти невідомих абонентів чи канали комунікацій; встановлювати пріоритети для подальших запитів даних та використання інших джерел інформації [267].

Аналіз інформації, отриманої від операторів телекомунікацій (глава 15 КПК України), а саме інформації про зв'язок мобільних терміналів систем рухомого (мобільного) зв'язку (трафіки) та відбору даних про зв'язок таких терміналів з ознаками місцезнаходження мобільного телефону в момент з'єднання та певного періоду часу (моніторинг) під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель має важливе значення.

Певне значення в процесі прийняття та реалізації слідчих рішень відіграє й інша інформація, яка міститься в метапошукових системах, котрі представляють додатковий інструментарій вирішення інформаційно-аналітичних задач, що виникають під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема:

- встановлення зв'язків, інтересів, переваг, психологічних особливостей конкретної особи, її біографічних подій, місця помешкання, транспортних засобах тощо;
- систематизація контактів особи за різними підставами: активність, локація, спосіб зв'язку, характер взаємодії, регіональна приналежність тощо;
- аналіз публікацій в інтернет-ресурсах.

Проведене дослідження свідчить, що використання в практичній діяльності слідчих та оперативних підрозділів засобів комплексного отримання інформації державних інформаційних систем, а також відкритих інтернет-ресурсів для отримання криміналістично значущої інформації, необхідної при висуненні та перевірці слідчих версій, використовується недостатньо та носить, швидше за все, виключний характер. Водночас, спільне використання відкритих даних державних органів та інтегрованих банків даних органів правопорядку здатне вивести рівень інформаційного забезпечення досудового розслідування на якісно новий рівень.

Криміналістично значущу інформацію містять й інші інтернет-сервіси, котрі дозволяють вирішувати пошуково-пізнавальне завдання, що виникають у процесі досудового розслідування:

1) інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах (наприклад, Телеграм-боти: @info_baza_bot; @HowToFind_RU_bot; @vkfindface_bot; Опендатабот; @getfb_bot; пошукові системи людей в мережі Інтернет за ім'ям, «нікнеймом», школою, адресою, електронною адресою, телефонному номеру та іншим параметрам: peekyou.com; pipl.com; webmii.com; ussearch.com; spokeo.com; infobel.com; zabasearch.com; paginebianche.it; yasni.de). Необхідну інформацію також можливо отримати в результаті пошуку на облікових записах у соціальних мережах: насамперед, слід зазначити, що існують сайти, котрі здійснюють пошук імен та прізвищ відразу за всіма або декількома соціальними мережами, що істотно полегшує завдання пошуку: а) сервіс Social-Searcher.com – пошук профілів у мережах за прізвищем, ім'ям у реальному часі, допомагає знайти останні повідомлення певного користувача в соціальних мережах; сервіс Sounds здійснює аналіз та розпізнавання звуків або їх поєднань в аудіопотоці, розпізнає голоси та перетворює в текст; сервіс whois дозволяє встановити інтернет-провайдера, який надав відповідну IP-адресу, також дізнатися про домен; сервіс <https://archive.org/web/> дозволяє здійснювати пошук та перегляд видалених web-сторінок; б) yandex.ru/people – пошук людей у мережах від Яндекс; в) uvrx.com – пошук Google за окремими соціальними мережами; г) poisksocial.ru – пошук у соціальних мережах.

Звичайно, дані сервіси за соціальними мережами не охоплюють абсолютно всі соціальні мережі, тому в окремих випадках більш раціонально здійснювати пошук напряму шляхом переходу на сайти соціальних мереж: Xing; Linked in; Twitter та ін.¹;

¹ Додаткову інформацію про пошук у відкритих джерелах надано в таких публікаціях:

2) інформація, що міститься в мережі Інтернет, окрім «видимої», включає також «невидиму» (англ.: darknet) частину та інших сегментах глибокого Інтернету (англ.: deep web, hidden web), які не індексуються пошуковими системами та не є доступними через стандартні браузерери, важливо звернути увагу на те, що, у разі необхідності збирання інформації в «невидимому» сегменті мережі, необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення (за допомогою спеціальних веб-браузерів)¹.

- Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighters Cases for South-East Asia, UNODC 2018.

- Foreign Terrorist Fighters, Manual for Judicial Training Institutes South-Eastern Europe, UNODC, 2017, chapter 4.2, On-Line Investigations Open Source Investigations.

- Electronic Evidence Guide – A Basic Guide for Police Officers, Prosecutors and Judges, Council of Europe, 2014.

¹При комплексній науково-дослідній роботі побудованої на загальних принципах аналізу екосистеми механізмів кримінально-протиправної діяльності з використанням цифрових активів та сервісів, що надаються при роботі з останніми в рамках форуму «WayAway», який працює на платформі закритого інтернет-браузера «Даркнету». «DarkNet» або «Dark Web» (також відомий як «Прихована мережа», «Темна мережа», «Тіньова мережа», «Темний веб») – це закрита мережа, куди не заходять роботи пошукових систем, тому сайти ніяк не індексуються. Встановлюються тільки між довіреними пірами, з використанням нестандартних протоколів і портів. Анонімна мережа не пов'язаних між собою віртуальних тунелів, яка надає дані в зашифрованому вигляді. Певний внесок у розвиток тіньового Інтернету внесла наукова лабораторія US Naval Research Lab, котра розробила спеціальне програмне забезпечення проксі-серверів, що дозволяють здійснювати анонімні дії в інтернет-мережі — The Onion Router, в перекладі – «луковичний маршрутизатор», більш відоме як TOR. Поряд із TORом вийти в даркнет можна за допомогою ПЗ — Freenet, що функціонує на тих самих принципах.

Водночас, після того як органи правопорядку почали активно закривати найпопулярніші майданчики даркнету з продажу наркотичних речовин, наркобізнес запровадив нові способи реалізації заборонених речовин через програми (додатки) для обміну повідомленнями та дзвінками, такі як: Telegram, Instagram, Viber, WhatsApp тощо. Порівняно із даркнетом, доступ до таких месенджерів мають набагато більше користувачів, отже, цей спосіб може стати масовим у розповсюдженні наркотичних засобів.

Слід зазначити, що в теперішній час розроблені та застосовуються спеціалізовані програмні комплекси, які дозволяють здійснювати пошук та систематизацію інформації з загальнодоступним онлайн джерел (включаючи й соціальні мережі, форуми, блоги тощо) з використанням семантичних фільтрів, що дозволяють чітко систематизувати інформацію та позбавити її від «інформаційного шуму»¹.

Сьогодні існує ціла низка спеціалізованих інструментів веб-аналітики, які дозволяють отримувати корисні для використання в досудовому розслідуванні аналітичні дані з відкритих джерел мережі Інтернет. Такі програми (деякі з них безкоштовні) направлені на отримання певної інформації у великому масиві даних, у тому числі корисної для розслідування:

- про конкретну особу та її соціально-психологічний портрет, психологічні особливості, включаючи емоційні, комунікативні, мотиваційні та ціннісно-моральні якості (наприклад, за профілями в соціальних мережах;
- про декілька сторінок однієї і тієї ж особи в різних соціальних мережах, у тому числі зареєстрованих під вигаданими даними, для її ідентифікації в якості їх єдиного користувача;
- про IP-ідентифікаторі пристрою, який використовувався для виходу в мережу Інтернет в конкретних випадках;
- про деякі дії певної особи за її активністю в мережі Інтернет (наприклад, за використаним нею номером телефону – для реєстрації в соціальних мережах та електронних платіжних системах, при розміщенні оголошень тощо).

Такий підхід розкриває нові можливості отримання повного спектру інформації про вилучені раніше у громадян і службових осіб предметів і речей, заборонених або обмежених в обігу (наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів). У результаті чого, слідчий (дознавач) має унікальну

¹ Прикладом подібних програмних комплексів є «Доктор Ватсон», «Крібрум», «Демон Лапласа» та ін.

можливість використати єдиний інформаційний простір із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Необхідно підібрати новітні інструменти та визначити оптимальний шлях вдосконалення системи моніторингу наркоситуації, в тому числі й в інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет».

Сьогодні стало можливе збирати колосальні масиви інформації та оброблювати ці дані за допомогою спеціальних програм. Та обробка даних цілком може вивести вчених на наявність певних закономірностей. Крім того, широкі можливості надає Інтернет, де кожна людина, навіть якщо вона цього не хоче, залишає певні цифрові сліди. Штучні нейронні мережі як математичні моделі, їх програмні або апаратні реалізації дозволяють працювати з колосальним обсягом даних.

Штучний інтелект на основі штучних нейронних мереж може суттєво підвищити ефективність аналізу та систематизації генерованої інформації як в мережі «Інтернет», так і в базах даних і масивах інформації органів правопорядку.

В 2017 р. американські вчені з Корнелського університету розробили систему штучного інтелекту, котра розпізнає та визначає за постами і лайками користувачів мережі Інтернет, чи страждають вони залежністю від тютюну, алкоголю, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин.

Тому застосування нейромережевих технологій для ідентифікації наркомаркетів в інформаційно-телекомунікаційній мережі Інтернет, а також аналіз та систематизація інформації про їх діяльність, безумовно, позитивним чином відобразиться на ефективності протидії наркозлочинності.

Тезисно, можливості щодо аналізу та деанонізації блокчейна, можливо розмежувати за наступними напрямками:

- «Рухаємось за грошима»;
- OSINT (збирання оперативних даних з відкритих джерел);
- кластиризація транзакцій та адрес.
- Методи деанонізації криптовалют можна умовно поділити на такі:
 - зв'язування (дві та більше адрес);

- кластеризація (групування вхідних адрес та адрес «здачі»);
- атрибуція (теги);
- визначення точок входу та виходу (наприклад, фіат/ВТС);
- запити на отримання інформації з бірж та інших фінансових інститутів (наприклад, «обмінники»);
- дослідження помилок користувачів.

Одним із дієвих практичних способів виявлення злочинних транзакцій органами правопорядку під час досудового розслідування сьогодні залишається метод аналітики та кластеризації інформації в рамках групування транзакцій. Для виявлення схеми протиправної транзакції в рамках будь-якої протиправної дії з використанням криптовалют слід виокреmlювати два типи інформації, пов'язаної з криптовалютними транзакціями:

1) загальна інформація, котра знаходиться в загальному доступі, де шляхом методики аналізу стає можливим виявити підозрілу транзакцію та надати сумі криптовалютного активу за даною транзакцією статус підозрілої – проводити подальші оперативні перевірочні заходи за запитуваними критеріями в рамках методики аналізу;

2) конкретна інформація за підозрілою транзакцією, яка має ознаки криміналізованої, або за транзакцією, котра є елементом кримінально-протиправної діяльності у відкритому кримінальному провадженні (конкретна транзакція криптовалюти «Біткоїн»).

Для аналізу блокчейну пропонується використання програмних продуктів з відкритим вихідним кодом. Одним із продуктів, з хорошим рівнем візуалізації є безкоштовне рішення з відкритим вихідним кодом GraphSense, яке представляє собою онлайн-сервіс з аналізу блокчейна декількох криптовалют, з можливістю візуалізації (побудова «дерев зв'язків), ідентифікації кластерів та додаванням тегів.

Враховуючи, що дане програмне забезпечення є безкоштовним та з відкритим вихідним кодом, зацікавлені в розвитку

даного напрямку органи правопорядку можуть використовувати дану платформу для своєї діяльності з аналізу блокчейна.

Крім того, як було зазначено, підвищена прихованість реалізації механізму збуту наркотичних засобів в інтернеті забезпечується не тільки за рахунок повного виключення прямих контактів суб'єктів кримінально-протиправної діяльності між собою, але й за рахунок складної мережевої інфраструктури використовуваного при цьому прихованого сегмента інтернету (DarkNet). Існують деякі можливості деанонізації користувача мережі DarkNet (далі – резидента мережі). Всі вони умовно поділяються на три групи: вплив на клієнтську сторону (браузер); вплив на з'єднання; аналіз мережевої активності (пасивний та активний моніторинг).

Перша група способів базується на використанні засобів експлуатації вразливостей до браузера Firefox, на базі якого побудований інтернет-браузер і за допомогою якого здійснюється доступ до мережі DarkNet (далі – Tor Browser). Так, наприклад, використання бібліотеки WebRTC, призначеної для обміну даними в режимі реального часу між браузерами без проміжних серверів, дозволяє встановити реальну IP-адресу резидента мережі (не дивлячись на використання VPN та Proху).

Водночас, подібний підхід не завжди дозволяє здійснювати ефективну пошукову роботу в мережі DarkNet. Пояснюється це нетривалістю життєвого циклу уязвимостей (від тижня до декількох місяців), а існування різних версій Tor Browser, котрі містять конкретну вразливість, компрометує достатньо вузьке коло резидентів мережі, які використовують прихований сегмент інтернету в протиправних цілях.

Друга група способів базується на аналізі так званих NetFlow-записів на маршрутизаторах, котрі є вузлами мережі DarkNet або знаходяться недалеко від них. NetFlow – пропрієтарний відкритий протокол, призначений для моніторингу трафіка в мережі. Він надає можливості аналізу мережевого трафіку на рівні сеансів, роблячи запис про кожну транзакцію

TCP/IP. Сукупність інформації, яка міститься в NetFlow-записах, практично деанонімує резидента мережі.

Не дивлячись на високу ефективність, зазначений підхід передбачає велику кількість точок присутності мережі Dark-Net, вимагаючи наявності великого пулу обчислювальних ресурсів, а тому також не представляє утилітарної значущості для органів правопорядку.

Практичний інтерес представляє третя група способів, яка базується на мережевій активності користувача. Розглянемо можливість так званого моніторингу: активного та пасивного.

Пасивна система моніторингу базується на тому, що кожен резидент мережі надає власні обчислювальні ресурси для організації так званого сервера Node – вузлового елементу мережі DarkNet, котрий виконує роль посередника в інформаційному обміні клієнта мережі. Останнім ланцюгом в операції розшифрування трафіка є сервер Exit node – точка, в якій інформація проходить у відкритому вигляді та може бути перехоплена. Так, з розшифрованого трафіку надається можливість прочитати зміст HTTP-заголовків, з яких, у свою чергу, вилучити адреси опіон-ресурсів, до яких надсилається мережевий HTTP-пакет резидента мережі.

Разом із тим, пасивна система моніторингу не завжди дозволяє досліднику здійснювати ідентифікацію резидента мережі повною мірою, оскільки базується лише на тих мережевих пакетах, котрі користувач відправляє самостійно і «по добрій волі».

Для отримання повної та об'єктивної інформації про резидента мережі, необхідно спровокувати його передати які-небудь дані про своє оточення. Іншими словами, необхідна така система збору мережевих даних, котра дозволила б однозначно ідентифікувати браузер та його програмно-апаратне оточення.

Вирішення проблеми бачиться у використанні активної системи моніторингу, котра базується на платформі HTML5 та реалізує можливість тега «canvas», який дозволяє створювати

растрові зображення за допомогою JavaScript. Ключова особливість підходу полягає в тому, що рендерінг таких зображень кожен інтернет-браузер здійснює по-різному залежно від типу графічного адаптера, апаратно-програмної складової комп'ютера, операційної системи та її конфігурації. Отже, параметри зображень можуть унікально ідентифікувати браузер та його програмно-апаратне оточення.

Так, для конфігурації Tor Browser резидента мережі можна скористатись функцією «measureText», котра вимірює ширину підготовленого тексту. Оскільки ширина шрифтів являє собою унікальне значення (а іноді воно ще і з плаваючою точкою), то дослідник може з достатнім ступенем точності ідентифікувати Tor Browser. Приклад іншої функції – «getBoundingClientRect», за допомогою якої можна отримати висоту та ширину прямокутника, який обрамляє текст.

За допомогою різних методів можуть відслідковуватись такі параметри: заголовки браузера (User Agent, HTTP, ACCEPT, Do Not Track); параметри екрана (роздільна здатність та глибина кольору); годинниковий пояс операційної системи; встановлені плагіни браузера, їх версії та оновлення; кількість та розміри шрифтів, за допомогою технологій Canvas Fingerprint та WebGLFingerprint; чи підтримує браузер роботу JavaScript, та чи ввімкнений він; інформація про ввімкнені або вимкнені в браузері cookies та supercookies; версія операційної системи та мова, яка в ній використовується; підтримка у браузера сенсорного вводу з екрану.

Сукупність отриманої інформації формує так званий «цифровий відбиток», який має вид 32-бітного числа шістнадцятиричної системи типу b2cf59b36581399ebf54d4ab425ac4a7, котре отримується в результаті обробки всіх прийнятих від браузера даних.

Використовуючи зазначений підхід, слідчий може з'ясувати, сайтами яких тематик цікавиться, наприклад, з певним цифровим відбитком, на яких сайтах він авторизується. В результаті можливо зібрати інформацію про профіль користувача конкретного веб-ресурсу та історії його серфінгу.

Слід зазначити, що подібна техніка, котра отримала назву «фінгерпринт», не є новою, а використовується, наприклад, деякими рекламними агентствами в інтернеті для відслідкування інтересів користувачів.

Для реалізації розглянутого підходу в практиці з метою ідентифікації резидентів мережі відповідний JavaScript-код може бути встановлений на наступні об'єкти, котрі є учасниками інформаційного обміну в мережі DarkNet:

сервер Exit node (реалізується шляхом впровадження JavaScript-коду в усі веб-сторінки, котрі відвідує резидент мережі у відкритому сегменті інтернету);

внутрішні onion-ресурси та зовнішні веб-сайти, контрольовані дослідниками (реалізуються шляхом підготовки спеціальної веб-сторінки) («дорвея») під конкурентну цільову аудиторію в цілях фінгерпринту всіх відвідувачів).

Також слід додати, що в теперішній час розробники Tor Browser не планують закривати даний недолік конфігурації, посиляючись на неефективність блеклістінгу позначені вразливості.

Висвітлені можливості ідентифікації осіб, котрі вчиняють кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів в мережі DarkNet, не претендують на високий ступінь точності та надійності, водночас, у низці випадків можуть бути вкрай корисними для розкриття та досудового розслідування злочинів зазначеної категорії.

Також у рамках аналізу процесів, пов'язаних із кримінальним використанням обігу цифрових активів в мережі інтернет під час проведення перевірочних заходів органам правопорядку слід проводити складну систематизовану та індивідуальну аналітичну діяльність. Основні властивості даної роботи полягають в аналізі шляхів руху криптовалюти від рахунку до рахунку, а також про сервіси (міксери тощо) до яких потенційно може звертатись зловмисник, аби ввести в оману сторону слідчого та оперативні підрозділи.

Таким чином, добре налагоджена взаємодія слідчого з оперативними підрозділами є запорукою швидкого, повного

та неупередженого розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, сприяє успішному вирішенню різного роду тактичних завдань, цілеспрямованому збиранні, перевірці та оцінці доказів, ефективному застосуванню заходів забезпечення кримінального провадження.

Ефективність використання можливостей оперативних підрозділів під час виявлення, документування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена ст. 310 КК України, а також в інтересах кримінального судочинства багато в чому визначається:

- загальною системою оперативного спостереження та контролю за злочинами на території обслуговування;
- конспіративністю їх діяльності, яка дозволяє отримати максимум корисної інформації, у тому числі шляхом реалізації фактору раптовості;
- правильним вибором джерела оперативно-розшукової інформації та засобів її фіксування;
- своєчасним та повним доведенням до слідчого оперативної інформації про підготовку та вчинення злочину;
- тактично грамотним використанням цієї інформації слідчим.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

3.1. Проведення огляду

Огляд – це слідча (розшукова) дія, що полягає у безпосередньому візуальному сприйнятті та процесуальному фіксуванні зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ст. 237 КПК) [140, с. 314]. Зазначена слідча (розшукова) дія задає перспективу всьому процесу розслідування.

Місцями огляду в даній категорії кримінальних правопорушень, як правило, виступають:

- ділянка місцевості, територія з ознаками незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (у тому числі теплиці);
- житло чи інше приміщення (сарай, теплиця, підвал);
- автомобілі, в яких транспортуються нарковмісні рослини, наркотичні засоби або продукти переробки рослинної сировини, отримані під час їх переробки (канабіс, канабісу смола, екстракти канабісу, макова солома, концентрат з макової соломи);
- майно, цінності, грошові засоби, які використовуються при проведенні оперативної або контрольованої закупки;
- місця передання майна, цінностей, грошових засобів під час проведення оперативної або контрольованої закупки;

- носії комп'ютерної інформації, отримані за результатами проведення оперативно-технічних заходів;
- документи;
- людина (яка має відношення до подібного кримінального правопорушення, як правило, підозрюваний).

Особливістю таких оглядів є те, що слідчим (дознавачем) проводиться також огляд, технологічних елементів догляду за нарковмісними рослинами (наприклад, шлангів для крапельного зрошення, добрив для підживлення рослин, гідрота аеропонних установок тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України, *огляд місця події* в невідкладних випадках може бути проведено до початку досудового розслідування з внесенням відповідних відомостей до ЄРДР одразу після завершення огляду. Це надає можливість проводити цю слідчу (розшукову) дію на місці затримання продавця наркотичних засобів, незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Якщо злочин у сфері обігу наркотичних засобів (у тому числі передбачений ст. 310 КК України) було виявлено внаслідок оперативної розробки працівниками поліції, то особу, яка його учинила здебільшого затримують «на гарячому». У таких випадках місцем події буде місце затримання. Такими місцями залежно від способу реалізації кримінально-протиправного наміру можуть бути ділянки місцевості, транспортні засоби, присадибні ділянки тощо. Огляд такого місця події здійснюють за загальними рекомендаціями, сформованими криміналістикою. Крім того, затримання особи, яка вчинила злочин супроводжується проведенням його особистого обшуку, оглядом місця затримання, місця переховування затриманого, за необхідності – його освідуванням.

Традиційно з позицій криміналістичної науки та кримінального процесу прийнято розрізняти декілька видів слідчого огляду: місця події, місцевості житла, іншого приміщення, предметів та документів. Водночас, незважаючи на те, що організаційно-тактичні особливості кожного з названих видів відрізняються своєрідністю, в аспекті даного дослідження

уявляється значущим насамперед виділити існуючий між ними тісний взаємозв'язок.

Як свідчать результати аналізу практики, огляд місця події за даними фактами обмежується вилученням нарковмісних рослин. Інші елементи слідової картини до уваги не беруться. Випадки запрошення спеціалістів одиничні.

Вважаємо, що при розгляді організаційно-тактичних особливостей огляду місця події у кримінальних провадженнях досліджуваного виду необхідно виходити з традиційного підходу криміналістичної науки до визначення поняття «місце події», котрим охоплюється місце здійснення фізичної діяльності винних, безпосередньо спрямованої на досягнення поставленої кримінально протиправної мети, а також місце настання злочинно бажаного результату.

Отже, інші приміщення, об'єкти (наприклад, автотранспортні засоби та ін.) або ділянки місцевості можуть представляти інтерес в аспекті даного дослідження в тих слідчих ситуаціях, коли вони стали місцем виконання яких-небудь підготовчих дій, зберігання знарядь злочину і т.ін., правопорушниками за умови, що в діях останніх не міститься ознак складу самостійного злочину.

Різні аспекти тактики проведення огляду місця події достатньо докладно розглянуті в криміналістичній літературі [див. роботи В.С. Бондаря, Є.В. Голдіної, О.Б. Градусової, С.І. Земцової, О.Є. Космодем'янської та ін.: [30; 45; 46; 84; 122], тому в цій монографії доцільно зупинитись на його організаційно-тактичних особливостях, притаманних кримінальним правопорушенням даної категорії.

До таких особливостей, насамперед, слід віднести значні розміри місця події (в окремих випадках понад декілька гектарів) та велика кількість вирощуваних рослин, а також обставину, пов'язану з кількістю таких місць (так, наприклад, безпосередній посів або вирощування снотворного маку чи конопель може відбуватися в одному або декількох місцях, підготовка обладнання для культивування, полива – в іншому, а тактична операція із затримання злочинців в третьому і т. ін.).

Названі особливості зумовлюють необхідність першочергового вирішення слідчим задач, пов'язаних з визначенням часу початку огляду, кількості та складу слідчих груп, котрі здійснюють оглядові дії; правильного визначення меж оглядової діяльності; вибудови послідовності виконання дій на місці (місцях) події та розподілення ролей в оглядових групах. Окрім наведених вирішуються й інші питання, які традиційно складають зміст тактики підготовки та проведення огляду місця події.

Значні розміри місця події, як правило, викликають збільшення часового періоду його дослідження. Подібна обставина, як уявляється, диктує необхідність завчасного планування оглядової роботи на тривалий період часу, в тому числі й в частині вирішення питання про те, які засоби (обладнання) та в якій необхідній для роботи кількості повинні бути підготовлені до використання. У ряді останніх (з урахуванням значущості для процесу огляду місця події) можна виділити такі: освітлювальне обладнання; пошукові прилади та інструменти для опису та вимірювання слідів та предметів; відео- та фотоапаратура; розхідні матеріали, які використовуються для вилучення та пакування слідів та речових доказів (наприклад, рукавички, пакети, картонні коробки; клейка стрічка, засоби для укріплення найбільш важливих слідів та предметів на місці події на випадок атмосферних осадів і т. ін.) тощо.

Із прийняттям рішення про проведення огляду місця події починається підготовчий етап його проведення. На цьому етапі слідчий (дознавач) спочатку з'ясовує таку інформацію: а) яка саме подія та де сталася; б) чи є на місці події працівники поліції та чи організували вони охорону місця події (чи обмежили доступ сторонніх осіб); в) чи є постраждалі та чи надана їм допомога; г) чи затримана підозрювана особа та чи є очевидці вчинення кримінального правопорушення. На основі отриманої інформації він вирішує такі основні питання: 1) яким повинен бути склад учасників огляду; 2) які технічні засоби потрібні для огляду; 3) які тактичні прийоми можна використати.

На підготовчому етапі слідчого огляду також рекомендується:

- за необхідності, відповідно до Наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 створити СОГ та розробити план спільних заходів;

- визначити спеціальність і кваліфікацію та залучити в якості спеціалістів – фахівців у сфері рослинництва, криміналістичної техніки (інспектора-криміналіста), агрономії, ґрунтознавства, біології, які надають консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, проводять експрес-аналіз за зовнішніми ознаками виявлених культур (без надання письмового висновку), звертають увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування.

Зважаючи на обставини події, слідчий (дознавач) повинен заздалегідь повідомити залученого спеціаліста про характер події, що дозволить правильно відібрати науково-технічні засоби, у тому числі засоби, призначені для експрес-аналізу та забору проб ґрунту та рослин, котрі будуть найбільш ефективними;

- правильно відібрати інших учасників даної слідчої (розшукової) дії. За фактами незаконного посіву або незаконного вирощування снотворного маку чи конопель доцільно залучати спеціаліста з використання безпілотних літальних апаратів задля надання сприяння в підготовці просторово-часових схем місця (місць) події, проведення фото-, відеозйомки місця події з наочним розташуванням та конфігурацією різних слідів з отриманням зображень і відеоряду обстановки з різних ракурсів та повною деталізацією об'єктів. Доцільним залучення до огляду місця події також є герів, фермерів, які, як правило, добре знають дану територію та можливі способи приховання незаконних посівів нарковмісних рослин.

Для забезпечення результативної спільної роботи слідчого (дознавача, прокурора) та спеціаліста на місці події її організація має носити комплексний характер: з огляду на

принцип додатковості, слідчий (прокурор) має право залучити до проведення С(Р)Д спеціалістів – фахівців різних спеціалізацій, наприклад, знання спеціаліста-криміналіста можуть бути доповнені знаннями спеціалістів агротехніка та ботаніка.

Позаяк, інспектор-криміналіст, залучений як спеціаліст для надання допомоги сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування, з метою відбору зразків за фактом виявлення незаконного посіву та/або вирощування снотворного маку чи конопель на земельній ділянці повинен:

1) зафіксувати розміщення земельної ділянки відносно стійких орієнтирів, на місцевості, а також за системою координат GPS загальний вигляд посіву та зовнішній вигляд рослин із застосуванням фото- та/або відеозйомки;

2) відібрати не менше ніж із п'яти місць посіву по 20-25 рослин снотворного маку або по 5-10 рослин конопель із чотирьох протилежних сторін та з центру земельної ділянки (з урахуванням кількості рослин (але не більше) відповідно до кваліфікації ст. 310 КК України), для направлення їх для проведення подальшого судово-експертного дослідження;

3) зафіксувати виявлені сліди.

Спеціаліст у галузі агрономії (агроінженерії) може надати допомогу у виявленні ознак спеціального посіву або посадки, що в подальшому дозволить нейтралізувати версію підозрюваного про те, що рослини снотворного маку чи конопель є дикорослими та вирости без його допомоги; визначення кількості рослин, у випадку, коли посіви займають значну площу, понад декілька гектарів тощо.

Спеціаліст-ботанік може надати сприяння у визначенні стадії вегетації та встановленні ботанічної належності рослин.

Загальним завданням огляду посівів буде встановлення:

1) біологічного виду посіяних або вирощуваних рослин;

2) ознак догляду за посівами;

3) наявності сторонніх рослин, які маскують посіви снотворного маку чи конопель, їх біологічний вид;

4) розташування та площі посівів;

5) стану виявлених культур, на момент огляду (стадія визрівання, збирання, давність посіву, стан ґрунту, кількість рослин, приблизний розмір врожаю).

Крім того, на території посівів можливим є виявлення слідів ніг, транспортних засобів, кинутих злочинцем предметів (недопалків, залишків продуктів тощо), сільськогосподарські знаряддя тощо.

Якщо місцем події є ділянка місцевості, необхідно уточнити її найменування (лісова галявина, опушка лісу, берег річки, присадибна ділянка, поле тощо), форму, розмір, місцезнаходження, рельєф місцевості, що на ньому зростає, інші особливості. Територія місця події на місцевості зорієнтована за сторонами світу, в приміщенні орієнтиром слугують такі об'єкти, як вікна, двері, опалювальні радіатори, кути приміщення, кухонні плитки тощо. Об'єкт, який використовується як орієнтир, оснащується додатковою характеристикою, яка виділяє його з інших однорідних об'єктів (вікно спальні, яке виходить у двір будинку, вхідні двері, драбина, яка веде до підвального приміщення) [30, с. 67].

На робочому етапі огляду місця події слідчий (дознавач) повинен:

- визначити межі території, яка підлягатиме огляду (дати вказівку огородити її в разі потреби сигнальною стрічкою);

- визначити точку (місце), з якої буде розпочинатися огляд, і обрати потрібний метод огляду (спосіб пересування місцем події);

- дати вказівку провести фотозйомку (спочатку орієнтуючу й оглядову, а потім – вузлову та детальну) або ж здійснювати безперервний відеозапис огляду;

- провести спочатку статичний, а потім динамічний огляд місця події, ужити заходів для пошуку слідів злочину (до них належать самі снотворний мак чи конопля, залишки листя, стебла, смола канабісу, обладнання для їх вирощування та догляду, пакування, документи);

- зафіксувати обстановку місця події, хід огляду, виявлені сліди злочину шляхом детального опису в протоколі місця їх виявлення, їхніх характерних (ідентифікуючих) ознак;

- у разі потреби дати роз'яснення учасникам огляду місця події щодо виявлених слідів злочину чи звернутися з таким проханням до спеціаліста;

- вилучити й упакувати виявлені сліди злочину.

З урахуванням на особливості місць незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, зазначені в попередньому розділі, рекомендуємо застосовувати такі прийоми:

- ексцентричний – рух учасників огляду здійснюється від центру місця події (місця, де виявлені найбільш значні нарковмісних рослин та основні сліди культивування) до периферії;

- концентричний – рух здійснюється від периферії до центру (коли ділянка пророщення невелика, наприклад, дачна ділянка);

- лінійний (фронтальний) – рух учасників огляду здійснюється по прямих лініях з обстеженням ділянки місцевості від краю до краю (при великих ділянках або коли насадження замасковані серед посівів інших рослин);

- вузловий – здійснюється огляд окремих «вузлів» місця події (входи в приміщення, сходові марші та майданчики, окремі кімнати та підсобні приміщення тощо, за умови культивування в приміщеннях) [50, с. 176; 169, с. 217].

Проводячи огляд центрального та периферійних вузлів огляду слід брати до уваги таке:

- ґрунт, що використовується в теплицях та парниках, може належати ґрунтовому покрыву тієї земельної ділянки, на якій вони розташовані, а може бути й занесеним (спеціально приготованим, який має високу родючість);

- обробка ґрунту здійснюється вручну садовим інвентарем;
- ручний спосіб висівання рослин насінням або розсадою;
- здійснення додаткових заходів із догляду за рослинами (створення сприятливого світлового, температурного

та годувального режимів за рахунок використання систем штучного освітлення, обігріву та поливу);

- ознаки проведення заходів з культивування конопель у ґрунті парників та теплиць ті ж, що й при її культивуванні у відкритому ґрунті. Як додаткові ознаки можна виділити:

а) наявність у культиваційних приміщеннях ґрунту, що має більш високий рівень родючості, ніж на ділянках, на яких вони розташовані;

б) наявність у ґрунті осередкових касет, стаканчиків для розсади;

в) наявність обладнання з освітлення, обігріву та поливу рослин.

При огляді приміщень необхідно звернути увагу на марлеві тампони та бинти, котрі використовуються для запобігання проникнення бактерій в ємності.

Крім того, необхідно виявляти ознаки догляду за рослинами – прополки, поливу, добрива. Про ознаки прополки може свідчити наявність бур'янів навколо снотворного маку чи конопель, у висохлому або більш дрібному розмірі.

Якщо снотворний мак чи коноплі ростуть у лісовій або болотистій місцевості, необхідно звернути увагу на нарізні дренажні канами, котрі видаляють надлишкову воду, а також на звільнення від дикорослої рослинності.

Наявність ознак, які свідчать про посів насіння (висадки розсади) рослин конопель у ґрунт є достатньою підставою для висновку про їх культивування [125, с. 110].

При стихійному вирощуванні конопель або маку, без чіткого дотримання технології культивування, злочинцями найчастіше використовуються органічні і мінеральні добрива, такі як азотні добрива тощо. Якщо слідчий огляд або обшук відбувається на ділянці, де засіяне насіння ще не зійшло, доцільно спершу оглядати ґрунт, перекопуючи його на глибину не менше ніж 10 см. Зазвичай насіння сіють, рядковим способом, насінницькі посіви – широкорядним з міжряддям 45-60 см або двострічковим з шириною міжрядь у 45-60

см, між рядками у стрічці 15 см. Як правило насіння загортають на глибину в 3-4 см, а у посушливу погоду – 5-6 см.

Наявність цих ознак є прямим свідченням факту цілеспрямованого догляду за насадженнями. За даних умов виключається можливість появи дикорослих рослин або випадкового засівання певної ділянки.

Під час слідчого огляду важливо встановити усю сукупність слідів, які свідчать про тривалість та систематичність догляду за посіяними рослинами. Першими ознаками такого культивування є розпушування ґрунту у міжряддях, що проводиться зазвичай декілька разів на сезон. Відразу після появи перших бур'янів, на глибину до 6 сантиметрів. Наступне розпушування здійснюється глибше на декілька сантиметрів. А взагалі від бур'янів снотворний мак чи коноплі зазвичай обробляються гербіцидами, що вносяться в ґрунт перед посівом [168, с. 258].

Задля уникнення розбіжностей в оцінці кольору та запаху речовин та/або рослин між особою, яка проводить огляд, та в подальшому експертом слід відмовитись від надлишкової конкретизації у протоколі огляду, обмежуючись такими загальними категоріями, як: запах пряний, незвичний, колір темнуватий, бурий, коричневий.

Слід звернути увагу на те, що невисушені рослини необхідно поміщувати в натуральні матеріали (картонні коробки або пакети) з невеликими вентиляційними отворами, адже у поліетиленових мішках та інших щільно закритих упаковках вони швидко пріють (гниють) і стають непридатними для дослідження [34, с. 51].

Під час огляду транспортного засобу, яким транспортуються рослини снотворного маку, конопель чи продукти їх переробки, огляд варто розпочати із салону транспортного засобу, потім слід оглянути сам вантаж. Перед відкриттям транспортних вантажів проконсультуватися зі спеціалістом-вибухотехніком щодо дотримання заходів безпеки.

У протоколі огляду необхідно зафіксувати такі відомості:

- місцерозташування земельної ділянки чи приміщення з незаконним посівом рослин відносно стаціонарних орієнтирів (житла, доріг тощо), її розмір, наявність огорожі, охорони, спеціального обладнання, наявність шляхів підходу (особливості доступу до місця у вигляді натоптаних доріжок або спеціально підготовлених/обладнаних ділянок дороги) до неї та опис прилеглої території, а також її належність;

- вид вирощуваних культур (мак, конопля), площа посіву, його розташування відносно інших культур, кількість нарковмісних культур на одиниці площі;

- засіб маскування посівів, зокрема наявність серед рослин, обіг яких не заборонений (кукурудза, соняшник тощо), їхнє місце розташування, біологічний вид, а також інші ознаки приховання (спеціальні тенти, які пропускають світло);

- кількість рослин, що містять наркотики, на 1 м² посівів;

- детальний опис слідів культивування рослин (створення необхідних умов для росту рослини у вигляді рихлення, поливу, прополки, створення необхідних кліматичних умов у вигляді додаткового обігріву, світла, провітрювання, унесення добрив та інших речовин для кращого зростання снотворного маку чи конопель тощо);

- сліди збирання або виготовлення наркотичних засобів (надрізи на головках маку, наявність скошених ділянок, сліди збирання верхніх чи інших частин конопель);

- наявність знарядь і засобів для культивації рослин на ділянці з посівом або прилеглої території;

- наявність слідів перебування певних осіб на ділянці або в приміщенні, тобто слідів транспортних засобів, взуття, відбитків пальців рук тощо [34, с. 50];

- сторонні предмети, знаряддя, що перебувають поблизу посівів, їхні призначення, вигляд, кількість, наявні на них ознаки, написи [132, с. 860-861];

- факт вилучення зразків рослин для подальшого направлення до судово-експертної установи;

- факт вилучення виявлених слідів;

При проведенні даної слідчої (розшукової) дії також необхідно приділити увагу тому, яким чином вилучаються та пакуються об'єкти, предмети та сліди, які мають значення для кримінального провадження.

Рослини, котрі ростуть на ділянці повинні вилучатись у вигляді невеликого пучка, та уміщуються в паперовий пакет або коробку. У полімерні матеріали уміщувати рослини забороняється, адже це може призвести до їх подальшого гниття.

Зразки ґрунту уміщуються в паперові пакети. Перед направленням на експертне дослідження ґрунт необхідно просушити за кімнатної температури. Однак слід мати на увазі, що зразки ґрунту необхідно відбирати як з місця проростання снотворного маку чи конопель, так і з сусідніх ділянок, на яких ці рослини не ростуть. Причому маса кожного зразка ґрунту повинна складати не менше як 100 г.

Необхідно також вилучати обладнання, призначене для поливу, обігріву, вентиляції та освітлення та пакувати їх у емності, відповідні їх розміру.

Крім того, авторами пропонуються рекомендації щодо складання загальної просторово-часової схеми місця події у кримінальних провадженнях за фактами незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель:

1) для наочності нанесення даних загальна схема має виготовлятися на аркушах паперу формату А3 або А2;

2) на загальній схемі центральний вузол – це місце, пов'язане зі скоєнням найбільш значущих дій щодо посіву або вирощування нарковмісних рослин¹. Починаючи від центрального вузла, слід наносити на схему топографічні зображення периферичних вузлів (прилеглих вулиць та доріг, об'єктів житлового чи нежитлового фонду з їх номерними позначеннями, а також інших об'єктів з їх ідентифікаційними

¹Для виготовлення схем доцільно використовувати можливості пакетів прикладних програм комп'ютерної графіки (наприклад, CorelDRAW, MicrosoftDraw, Paint, AdobePhotoshop та ін.), а також плотерів.

позначеннями, що мають значення в аспекті розслідуваного кримінального правопорушення). На загальній схемі слід вказати таке: виділені сектори та ділянки проведення оглядових заходів; місця, найменування, кількість та час виявлення слідів кримінально протиправного діяння, елементів гідропонних установок, а також інших предметів, котрі мають значення для дослідження події;

3) виконана загальна схема повинна містити криміналістично значущу інформацію, отриману в процесі проведення оглядових заходів, а в подальшому доповнюватись відомостями, отриманими слідчим у результаті проведення подальших С(Р)Д, НС(Р)Д;

4) із загальної просторово-часової схеми місця події слід зробити необхідну кількість копій, у тому числі для зручності кожного члена СОГ.

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України проводяться *огляд житла чи іншого володіння особи*. Цей вид огляду здійснюють на підставі мотивованої постанови слідчого судді, винесеної з дотриманням порядку, передбаченого ч. 2, 3 ст. 234, ст. 235, ч. 2 ст. 237 КПК України. У цьому випадку слідчий складає клопотання з викладенням підстав для проведення даної слідчої (розшукової) дії, узгоджує його з прокурором і звертається до слідчого судді за місцем провадження досудового слідства. Розглянувши подання слідчого в день його надходження за участю слідчого або прокурора, слідчий суддя виносить ухвалу про проведення огляду чи відмову в цьому.

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України, огляд житла чи іншого володіння особи здійснюють з обов'язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. В разі, якщо особу підозрюють у вчиненні злочину, а безпосереднє переслідування її відбувається до моменту отримання офіційного статусу підозрюваного, то проникнення в житло або інше володіння в невідкладних випадках може відбуватися після отримання правоохоронними органами, уповноваженими

на затримання, інформації про вчинення такою особою кримінального правопорушення. Це положення відповідає ст. 30 Конституції України, у якій визначено, що в невідкладних випадках, у якій визначено, що в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей або майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку.

Відповідні випадки можуть відбуватися під час переслідування особи, яка здійснювала збут наркотичних засобів, якщо вона ховається у власному приватному будинку, закривається у квартирі, автомобілі, зокрема з метою знищити наркотичний засіб або гроші, отримані від його збуту чи інші сліди вчиненого злочину. Після проведення такого огляду прокурор або слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення слідчої дії звернутися з клопотанням про проведення огляду до слідчого судді, який розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України й перевіряє, чи справді були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК України), і приймає відповідне рішення.

Специфіка механізму незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, яка передбачає сприйняття зовнішності правопорушників свідками-очевидцями, розповсюдженість на сьогодні у великих містах, місцях загального користування, на підприємствах та установах, а також транспортних засобах засобів відеоспостереження та відеофіксації, ставлять перед органами досудового розслідування комплекс техніко-криміналістичних завдань із пошуку і використання такої криміналістично значущої інформації в доказуванні та пошуковій діяльності.

Для збільшення продуктивності систем відеоспостереження виробники постійно модернізують власні технології. Через це були розроблені інтелектуальні технології з

автоматичного розпізнавання обличчя, котрі сприяють організації вискоелективної роботи органів правопорядку. Застосування технологій автоматичної ідентифікації обличчя дозволяє вирішити низку завдань:

- по-перше, верифікація, тобто процес, при якому відбувається порівняння поданого користувачем зразка з шаблоном, зареєстрованим у базі даних, при цьому ознаки зразка, які передаються користувачем порівнюються з зареєстрованим шаблоном і за результатами порівняння повертається позитивне або негативне рішення про запитувану ідентичність;

- по-друге, ідентифікація на закритій безлічі, а саме процес послідовного порівняння ознак зразку, переданого користувачем, із шаблонами, внесеними в базу даних, при якій всі користувачі зареєстровані в системі;

- по-третє, ідентифікація на відкритій безлічі, іншими словами, пошук у базі даних, при якій деякі користувачі не зареєстровані в системі.

Нові техніко-криміналістичні завдання зумовлені й активним розвитком засобів мобільного та інтернет-зв'язку, навігаційних ресурсів. Зокрема, до ряду тактичних задач досудового розслідування, вирішенню яких може сприяти використання геопросторової інформації, належать: встановлення фігурантів та можливих свідків-очевидців кримінального правопорушення; розшук осіб; виявлення місця та обставин учинення кримінального правопорушення; встановлення факту та часу певної події; визначення тривалості знаходження особи в певному місці; перевірка факту спільного знаходження різних осіб. Вирішення таких задач можливе шляхом аналізу даних контенту картографічних додатків за допомогою програмно-апаратних комплексів різних модифікацій, котрі вилучають географічні координати з різних джерел: мобільних пристроїв та їх карт пам'яті, а також хмарних сервісів, на яких зберігаються дані програм геолокації (Magnet Forensics Internet Evidence, Finder, Belkasoft Evidence Center, Cellebrite UFED Physical Analyzer, AccessData Forensic Toolkit (FTK)) тощо.

Геолокація (англ. «geolocation») являє собою визначення реального географічного місцерозташування електронного пристрою, наприклад, радіопередавача, мобільного телефона або комп'ютера, під'єданого до інтернету. Важливо зазначити, що, використовуючи подібне програмне забезпечення, вирішення поставлених тактичних задач буде успішним тільки за умови використання володільцем мобільного пристрою програм геолокації. Підвищенню ефективності роботи з висування та перевірки версій сприяють такі аналітичні можливості програмно-апаратних комплексів, як: спільне відображення маршрутів пересування різних осіб за певний проміжок часу на єдиній картографічній основі; відтворення хронології подій за наявними даними геолокації; встановлення точного часу і дати відвідування особою певного об'єкта (місця); систематизація даних геолокації для їх аналітичної обробки за рахунок групування масивів даних за місцем, часом, типам місцерозташування, відстані та іншим критеріям. Наведені можливості базуються на тому, що сучасні популярні картографічні сервіси, котрі складають стандартний набір додатків більшості смартфонів (наприклад, GoogleMaps, TripAdvisor та ін.), використовують геодані мобільних пристроїв (відомості про їх місцерозташування в певний момент часу), щоб показувати більш точні результати пошуку на карті, формувати більш зручні для користувача маршрути та формувати персональні підказки.

Сучасна слідча та судова практика містить численні приклади успішного використання в доказуванні вини осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України інформації, отриманої від операторів мобільного зв'язку про місцезнаходження абонента в певний час, фактів телефонних розмов із конкретними абонентами, характеру взаємовідносин між абонентами, відомостей про їхню особу, отримання аудіо-, фото-, відеоінформації. Широко використовуються спеціальні програмно-апаратні комплекси для криміналістичного дослідження контенту, які дозволяють вилучати дані з більшості моделей мобільних пристроїв (на

платформі iOS, Android, BlackBerry, WindowsPhone), імпортувати резервні копії пристроїв, а також фізичні образи (JTAG, Chip-off); отримувати дані з хмарних сховищ за логіном/паролем або токеном: iCloud, Google, Microsoft, E-mail та з інших хмарних сервісів; завантажувати та аналізувати білінги операторів мобільного зв'язку; вилучати контакти, повідомлення, дзвінки, файлову систему, місцеположення та видалену інформацію; знаходити загальні місця перебування декількох осіб та будувати маршрути їхнього пересування на карті; виявляти загальні зв'язки між декількома пристроями; проглядати всі події в хронологічному порядку та виявляти періоди активності користувача; аналізувати контент за ключовими словами, регулярним виразам тощо, використати пошукові фільтри для швидкого виявлення необхідної інформації. Крім того, комплекси дозволяють проводити дослідження структури файлової системи (включаючи видалені дані й таблиці баз даних), вилучати ім'я користувача, паролі, файли історії, тимчасові файли, створювані в процесі роботи окремих додатків, аналізувати геопросторову інформацію про попередні місцерозташування підозрюваного.

З метою вирішення вищезазначених та інших задач вивчається інформація, яка міститься в пристроях, які належать особам, котрі вчинили кримінальне правопорушення, з якої можна отримати відомості:

- про осіб з кола їх спілкування та змісту листування з ними (в адресній книзі, електронній пошті, соціальних мережах, месенджерах, текстових документах тощо);
- факти використання сервісів пошуку попутчиків для поїздок (наприклад, BlaBlaCar);
- фінансових транзакціях, здійснених за допомогою банківських та електронних платіжних систем, пов'язаних, наприклад, з придбанням туристичних путівок, бронюванням готелів, наймом житла;
- файлах фотографій, які містять відомості про місце та час здійснення зйомки;

- інших використовуваних такими особами електронних пристроях, сполучених та синхронізованих з досліджуваним комп'ютером тощо, які можливо безпосередньо використовувати для встановлення обставин розслідуваної події та місця знаходження особи, яка розшукується;

- транспортних засобах, обладнаних автосигналізацією з функцією супутникового охоронно-моніторингового сервісу та синхронізованих з досліджуваним комп'ютерним пристроєм.

Подібна інформація може бути отримана зі смартфонів, які підтримують додатки, що дозволяють здійснювати комунікацію в мережі Інтернет та зберігати необхідну інформацію.

Утім, і суб'єкти кримінальних правопорушень, будучи обізнаними щодо сучасних можливостей органів правопорядку, вживають відповідних заходів щодо приховання своєї кримінально протиправної діяльності: використовують методи шифрування інформації із застосуванням спеціалізованих програмних продуктів, типу TrueCrypt, Steganos Safe, за допомогою яких флеш-накопичувач або жорсткий диск перетворюється в захищене зашифроване сховище, у якому конфіденційна інформація прихована від сторонніх. Ця обставина, своєю чергою, формує систему техніко-криміналістичних задач, орієнтовану на ситуацію протидії нормальному ходу кримінального провадження. Для прикладу, наведемо деякі завдання спеціаліста¹ під час вилучення електронних носіїв інформації:

- надання консультативної допомоги під час вироблення тактики слідчої (розшукової) дії на етапі її планування та підготовки – з метою отримання компетентних роз'яснень відносно доступності електронних доказів і необхідності вжиття заходів з їх збереження. Підготовка в багатьох випадках не враховує специфіки кримінально-протиправної діяльності у сфері комп'ютерної інформації. Наприклад, помилка в місці

¹ В якості такого спеціаліста може брати участь як експерт судово-експертної установи відповідної спеціальності (10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів»), так і спеціаліст іншої організації, який володіє спеціальними знаннями в даній галузі.

проведення обшуку, коли квартира або офіс були встановлені за вхідним у приміщення інтернет-каналом провайдера, у мережевому трафіку якого зафіксовані ознаки протиправної активності, без перевірки версії про компрометування Wi-Fi-передавача особою, котра мешкає чи працює в сусідньому приміщенні. Відсутність попереднього інструктажу всіх учасників заходи часто призводить до втрати криміналістично значущої інформації під час робочої стадії проведення слідчої (розшукової) дії;

- виявлення слідів екстреного знешкодження інформації;
- визначення способів нейтралізації засобів екстреного знешкодження інформації;
- виявлення ознак застосування мережевих «хмарних» технологій зберігання даних (iCloud);
- виявлення засобів шифрування даних та криптографічних контейнерів, фіксація їх змісту;
- виявлення систем дублювання та резервного зберігання інформації;
- надання допомоги слідчому (дізнавачеві) при складанні протоколу в описі об'єктів;
- копіювання даних, пошук та вилучення конкретної значущої інформації;
- фіксація інформації з видалених мережевих ресурсів, виявлення ідентифікаційних даних;
- визначення криміналістично значущих даних про використовувану операційну систему та програмне забезпечення;
- виявлення відомостей про підключені раніше до комп'ютера електронні носії (NirSoft).

Звідси впливає й «необхідний мінімум» програмного забезпечення та пристроїв, потрібний для проведенні слідчої (розшукової) дії:

- програми для зняття знімка (дампу) оперативної пам'яті (наприклад, Belkasoft RAM Capturer, ProcDump);
- пристрої, які дозволяють вивчати зміст файлової системи в режимі «тільки читання»;
- пристрої-блокіратори для копіювання НЖМД/SSD, які виключають можливість внесення змін на вихідний диск.

Особливої важливості останнім часом також набуває використання фігурантами кримінальних правопорушень мобільних засобів зв'язку для координації своїх дій. Найбільш надійним та ефективним засобом здійснення кримінально протиправної діяльності даних осіб є застосування месенджерів, котрі являють собою програмні продукти (додатки) і дозволяють клієнтам у режимі реального часу з використанням мережі Інтернет обмінюватись повідомленнями. Звісно, найпопулярнішим у злочинному середовищі є месенджер «Telegram», який забезпечує можливість конфіденційного спілкування в таємних чатах із застосуванням ефективних алгоритмів шифрування даних, адже за відсутності початкових відомостей про контактуючих осіб (користувачів), процес отримання необхідної інформації є неможливим. Водночас у випадку встановлення списку контактів на вилученому пристрої особи, запідозреної в причетності до кримінального правопорушення, можливо виявити її потенційних учасників та отримати доступ до їх листування за допомогою алгоритму ідентифікації користувачів у мережі.

Уявімо, що в результаті реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності відбулося затримання фігуранта, під час якого в даної особи був вилучений мобільний пристрій з яким-небудь встановленим месенджером, котрий використовує схему шифрування на основі алгоритмів Диффі-Хелмана¹

¹ Даний алгоритм, котрий можна також назвати схемою Диффі-Хелмана, став першим, який дозволив зменшити вимоги до каналу зв'язку для встановлення захищеного з'єднання без попереднього обміну ключами. Протокол дозволяє двом сторонам створити загальний сеансовий ключ, використовуючи такий канал зв'язку, який може прослуховувати злоумисник, але в припущенні, що останній не може змінювати зміст повідомлень. Зазначена схема відрізняється від більшої частини протоколів розповсюдження ключів через те, що не використовує інші криптографічні примітиви (функції шифрування, електронно-цифрового підпису або хешування), але сам по собі є в деякому сенсі криптографічним примітивом для побудови більш складних протоколів. Він забезпечує генерацію випадкового числа в розподіленій системі без довіреного центра. Причому жодна зі сторін не може примусити іншу використовувати старий сесійний ключ, на відміну від, наприклад, протоколу Yahalom.

(Diffie-Hellman Key Exchange, ДНКЕ), Эль-Гамаля, МТІ/А(0), STS. У такій техніко-криміналістичній ситуації послідовність дій спеціаліста відповідного фаху може включати такі елементи:

- отримання доступу до пристрою за наявності початкових елементів захисту (паролів, PIN-кодів) за допомогою відповідних програмно-апаратних комплексів «Мобільний криміналіст (Oxygen Forensic Suite)», Magnet Forensics Internet Evidence Finder, Belkasoft Evidence Center, Cellebrite UFED Physical Analyzer, AccessData Forensic Toolkit (FTK) тощо;

- вилучення даних (діалогів) зі встановленого месенджера, встановлення списку користувачів, які перевіряються;

- ініціація направлення запиту в кампанію, яка є власником месенджера, для отримання наявних відомостей про користувачеві (рівень активності, IP-адреса, інформація про пристрій, з якого здійснюється вхід, місцерозташування тощо);

- побудова ймовірнісних зв'язків між користувачами (створення соціального графа), встановлення даних з'єднання. Зазначений етап є одним із визначальних у даному алгоритмі. Канал зв'язку, що складається за участю користувача, пристрій якого знаходиться на дослідженні, у випадку, що розглядається, стає додатковим засобом встановлення даних користувачів месенджера, з якими раніше велося листування затриманого. Через те що технологія кінцевого шифрування передбачає часту зміну ключів (зазвичай із періодичністю від 10 хвилин до 1 години), то саме вказана тактика дозволить отримати максимальну кількість інформації;

- на підставі статистичних характеристик трафіку, який передається з обох сторін, здійснюється їх аналіз та обчислюється об'єм даних, що передаються за одиницю часу. Протягом сеансу зв'язку швидкість даних, які передаються користувачами, змінюється, що утворює функцію, котру з великою ймовірністю можливо вважати унікальною характеристикою даного з'єднання серед усієї сукупності інших сеансів зв'язку. Подібні дії повторюються з масивом даних передачі трафіка інших користувачів, виявляються зв'язки;

- встановлення контролю за каналом зв'язку фігурантів. Може бути встановлений за допомогою програмних продуктів

та модифікацій (налаштування мережевого моста, гоот-керування шлюзом тощо) та програмно-апаратних засобів перехоплення та аналізу трафіка (створені з використанням технологій DPI (англ. Deep Packet Inspection), які дозволяють здійснювати глибокий аналіз пакетів, котрі проходять у мережі;

- реалізація атаки «людина посередині» (англ. Man-in-the-Middle, MITM), яка полягає у впровадженні клієнта-посередника між двома користувачами, що комунікують. Підставою застосування вказаного виду атаки є специфіка технології кінцевого шифрування: незважаючи на те що ключ генерується на пристрої, його передача відбувається відкритим каналом зв'язку (частіше за все). Клієнт месенджера затриманого зв'язується з клієнтом підозрюваного, той відповідає, а посередник перехоплює повідомлення з ключем та замінює його. Таким чином, листування підозрюваних із визначеного кола користувачів теоретично може бути розшифровано стороннім спостерігачем у рамках негласної слідчої розшукової дії (ст. 263 КПК України «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж»);

- фіксація відомостей, відображення їх у висновку експерта (спеціаліста).

Враховуючи популярність використання онлайн-сховищ інформації (або хмарних сховищ даних), необхідно під час огляду також встановити, чи є доступ до таких у пристрою, що оглядається.

«Хмарні» сховища інформації являють собою різні сервери, на яких користувачеві надається певний об'єм пам'яті для зберігання даних. Доступ до таких сховищ здійснюється шляхом мережі Інтернет. На сьогодні найбільш розповсюдженими серед хмарних сховищ даних є «Dropbox» та його розширена версія «OneDrive», «Google Drive», «iCloud», «Huawei Cloud», «pCloud», «Mega».

«Хмара» часто містить інформацію про важливі зв'язки, котрі допомагають розслідувати кримінальні правопорушення. Тим не менш доступ до хмарному сховищу часто обмежений. Наприклад, GoogleDrive – популярне «хмарне» сховище,

в якому користувачі зберігають файли та документи, а додатки, котрі працюють в телефонах під керуванням ОС Android, можуть зберігати власні дані та резервні копії (такі як резервні копії WhatsApp). Для входу в GoogleDrive може використовуватись як стандартний спосіб з уведенням логіну та паролю, так і маркер аутентифікації, вилучений з браузера Google-Chrome спеціалізованим програмним забезпеченням, що дозволяє обійти додатковий захист за методом двофакторної аутентифікації.

В системі Apple, яка включає комп'ютери під керуванням macOS, смартфони iPhone, планшети iPad та телевізійні приставки AppleTV, існує та активно використовується механізм резервного копіювання та синхронізації даних користувача шляхом «хмарного» сервісу iCloud. Якщо резервні копії iPhone та iPad створюються щодня під час зарядження, то синхронізовані дані потрапляють в «хмару» практично без затримки. Синхронізуються такі дані, як закладки та історія відвідувань веб-браузера Safari, список дзвінків і контактів користувача замітки, паролі та багато інших даних. Вилучення синхронізованих даних дозволяє зібрати величезний масив інформації про користувача, його «абонентській» поведінці та звичках навіть у випадках навіть у випадках, коли створення резервних копій в iCloud заборонено. Дистанційне вилучення даних з iCloud є доступним як за наявності логіну (Apple ID) та пароля користувача, так і без них з використанням замість пароля маркера автентифікації, вилученого з комп'ютера користувача. Доступ до самого пристрою при цьому не потрібний.

Аналіз даних мережевого трафіка комп'ютера підозрюваного ускладнений низкою факторів, здатних затамувати збирання доказів. По-перше, канал зв'язку між комп'ютером, з яким він знаходиться в контакті, скоріше за все, буде зашифрований. По-друге, існують онлайнні можливості, котрі дозволяють користувачам приховувати той факт, що вони беруть участь у комунікації. Мова йде про спеціальні проксі-програми, котрі дозволяють встановити анонімне мережеве

з'єднання. Відслідкувати трафік та вийти на справжнє джерело надзвичайно важко.

Також обійти двофакторну аутентифікацію, якщо вона активована, можливо отриманням SMS-повідомлення на SIM-картку, вилучену з того ж мобільного пристрою.

В умовах, коли мобільний пристрій вдалося вилучити в розблокованому стані, але блокування екрану відімкнути не вдалося, слід негайно ініціювати проведення дослідження пристрою за допомогою апаратно-програмних комплексів спеціалістом.

Якщо така можливість відсутня, то в найкоротші строки необхідно зафіксувати інформацію, котра являє значення для кримінального провадження, за допомогою детальної фотозйомки екрану мобільного пристрою.

Після визначення стану мобільного пристрою та вжиття екстрених заходів щодо зберігання та фіксування інформації слід приділити увагу огляду основних ознак мобільного пристрою. До таких ознак відносяться:

- *ідентифікаційний номер пристрою IMEI*. Як правило, IMEI зазначається в чотирьох місцях: а) в самому апараті (в більшості випадків його можна вивести на екран набором *#06# на клавіатурі); б) на задній панелі корпусу пристрою (iPhone, HTC, Google Nexus та ін.); в) під акумуляторною батареєю; г) на пакуванні; г) в гарантійному талоні. Для перегляду IMEI спеціаліст та/або слідчий можуть скористатись таким алгоритмом керування меню: «налаштування» – «про апарат» – «загальна інформація». Слід урахувати, що номери IMEI можуть повторюватись у так званих «сірих» телефонів. При тому слід звернути увагу на ознаки підробки мобільних телефонів та за їх наявності відобразити це в протоколі. Необхідно мати на увазі, що може бути здійснена заміна IMEI для створення двох або декількох телефонів, які однаково впізнаються мережами мобільного зв'язку, що дозволяє зловмисникам «розмивати» інформацію про своє місцезнаходження;

- *установочна інформація про мобільний пристрій (модель пристрою), операційна система, версія прошивки,*

телефонний номер SIM-картки, IP-адреса, MAC-адреса. Дана інформація міститься в додатку «Налаштування» при натисненні значків «Про апарат», «Загальна інформація».

У випадку, якщо володілець мобільного пристрою відмовляється надавати інформацію про паролі мобільного телефону, а слідчому чи спеціалісту під час проведення огляду місця події встановити їх не вдалося, то огляд мобільного телефону та SIM-картки буде тільки зовнішнім. Такий огляд є необхідним для ідентифікації пристрою, SIM-картки, картки пам'яті та подальшого їх направлення на судову експертизу;

- *електронні дані мобільного пристрою.* Значну частину даних у мобільному пристрої займає додаток «Контакти», в якому містяться внесені користувачем телефонні номери, фотографії та стислі відомості про їх володільців. Огляд даної інформації дозволяє встановити коло спілкування користувача мобільного телефону, його інтереси, місце роботи.

В додатку «Журнал викликів» мобільного пристрою відображуються прийняті, неприйняті, вихідні телефонні виклики у вигляді номерів. Вивчення даного розділу надає загальне уявлення про кількість, повторюваність останніх дзвінків (як правило, тактичний ефект; однак ці відомості можуть бути покладені в основу доказування низки складів кримінальних правопорушень, де значення має факт спілкування певних осіб одна з іншою).

При вивченні вказаних додатків у пам'яті телефона на SIM-картці, в «хмарному» сховищі, на карті пам'яті можна встановити не тільки перелік абонентів, з якими здійснювалося спілкування, але й виявити додаткову інформацію: фотографії контактів, адреса електронної пошти, групи, поштові адреси, псевдоніми, дні народження, реєстрацію контактів в інтернет-месенджерах, профілі в соціальних мережах та інше.

Як свідчать результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, наданих територіальними підрозділами під час огляду мобільних пристроїв слідчими, недостатня увага приділяється відомостям, які зберігаються в пристрої за умовчанням. До таких відомостей відносяться:

- *хронологія маршрутів Google Карти*, яка дозволяє продивитись історію місцезрештування акаунта, яким користується фігурант за останні роки, місяці, дні. Дані відомості є доступними у випадку ввімкненого датчика GPS або мережі Wi-Fi під час пересування пристроєм.

Якщо в пристрої, що оглядається ввімкнена історія додатків та веб-пошуку, геодані зберігаються в акаунті при використанні інших сайтів, додатків та сервісів Google. Наприклад, при ввімкненій історії додатків та веб-пошуку дані про місцезрештування можуть зберігатись у результатів дій в Google Пошуку та на Картах, а також залежно від налаштувань камери додаватись у відомості про фото;

- *геопозиційні дані фотографій, зроблених за допомогою мобільних пристроїв*, котрі можна виявити у властивостях фотографій, що оглядаються. Дані відомості є доступними у випадку ввімкненого датчика GPS у момент виготовлення фотографії.

Електронні дані браузера. Під час огляду слід особливу увагу звернути на веб-браузери (Google Chrome, Android Browser, Opera та ін.), встановлені на мобільному пристрої, а також історію перегляду веб-сторінок та закладок у браузері. Детальному аналізу повинні бути піддані:

- інформація про соціальні мережі, а також форуми, шляхом яких відбувалося спілкування;

- інформація з різних сайтів, котрі відвідував фігурант.

Вивчення додатків-месенджерів. Найчастіше абонентська активність фігурантів має прояв при спілкуванні за допомогою месенджерів (Telegram, Brosix, WhatsApp). Ключове значення для доказування, як правило, мають відомості:

- про контакти, котрі здійснюються за допомогою чатів, а також аудіо- та відеодзвінків;

- про зміст обміну тестовою, символічною, аудіо- та відеоінформацією між фігурантами.

Технічні можливості програми Telegram пред'являють додаткові вимоги до фіксування інформації під час огляду. Для запобігання знешкодження листування в контрольованому

при слідчій (розшуковій) дії чаті необхідно змінити налаштування – закладка – Set self-destruct timer – з періоду часу на off1;

- про фотографії, які відбивають окремі факти кримінально-протиправної діяльності (наприклад, місць схованок та закладок, зовнішнього вигляду наркотичного засобу тощо);

- про відеофайли (наприклад, спільного провадження часу учасників злочинної групи, котрі містять інформацію про способи злочину тощо);

- про місцерозташування та маршрут руху згідно GPS (наприклад, за рухом транспортного засобу);

- про найменування мереж Wi-Fi, до яких телефон раніше підключався, в тому числі стаціонарних (місць перебування фігуранта та інших учасників).

Застосування засобів пошуку файлів. При проведенні слідчої (розшукової) дії потрібно мати на увазі, що файли можуть знаходитись як у пам'яті телефона, так і на картках пам'яті. В протоколів огляду слідчому при наданні консультативної допомоги спеціаліста необхідно відобразити їх виробника, обсяг та серійний номер картки, за наявності перемикача захисту від запису (замку) – його положення. Після цього потрібно ввімкнути захист від запису, аби виключити модифікацію даних, які зберігаються на картці.

Здійснюючи слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях під час огляду даних, які містяться на електронних носіях інформації, доцільно звернути увагу на:

- 1) наявність програмного забезпечення, призначеного для роботи зі «скімерами» та енкодерами (пристроями, які зчитують та записують інформацію на магнітні смуги та мікрочипи пластикових карток), та іншого програмного забезпечення, призначеного для перегляду, редагування та зберігання інформації, що міститься на магнітній стрічці та мікрочипі банківських карток;

- 2) наявність дамлів (інформації, яка міститься на магнітній стрічці та мікрочипі пластикової картки) банківських карток, а також файлів або їх фрагментів, котрі містять інструкцію

з використання, підготовки до роботи «скімерів», накладних клавіатур;

3) наявність іншого програмного забезпечення, призначеного для неправомірного прийому, видачі, переведення грошових коштів, а також файлів чи інших їх фрагментів, що містять інструкцію з використання призначених для того ж засобів, пристроїв та комп'ютерних програм;

4) наявність листування, що підтверджує причетність особи до неправомірного обігу засобів платежів, яке міститься в «месенджерах» (тобто в додатках, призначених для миттєвого обміну повідомленнями, таких як «WhatsApp», «Viber», «Telegram» та ін.);

5) наявність доступу до електронної пошти користувача та до його акаунтів у соціальних мережах, а також наявність в них листування, файлів та документів, що підтверджують причетність особи до обігу платежів.

Також потрібним є проведення під час огляду поетапної фотозйомки екрану пристрою, що оглядається з інформацією, яка має значення для кримінального провадження.

На підставі викладеного, нами пропонуються наступні тактичні рекомендації щодо огляду мобільного пристрою мобільного телефону, смартфона, планшета.

Огляд доцільно починати з визначення стану мобільного пристрою. Найбільш сприятливими для проведення цієї слідчої (розшукової) дії є умови, коли пристрій ввімкнений та розблокований або функція блокування не ввімкнена, адже слідчий отримує повний доступ до інформації на пристрої. При проведенні огляду в таких умовах слід:

а) увімкнути «Режим польоту». Певною тактичною проблемою є наявність віддаленого доступу особи до інформації, яка міститься на електронних носіях інформації, що тягне можливість знешкодження значущої інформації вже після їх вилучення (наприклад, електронне листування особи або інші дані, що містяться на сервері, місцезнаходження якого не було встановлено). При активації режиму «політ» відключаються всі функції, здатні приймати або передавати сигнал:

мобільний зв'язок, Wi-Fi, Bluetooth, GPS. При цьому пристрій продовжує функціонувати як стандартний комп'ютерний пристрій з операційною системою, додатки, не пов'язані з передачею або прийомом даних є доступними для огляду.

Це є необхідним для того, щоб фігуранти, їх родичі не могли користуватися сервісами:

- «Пошук телефону», який розроблений компанією Google для визначення місцезонаштування пристрою Android у випадку його втрати або викрадення;

- «Знайти iPhone», розроблений компанією Apple для пошуку смартфонів, нетбуків, ноутбуків, планшетів, смарт-годинників, плеєрів з операційною системою iOS.

За допомогою будь-якого комп'ютерного пристрою, який має доступ до мережі Інтернет, користувач має можливість завдяки вказаним сервісам отримати віддалений доступ до вилученого пристрою. При тому фігурант має можливість видалити всі дані з пристрою, а також заблокувати його. В такому випадку відомості на даному пристрою відновити неможливо;

б) відключити блокування екрану або не допустити блокування екрану пристрою. Відключити блокування при проведенні мобільних пристроїв останніх модифікацій без участі користувача практично неможливо. Тому особливе значення має інформація, котра може бути отримана при проведенні НС(Р)Д відносно певних осіб про паролі доступу до пристрою. У випадку сприяння фігуранта при проведенні слідчих (розшукових) дій слід з'ясувати вид блокування, розблокувати пристрій та відключити блокування, після чого приступати до загального порядку огляду пристрою. У випадку формування ситуації, коли підозрюваним не здійснюється сприяння, пароль невідомий, заблокований (зламаний) мобільний пристрій оглядається в загальному порядку (огляд корпусу), пакується та вилучається.

Описана тактика теоретично може допомогти виявляти приховані зв'язки з іншими користувачами, встановлювати причетність підозрюваних до певних подій, створити технічну

основу прогнозування кримінальних правопорушень та їх запобігання шляхом виявлення електронних слідів з певними параметрами, аналіз яких вказує на ймовірність підготовки, організації та вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Відповідно до ст. 241 КПК України, *освідування* може бути проведено під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель з метою виявлення на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення. До таких слідів належать плями та частки від спеціальних хімічних речовин, якою помічають гроші, товар або цінності. Необхідність у проведенні освідування може бути викликана спротивом, який чинився в процесі затримання, а також з метою виключення можливих заяв підозрюваного про нанесення йому тілесних ушкоджень у процесі затримання та після нього.

Освідування – це слідча (розшукова) дія, що полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ст. 241 КПК). Метою освідування є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, слідів від ін'єкцій тощо [141, с. 166-167]. При цьому до тіла людини може відноситись будь-яка його частина: голова, тулуб, ноги, руки, включаючи природні та інші отвори в тілі людини та його частинах.

В кримінальному процесуальному законодавстві знайшли відображення особливості та гарантії прав особи, щодо якої здійснюється освідування, на які слід звертати увагу слідчому, вони полягають у такому:

- вимога перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'явити постанову прокурора;
- заборона слідчому та прокурору бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю

оголення останньої. У такому разі, за дорученням слідчого, освідування може проводитися судово-медичним експертом або лікарем (які можуть бути будь-якої статі), а його результати заносяться до протоколу зі слів лікаря чи експерта. Необхідно зазначити, що залучення лікаря може зняти негативні емоції освідуваної особи. Крім того, під час освідування лікар використовує власні медичні знання з метою виявлення, фіксації та вилучення, особливих прикмет, слідів кримінального правопорушення, тілесних ушкоджень, котрі мають значення для кримінального провадження. Лікар може надати характеристику наявних на тілі пошкоджень (саден, синців); допомагає правильно описати виявлені пошкодження, точно зазначивши їх локалізацію, а також про можливе розташування підозрюваного в момент утворення на тілі тих чи інших пошкоджень;

- недопущення дій, які принижують гідність освідуваної особи або є небезпечними для її здоров'я;

- обов'язкове запрошення не менше двох понятих. Закон допускає проведення освідування без участі понятих у випадках застосування безперервного відеозапису цієї слідчої (розшукової) дії. Алей й у випадку, якщо здійснюється відеозапис ходу освідування, поняті також можуть бути запрошені, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне (ч. 7 ст. 223 КПК);

- з самого початку особі пропонується пройти освідування добровільно, і лише в разі її відмови воно проводиться примусово;

- зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду;

- хід і результати освідування обов'язково фіксуються в протоколі, що складається слідчим, прокурором з дотриманням вимог статей 104, 105, 106 КПК України. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування

Під час освідування можуть виявляти сліди спецзасобів у вигляді нашарувань або окремих часток. Важливо встановити, яку саме речовину виявлено на тілі підозрюваного чи його одязі, її призначення, хімічний склад тощо. Під час доказування обставин учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 310 КК України встановлюють однорідність або неоднорідність часток хімічної речовини, виявлених під час освідування на тілі чи одязі особи.

Тому сутність освідування полягає в ретельному огляді тіла людини, на підставі оцінки отриманих результатів слідчий вирішує питання про призначення експертизи.

Типовий алгоритм проведення освідування особи такий:

- 1) освідуваній особі пред'являють для ознайомлення постанову прокурора;
- 2) пропонують добровільно пройти освідування (у разі відмови – проводять примусово);
- 3) оглядають не закриті одягом частини тіла особи;
- 4) за необхідності оглядають одяг освідуваної особи;
- 5) оглядають інші частини тіла освідуваного;
- 6) за необхідності здійснюють фіксування наявності чи відсутності на тілі особи слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет (фотографування або відеозапис);
- 7) складають протокол (якщо освідування було примусовим, то його копію надають освідуваній особі).

Водночас проведення освідування не належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, його не можуть проводити слідчий чи прокурор до внесення відомостей до ЄРДР. Так, під час проведення документування факту отримання грошей за наркотичний засіб та проведення огляду місця події в процесі його передання особа, яка здійснює збут ще не має статусу підозрюваного. Під час затримання особи, відповідно до ст. 208 КПК України, протягом однієї доби їй потрібно повідомити про підозру. Тому в слідчій практиці є проблема процесуальної фіксації отримання речових доказів – змивів з долонь рук особи під час документування факту передавання грошей – проведення її освідування. Адже під час

проведення огляду місця події, згідно з нормами КПК України, не може бути проведено освідуванні особи, винесення постанови про освідування є неможливим через відсутність статусу «підозрюваний» особи, яка отримала гроші під час контрольованої або оперативної закупки.

Як слушно зазначає О.В. Баганець, окремі науковці та практики рекомендують проводити огляд місця події на підставі вимог ст. 237 КПК України. Проте проведення змивів з долонь рук особи, яка може бути причетна до збуту наркотичних засобів, можливо під час обшуку приміщення та особи або в разі винесення постанови про освідування особи, що на цьому етапі провадження є неможливим, оскільки особа, яка ймовірно є продавцем наркотичного засобу, не є підозрюваним у значенні ст. 42 КПК України. Можливість виникнення такої ситуації під час проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій провокує практичних працівників підрозділів досудового слідства «вишукувати» способи завчасного одержання ухвали про проведення обшуку особи, використовуючи положення ч. 6 ст. 9 КПК України [12, с. 136-137].

Такі колізії використовують адвокати в судових провадженнях з метою визнання ключових речових доказів неналежними, що призводить до винесення виправдального вироку.

За результатами освідування складають протокол. В процесі описання слідів кримінального правопорушення доцільно дотримуватись такої послідовності та зазначати: конкретне місце їх виявлення (передпліччя лівої руки, груди, спина, ліва скроня і т.п.), вид слідів відповідно до прийнятої класифікації, їх кількість, взаємне розташування та розташування відносно даних частин тіла, форма, розмір, колір, наявність виражених особливостей.

В протоколі при описі особливих прикмет слід зазначати: найменування, характер, місцезнаходження, форму, розмір, колір, наявність поверхневих нашарувань.

Стосовно татуювань має бути вказано: розташування, форма, розміри (малюнку, символу), колір, зміст тексту, цифри.

Заключна частина протоколу містить наступні відомості про застосування фотозйомки або відеозапису, зауваження, які надійшли від учасників слідчої (розшукової) дії.

3.2. Проведення допиту

Стосовно досудового провадження кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України тактика проведення допиту має низку особливостей, котрі визначаються:

- слідчою ситуацією, яка складається під час досудового розслідування досліджуваних злочинів;
- кримінальною ситуацією, пов'язаною з особливостями особи учасників злочинної групи, соціально-психологічними факторами їх взаємовідносин у кримінально-протиправному середовищі;
- специфікою тактичних цілей, які виникають перед слідчим, коли він стикається зі значною по чисельності учасників, розгалуженою, такою, що має корумповані зв'язки злочинною організацією, лише частина учасників якої безпосередньо вчиняла злочини, виступаючи в якості виконавців чужого задуму).

Отже, у кримінальних провадженнях досліджуваного виду допит має специфіку, котра пов'язана з негативним впливом фактору часу, адже з моменту посіву нарковмісної рослини може сплинути певний час. Не виключається також можливість того, що незаконне культивування коноплі або снотворного маку злочинцями вчинялося часто та систематично (посезонно). Через те необхідно встановити увесь ланцюг подій, який тривав від першого посіву до моменту виявлення факту незаконного вирощування наркотичних культур. Отже, чим більше часу минуло з моменту сприйняття певного факту події злочину, тим важче відтворити його в пам'яті допитуваної людини. Без урахування всіх цих чинників неможливо правильно вирішити питання про обсяг та

достовірність інформації, отриманої з показань допитуваної особи [217, с. 40].

У провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, з тактичних міркувань зазначену слідчу (розшукову) дію найоптимальніше диференціювати за процесуальним статусом особи допитуваного (підозрюваного, свідків (понятих), спеціалістів).

Процесуальний порядок організації та проведення допиту на стадії досудового розслідування закріплено в ст.ст. 42, 60, 65, 95-97, 133, 223-226, 232, 256 КПК України.

Допит підозрюваного.

За оцінками деяких криміналістів, показання, отримані під час допиту, складають до двох третин джерел доказів, на які слідчі (прокурори) та суди посилаються в основних процесуальних документах.

Відповідно до ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру; особа, яку затримано за підозрою в учиненні кримінального правопорушення; особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцеперебування особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана зупинити слідчу (розшукову) дію одразу після отримання такої заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України).

З матеріалів вивчених кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 310 КК України нами було з'ясовано, що більшість таких злочинів вчинюються особами, які мають властивості прораховувати свої дії, вміння зацікавити та розташувати до себе людей, грамотно використати різні ситуації для здійснення кримінально протиправних діянь або змінювати чи адаптувати їх відповідно до протиправних намірів.

Особливості допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях даної категорії зумовлені його предметом. Обставини, які підлягають встановленню такі:

- джерело придбання насіння або розсади;
- мета культивування (для власного вживання, збуту);
- за чисєю ініціативою вирощувалися снотворний мак чи коноплі з обіцянкою ініціатору після збирання врожаю скупити напівфабрикати (хто саме, адреса, прикмети, система зв'язку, дата приїзду за «товаром», місце зустрічі, ціна);
- розподіл ролей щодо обробки ділянки під посів, посадка насіння, догляду за рослинами, збирання та переробки врожаю;
- знаряддя за засоби, що використовувались для посіву та вирощування. Їх місцезнаходження.

Задля мінімізації тактичного ризику підозрюваного доцільно допитати негайно після затримання, адже раптовість затримання і подальшого допиту не дозволяє допитуваному обмірковувати відповіді, а отже, він нерідко в такій ситуації дає достовірні й повні показання. І хоча в подальшому така особа може змінити свої показання або відмовитись від них, слідчий, прокурор матимуть точне уявлення про зміст кримінально-протиправної діяльності особи.

При затриманні саме виготовлювачів наркосировини рослинного походження встановлюється: які та в яких розмірах вирощувалися рослини, чи було замовлення на вирощування, кому саме; якщо ні, то кому планувалося збути готову сировину, яким чином, за яку ціну, чи збувалися цій особі рослини снотворного маку чи конопель раніше, коли.

Успішне проведення допиту передусім залежить від його підготовчого етапу, на якому проводяться пошукові заходи щодо вивчення матеріалів кримінального провадження та ОРС, якщо за фактом незаконного культивування нарковмісних рослин до моменту внесення відомостей в ЄРДР здійснювалися ОРЗ. Після цього встановлюється предмет допиту, тобто формується перелік питань, які мають значення для кримінального провадження. Наступним кроком є встановлення

кола факультативних учасників цієї процесуальної дії (захисники, законні представники, психологи, педагоги, спеціалісти, перекладачі).

Організація підготовки до проведення допиту потребує побудови у відповідній послідовності запитань, які мають бути поставлені підозрюваному. На нашу думку, з'ясуванню підлягають наступні питання:

- коли у підозрюваного виник умисел на вирощування нарковмісних рослин, унаслідок чого і чому він вирішив культивувати саме ці рослини;

- де було придбано насіння та звідки стало відомо про адресу інтернет-магазинів, де ці насіння продавалися, за допомогою яких засобів зв'язку воно замовлялося;

- скільки разів здійснювалося замовлення та яким способом отримувалися замовлення;

- чи користувався підозрюваний літературою з технології культивування рослин та де її було придбано;

- яким чином було обрано місцевість для зазначеного культивування;

- хто є власником цієї ділянки та фактично проживає на ній в межах одного домогосподарства?

Якщо з'ясується, що співмешканці, не будучи близькими особами підозрюваному, спостерігали за кримінально протиправного діями останнього, то це є підставою для виділення в окреме провадження матеріалів на предмет перевірки заздалегідь необіцяного приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину (стаття 396 КК України). Проте, це можливо лише за умови, якщо злочин було кваліфіковано за частиною другою статті 310 КК України.

Крім наведених питань, залежно від конкретної слідчої ситуації, з'ясуванню можуть підлягати низка інших важливих аспектів, зокрема щодо того:

- у якій кількості та обсягах здійснювався посів нарковмісних рослин?

*РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ...*

- яке обладнання використовувалося для вирощування снотворного маку чи конопель?
- звідки отримано це обладнання та яким чином набуто навички по його використанню?
- чи користувалися порадами обізнаних осіб з приводу технології вирощування рослин?
- яким чином оснащувалися господарські приміщення для розведення рослин (теплиці, парники)?
- чи наймалися для будівельних робіт, обробітку землі, збору урожаю інші особи?
- яким чином оброблялася сировина рослинного походження?
- у який спосіб вона транспортувалася і де зберігалася?
- яким чином збувалася вирощена наркотична речовина?
- які способи меліорації ґрунту використовувалися?
- яким був технологічний процес забезпечення температурного режиму?
- як відбувалося підживлення (удобрення) ґрунту?
- чи використовувалося спеціальне обладнання для освітлення та створення відповідних умов вологості?
- протягом якого часу відбувалося дозрівання рослин?
- чи використовувалося фотографування, відеозапис процесу культивування рослин та динаміки їх росту?

При здійсненні допиту осіб, які займаються незаконним культивуванням з використанням гідропонних систем, необхідно спочатку звернути увагу на встановлення загальних обставин: звідки підозрюваний дізнався про можливість вирощування нарковмісних рослин за допомогою гідропонних систем, що підштовхнуло його займатися незаконним культивуванням, з якою метою він цим займається, хто йому в цьому допомагає, чи вживає він сам наркотичні засоби тощо. Далі встановлюються більш окремі обставини, такі як спосіб

придбання насіння (або посадкового матеріалу) маку чи конопель, вид використовуваної гідропонної системи, її функціонування та призначення певних компонентів, відомості про осіб, які беруть участь у культивуванні або сприяють кримінально-протиправній діяльності підозрюваного, місця зберігання отриманих у результаті культивування наркотичних засобів тощо.

За умови, коли в ході культивування нарковмісних рослин злочинцем створювалися особливі умови для забезпечення життєдіяльності культур, з метою отримання відповідних консультацій доцільно залучати спеціалістів та експертів різних галузей знань, зокрема хімії, біології, агрономії тощо, які можуть надати допомогу при підготовці до допиту, при аналізі отриманих результатів і навіть під час проведення допиту підозрюваного чи свідка.

У разі вчення правопорушення групою, потрібно уточнити її склад, розподіл ролей і тривалість існування.

Якщо територія, де відбувалося вирощування нарковмісних рослин, знаходилася у віддалених місцях з'ясуванню підлягає:

- яка тара та які транспортні засоби використовувалася для перевезення посівного матеріалу, знярядь злочину, добрив та зібраного урожаю?
- яким маршрутом рухалися до місця призначення?
- чи використовувалися функції GPS-позиціонування, якщо так, то за допомогою якого пристрою?
- яким способом здійснювалося садження рослин (розсадою, внесенням насіння в землю)?
- чи здійснювалося маскування посівів?
- за допомогою чого відбувався полив рослин?
- в якому одязі здійснювалося культивування нарковмісних рослин?
- чи міг хтось зі сторонніх осіб знати про наявність зазначених посівів, якщо так, то хто конкретно?
- чи може впізнати цих осіб за зовнішніми ознаками?

При допиті співучасників у кожного з підозрюваних слід довідатись про те, чи знайомі їм інші члени злочинної групи, що займаються розповсюдженням наркотиків; коли, як, де, за яких обставин ця група утворилась; які дії виконує кожний з відомих йому осіб. Крім того, мають бути поставлені питання щодо засобів оповіщення членів групи, про існуючі в ній заходи маскуванню і використання співучасниками для зв'язку поштово-телеграфних засобів тощо. Основне ж завдання таких допитів є встановлення організатора, оскільки, залишаючись на волі і маючи значні прибутки, вони продовжують кримінально-протиправну діяльність, просто замінюючи співучасників [34, с. 67].

У випадку встановлення приналежності підозрюваного до організованої групи, у нього необхідно з'ясувати: який склад організованої групи; хто є організатором; кого ще з членів групи він знає; які функції вони виконують; як давно функціонує ця група; з ким конкретно він підтримує зв'язок з членів групи; як часто; чи знає він про те, які наркотичні засоби виготовляються з вирощених ним рослин; де і кому вони збуваються; за яку ціну; скільки платять йому за культивування нарковмісних рослин; чи вживає він сам наркотичні засоби або психотропні речовини; якщо так, то які саме; в якій кількості; з якого часу; яким способом; чи перебуває він на обліку з даного приводу у нарколога; чи проходив відповідний курс лікування [285, с. 120–121].

Розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії вирізняють певну особливість тактики проведення *допиту свідків*. У ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами було встановлено, що у 60 % випадків такими свідками є особи, які були залучені як поняті на момент проведення обшуку чи огляду; у 15 % – незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель; 25 % – інші особи, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження.

В одних випадках свідки є очевидцями кримінального правопорушення та можуть детально розповісти про обставини,

що цікавлять слідчого, а в інших випадках вони посвідчують лише факти, що є побічними доказами, однак у сукупності з іншими доказами можуть мати важливе значення в процесі доказування винуватості особи.

У результаті вивчення нами великої кількості протоколів допиту у зазначених провадженнях, було виявлено низку суттєвих недоліків, серед яких найпоширенішими є:

- у протоколах не визначається, яким чином було запрошено особу як понятого під час проведення слідчої (розшукової) дії;

- не з'ясовується те, чи був ознайомлений понятий з ухвалою судді про дозвіл на проведення обшуку (огляду), чи ні;

- систематичне запрошення як понять одних і тих самих осіб;

- залучення як понять осіб із ряду знайомих підозрюваного або його родичів осіб (сусідів по квартирі, односельців);

- у протоколі допиту в якості свідка понятого, який брав участь у первинному огляді, час проведення процесуальної дії збігається із моментом внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, тоді як цей огляд нібито відбувався до початку досудового розслідування.

Свідки можуть бути допитані про обставини затримання та вилучення предметів злочину, проведення слідчих (розшукових) дій (якщо свідками є працівники поліції); про обставини, які характеризують особу злочинця (якщо свідками є родичі, співмешканці підозрюваного, колеги) [24, с. 363].

Також відповідно до ч. 2 ст. 256 КПК України особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки, у тому числі зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки (п. 8 ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 252 КПК України).

Найчастіше на допиті з'ясовують такі обставини: на підставі чого вони брали участь у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії; характер дій підозрюваного та інших осіб

під час проведення заходів; як здійснювалося затримання підозрюваного, що було знайдено при ньому; що пояснював підозрюваний з приводу своєї протиправної діяльності; які саме предмети було вилучено тощо.

У разі використання для доказування результатів НС(Р)Д можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. Таким особам повідомляється про проведення негласних слідчих (розшукових) дій у строк, передбачений ст. 253 КПК, і в тому обсязі, який зачіпає їхні права, свободи чи інтереси.

Відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України слідчий, прокурор має право провести *одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб* для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях.

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб має особливу процесуальну задачу, специфічний порядок проведення, процесуальну форму закріплення результатів, тобто всі ознаки, котрі характеризують самостійну слідчу (розшукову) дію.

Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб має власні специфічні тактичні особливості.

Ці особливості зумовлені такими обставинами:

- ступенем організованості злочинної групи, яка здійснює злочини у сфері обігу наркотичних засобів;
- структурою (якісним складом) злочинної групи;
- особливостями міжособистісних відносин;
- співвідношенням наявних у кримінальному провадженні доказів і даних, отриманих у процесі розкриття та розслідування злочину.

Урахування зазначених обставин має суттєве значення для вибору тактично вірного рішення при проведенні одночасних допитів між співучасниками, дозволяє визначити необхідну послідовність їх проведення.

Найбільш розповсюдженими та ефективно застосовуваними психологічними прийомами на одночасних допитах під час розслідування злочинів, передбачених ст. 310 КК України є:

- пред'явлення доказів (показань, знарядь вирощування нарковмісних рослин тощо), про наявність яких у слідчого учасники одночасного допиту не знали;

- проведення декількох одночасних допитів з одним недобросовісним учасником, показання якого мають суттєве значення (про знаряддя злочину, інші докази, що підтверджують його вину);

- пробудження у підозрюваного почуття образи, неприязні до співучасників, які залучили його до механізму проти-правної діяльності;

- проведення одночасного допиту з обмеженням можливості допитуваним спостереження один за іншим і взаємного впливу;

- допущення спору на одночасному допиті між співучасниками у випадку, коли при її проведенні не досягається бажаний результат;

- раптове проведення одночасного допиту без попереднього сповіщення;

- проведення одночасного допиту за окремими обставинами кримінального провадження.

Слід зазначити, що багато з розглянутих психологічних прийомів, які мають значення при проведенні одночасних допитів під час розслідування інших кримінальних правопорушень, використовуються, природньо, і в процесі досудового провадження інших злочинів, тобто мають загальний характер. У той самий час є правомірним оперування запропонованої класифікації, через те, що, по-перше, без вирішення загальних питань навряд чи можлива розробка окремих проблем, по-друге, специфіка вказаних психологічних прийомів, використовуваних при проведенні одночасних допитів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів досліджуваної категорії, полягає, насамперед, у їх внутрішньому змісті, котрий диктується конкретними обставинами розслідуваного злочину.

Крім того, існують і деякі специфічні психологічні прийоми, застосування яких притаманно для розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів.

Зазначені психологічні прийоми не є вичерпними, але вони адекватно відбивають слідчу практику, що склалася та мають значущість для ефективного інформаційного забезпечення процесу проведення одночасних допитів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України.

3.3. Проведення обшуку

Обшук (ст. 234 КПК) – комплексна в організаційно-тактичному відношенні С(Р)Д, пов’язана з проведенням пошукових заходів з наступним вилученням предметів (документів), які мають значення для розслідування злочину.

Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності ВАКС, – на підставі ухвали слідчого судді ВАКС.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право потрапити до житла чи іншого володіння особи лише раз. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи має відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України. Виготовляють дві копії ухвали, які чітко позначають як копії (ст. 235 КПК України).

У процесі розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України, можна виокремити такі типові місця проведення обшуку:

- житло чи інше володіння особи;
- інші місця, в огляді яких постане необхідність: наприклад, місце зустрічі фігурантів злочину поза межами службових

приміщень (публічні місця, кафе тощо) автомобілі, житлові приміщення.

Ефективність обшуку в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії залежить від таких факторів, як раптовість, погодженість дій працівників, які проводять обшук; чіткий розподіл обов'язків, знання цілей та об'єктів обшуку; охорона місця проведення обшуку та забезпечення безпеки його учасників; використання всього комплексу розроблених криміналістичною технікою засобів пошуку різних об'єктів, їх фіксації, а тактичних прийомів, які сприяли оптимізації діяльності з провадження даної С(Р)Д.

Проведення обшуку на початковому етапі розслідування доцільно здійснювати одночасно з координованим входом у приміщення, які будуть обшукуватись за умови попереднього встановлення всіх адрес, де організовано посів або вирощування рослин однією особою або групою осіб, а також у приміщення, де можуть знаходитись інші сліди, які представляють інтерес для слідства та вказують на причетність винних осіб до незаконного культивування. Це зумовлюється необхідністю запобігання можливого знешкодженню документів та речових доказів.

Провадження обшуку під час розслідування незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель здебільшого включає в три етапи: підготовчий, робочий та заключний.

Обшук під час досудового розслідування фактів незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, як правило, здійснюється впродовж першої доби після початку кримінального провадження. У випадку, якщо кримінальне провадження реєструється на підставі оперативних матеріалів, проведення обшуку ретельно планується. В ситуації, зумовленої раптовим виявленням ознак злочину та, відповідно, прийняттям рішення про початок кримінального провадження в умовах дефіциту часу, підготовка до обшуку часто обмежується отриманням ухвали слідчого судді на його проведення.

Отже, нами пропонуються рекомендації, яким слід дотримуватися слідчим та прокурорам з метою мінімізації тактичного ризику при проведенні обшуку, зокрема:

- інструктаж слідчих (прокурорів) – членів групи про правила роботи з закритою інформацією, попередження про відповідальність за її розголошення;

- всією інформацією, яка складає таємницю досудового розслідування, мають володіти тільки керівник групи та процесуальний керівник. Інші члени слідчої групи допускаються лише до тієї частини даної інформації, яка їм необхідна для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій;

- проведення службових перевірок по кожному випадку розголошення таємниці досудового розслідування;

- за можливістю визначити послідовність проведення обшуків та інших С(Р)Д таким чином, аби дії за участю або відносно осіб, з приводу яких є сумніви, що вони будуть зберігати таємницю досудового розслідування, були проведені останньою чергою, після того, як буде зібрано достатньо доказів;

- дотримання конспірації при підготовці та провадженні обшуку та С(Р)Д з метою забезпечення фактору раптовості;

- забезпечення суворого зберігання, використання, порядку обліку, видачі, та повернення документів та інших носіїв, які містять доказову інформацію;

- забезпечення охорону службових приміщень, у яких зберігаються кримінальне провадження та речові докази;

- установка системи захисту інформації в комп'ютерах членів слідчої групи для виключення можливості несанкціонованого проникнення до інформації, яка в них міститься;

- до проведення обшуку в якості понятих слід залучати осіб, не знайомих з членами злочинної групи, аби запобігти розголошення даних досудового розслідування.

Під час підготовки до цієї слідчої (розшукової) дії важливо визначити *об'єкт обшуку*, тобто ту місцевість, яка підлягає обстеженню. Ними можуть бути жилі приміщення, господарські

споруди, теплиці, огороди, клумби та інші присадибні ділянки. Головним чином встановлюється таке: кому саме належить право власності на цей об'єкт? Яка частка майна припадає особі, яка підозрюється в незаконному культивуванні нарковмісних рослин? На підставі яких правочинів особа користується та розпоряджається цим майном? Встановлюється також коло осіб, які є співвласниками цього помешкання або спільно ведуть господарство.

У процесі вивчення місця проведення запланованого обшуку з'ясуванню підлягають: точна адреса та межі місця його проведення, підступи та можливі шляхи відходу, параметри, кількість поверхів, кімнат, підсобних приміщень, балконів, додаткових виходів тощо, план помешкання. Бажано встановити кількість осіб, які проживають або працюють в цьому приміщенні; взаємовідносини між ними, спосіб їхнього життя та розклад дня [125, с. 121].

Крім того, з урахуванням небезпечних ситуацій задля забезпечення безпеки учасників обшуку слідчому (прокурору) слід відповісти на такі питання:

- з огляду на дані служби зовнішнього спостереження та технічного контролю встановити, чи є тварини в приміщенні, де планується проведення обшуку (в низці випадків територія та житло охороняються собаками), та відповідно, передбачити участь у проведенні обшуку кінолога. На практиці на місці обшуку трапляються випадки зіткнення працівників СОГ із собаками на місці обшуку собак бійцівських порід, котрі фактично блокують роботу групи. Участь кінолога дозволяє без фізичного знешкодження собаки провести намічену С(Р)Д;

- чи зберігається в місці, яке підлягає обшуку, зброя? Якщо за даними дозвільної системи, не зберігається, то чи була особа, в якій планується провести обшук, причетна раніше до незаконного обігу зброї;

- наявності системи «сигнальників», тобто осіб, які спостерігають за особами, які входять на територію помешкання винного;

- габарити предметів, які підлягають вилученню, та умови їх зберігання – з метою підготовки пакування, що виключає знешкодження, для об'єктів, які підлягають вилученню;
- яким чином можна зайти на територію, де планується проведення обшуку, забезпечивши раптовість та своєчасність, з метою виключення випадків знешкодження предметів та інших об'єктів, які мають значення для провадження.

На початковому етапі обшуку збирається інформація про земельну ділянку/ приміщення, де відбувається посів або вирощування конопель чи снотворного маку, або мобільні телефони (термінали), за допомогою яких здійснювалася комунікація між фігурантами кримінального правопорушення. З цією метою слід отримати: витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; Реєстру прав власності на нерухоме майно; Державного реєстру іпотек; Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна; документи Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, зокрема витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку та відомості про право власності на земельну ділянку; довідки органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; відповіді на запити з органів Департаменту державної реєстрації та нотаріату тощо. Дана процесуальна дія може проводитися не лише за місцем проживання підозрюваного, але й на інших ділянках місцевості, наприклад, на території дачних, гаражних, сільськогосподарських кооперативів або садово-огородніх товариств. У такому випадку слідчому необхідно отримати копії або витяги установчих документів, які свідчать про членство особи в кооперативі або товаристві із зазначенням земельної ділянки, яка за нею закріплена. Наведені документи разом з іншими матеріалами (витягом з Єдиного реєстру досудових розслідувань, копіями протоколів обшуків у інших фігурантів, оглядів інформації, яка міститься на носіях, протоколів тимчасового доступу у операторів мобільного зв'язку інформації щодо телефонних номерів, які знаходились у користуванні певних осіб та результати аналізу такої інформації),

обов'язково долучаються до клопотання слідчого для обґрунтування дозволу на проведення обшуку.

При виявленні працівником оперативного підрозділу при виконанні доручення слідчого обставин, що свідчать про необхідність проведення обшуку, обов'язково складається мотивований рапорт для інформування органу досудового розслідування про необхідність прийняття рішення про проведення обшуку. До рапорту приєднуються матеріали, що містять інформацію про житло чи його частину, а також інше володіння особи, в якому планується проведення обшуку, особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває, а також інформацію про речі, документи або осіб, яких планується відшукати [226, с. 274].

Наступним не менш важливим заходом є визначення кола предметів та матеріальних слідів, які необхідно знайти. До *об'єктів пошуку* відносяться: насадження наркомістких культур, посівний матеріал, знаряддя вчинення злочину (сільськогосподарський інвентар, добрива, транспортні засоби), засоби культивування – лампи, добрива, засоби боротьби зі шкідниками рослин, гідропонні установки, сільськогосподарські знаряддя догляду за рослинами; електронні носії, спеціальна література з культивування рослин; особи, які розшуковуються органами слідства та суду; географічні карти регіонів проростання маку або конопель; договори (оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок, інші документи, що містять відомості про посів та вирощування нарковмісних рослин; одяг, взуття та інші речі, на яких могли залишитись сліди, які підтверджують факт перебування особи в певному місці.

Найпильнішу увагу слід приділити виявленню:

- наркотичних засобів, сировини для їх виготовлення та виробничих відходів, конопель, маку, макових коробочок, напівфабрикатів, непресованої конопляної потерті, згуслого, але не вивареного опію-сирцю, екстракційної суміші для вилучення гашишної олії тощо;

- предметів, які застосовуються для виготовлення пакування, розфасування, перевезення та зберігання наркотичних засобів (пристроїв, посуду, целофанових пакетів, фольги, ваг, сита, преси тощо);

- мобільних телефонів (терміналів).

Доцільно проводити вилучення гідропонних установок у зборі для встановлення цілісності та працездатності системи. Основними компонентами гідропонних систем є ємність для живильного розчину, насос зі шлангами, що підводять живильний розчин, лампи освітлення, вентилятори, таймери, горщики зі субстратом, прилади контролю температури та якості живильного розчину. Вказані складові повинні бути вилучені під час обшуку приміщень, призначених для незаконного вирощування. Крім того, під час обшуку можуть бути виявлені та вилучені запасні частини до гідропонної установки (наприклад, запасні лампи) або запаси супутнього матеріалу (наприклад, обрізки плит мінеральної вати, залишки субстрату), а також ємності з концентратами живильного розчину.

Окрім вказаних компонентів гідропонних систем під час обшуку приміщень можуть бути виявлені наступні основні предмети, які використовуються для вирощування рослин всередині приміщення або на відкритому повітрі, залежно від масштабу та потужності гідропонних установок: насіння, ґрунт, контейнер для пророщення, кубики з мінеральної вати, горщики, палички, які підтримують ріст, нитки, ємність для води, обприскувач, пестициди, ножиці, гострий ніж, живильні речовини для зросту рослин, гель для укорінення, добрива, які посилюють зростання рослин, великі вила, маленька лопата тощо.

Необхідно враховувати, що, як правило, особи, які займаються незаконним посівом або вирощування снотворного маку або конопель, ведуть відповідні записи, котрі відображують кількість висаджених рослин, стадії їх зростання, визрівання, кількість отриманого врожаю, покупця наркотичних засобів тощо.

Так, під час обшуку в квартирі Л. було виявлено блокнот, на 55-му аркуші якого були виявлені рукописні записи наступного змісту: «спустя 13 дней после пятницы 13 ... версии произошедшего 26.02.15 по поводу проникновения кого-то в бункер, открытие второй двери и всех других дверей и впоследствии запираение основной двери на 4 запора снаружи. 1. Полтергейст (откр. двери). 2. Ночные слесаря. 3. Обнон. 4. Бывшие владельцы бункера (у них есть ключи). 5. Женя циклодольщик. 6 Багр. Якобы был повод накуриться, был пьян, ничего не помнит, как в случае с подушкой. 7. Сокол: шизофрения (п... (неценз.) ... чужой в любом случае удавился бы, как минимум...». На 106-му аркуші є рукописний запис олівцем та ручкою, наступного змісту: «Пришла посылка. 26.05.15 Проращивание. 28.08.16. Посадили. 31.05.16 ствол вырос в 2 раза в обоих горшках. 30.11.16 Собран 2-й урожай». Блокнот долучений до матеріалів кримінального провадження в якості речового доказу.

Інформація може відображатись як на аркушах паперу, в зошитах, блокнотах, так і в електронному вигляді та зберігатись на електронних носіях, які знаходяться в приміщенні, де відбувається обшук. До типових об'єктів комп'ютерної інформації належать:

- накопичувачі на жорстких магнітних дисках різного формату, які знаходяться в серверах, системних блоках комп'ютерів, ноутбуках, нетбуках, відеореєстраторах тощо;
- твердотільні накопичувачі (SSD- та флеш- накопичувачі);
- накопичувачі на гнучких магнітних дисках;
- оптичні носії інформації різного формату;
- мобільні телефони, комунікатори, електронні книги, мультимедійні рамки, планшети тощо.

Такі предмети також повинні вилучатись з метою подальшого проведення огляду, комп'ютерно-технічної або почеркознавчої експертизи. Для виявлення та вилучення даних предметів необхідно також оглядати інші підсобні та житлові приміщення на місці, де було виявлено гідропонну установку або в житлових приміщеннях за місцем фактичного помешкання злочинців. Вилучення електронних носіїв інформації

здійснюється згідно із загальними криміналістичними рекомендаціями з їх вилучення та має проводитись за участю спеціаліста в галузі комп'ютерної техніки.

При вилученні даних мобільних додатків як джерело електронних доказів необхідно використовувати спеціалізований софт. Прикладами таких прикладних програм є EnCase, Smartphone Examiner, MOBI Ledit Forensic14, Mobile Phone Examiner Plus та ін.

Зазначені пристрої дозволяють фізично отримувати логічні дані з пристроїв, здобути образ операційної системи, який включає файлову систему. Після проведення аналізу мобільних пристроїв можливе перенесення зібраної інформації в спеціалізовану програму FTK (Forensic Toolkit) для подальшого вивчення, наприклад, з метою відтворення видалених файлів. Також ця інтеграція дозволяє провести кореляцію доказів, зібраних з мобільних пристроїв, з доказами, зібраними на комп'ютерах.

Для збирання доказів у арсеналі слідчих підрозділів органів Національної поліції є спеціалізовані технічні засоби, які дозволяють отримувати з мобільних пристроїв необхідні для розслідування злочинів відомості. Завдяки даним комплексам є можливість встановити точки пересування, вхідні та вихідні з'єднання, електронну кореспонденцію в соціальних мережах та менеджерах, фото- та відеоматеріали. При цьому можливим є вилучення навіть видалених даних, а також інформації з захищених сховищ, таких як Dropbox, GoogleDrive, iCloud та бекапів Android. Крім того, спеціалістом може бути встановлений список відвіданих адрес в Інтернеті, паролі ідентифікаторів від хмарних сховищ або облікових записів з Android-пристрою, а також дані з більш ніж 400 мобільних додатків, таких як AppleMaps, Facebook, Google+, PayPal, Viber, WhatsApp та ін.

При виявленні на місці обшуку складних систем гідропонних установок доцільними є фіксація місць та предметів вилучення зі складанням схеми виявлення та розташування обладнання, що вилучається, а також фото- або відеофіксація

роботи обладнання як в цілому, так і його окремих компонентів, з вказівкою схеми підключення кожного елементу в загальній схемі. В таких випадках необхідно залучати спеціаліста відповідної галузі для правильного документування та опису обладнання, що вилучається.

Після затримання підозрюваного у незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель проводять обшуки за місцем його мешкання, інших місцях (дача, гараж), а в окремих випадках – і за місцем проживання рідних та близьких. За наявності підстав уважати, що окремі предмети й документи, які викривають протиправні дії особи, є в її родичів або близьких, необхідно провести обшуки в них.

Одночасно з обшуками приміщень, де відбувається незаконне вирощування, необхідно також здійснювати обшуки автотранспортних засобів та особистий обшук осіб, підозрюваних у вчиненні зазначених злочинів, для виявлення предметів та речовин, що мають відношення до розслідуваного злочину.

Також, намагаючись уникнути відповідальності, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення часто використовують такі місця, які важко ув'язати з конкретною приналежністю від прихованого. При цьому збувальники не передають покупцеві товар з рук у руки, а лише здалеку вказують йому місце, де він прихований. Саме тому виявлення наркотичних речовин у «безхазяйному місці» потребує від слідчого виявлення та фіксування доказів, які викривають підозрюваного у незаконних діях зі знайденою речовиною. Ними можуть бути сліди ніг, транспортних засобів, які збереглися на підході до схованки; сліди рук на пакуванні; ідентичність матеріалів пакування та матеріалів (пакети, мотузки), знайдених за місцем помешкання підозрюваного. Навіть у тих випадках, коли потаємне місце зберігання поза домом та місцем роботи підозрюваного вказано ним самим, збирання зазначених вище доказів є необхідним, адже, як свідчить практика розслідування, відсутність доказів нерідко тягне за собою відмову від даних раніше показань.

Під час обшуку здійснюють безперервний відеозапис перебігу проведення слідчої (розшукової) дії. Так, згідно з ч. 1 ст. 107 КПК України, виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксують за допомогою відеозаписувальних засобів, що й здійснює залучений спеціаліст.

Отже, не менш важливого значення для проведення обшуків, де відбувалося незаконне вирощування снотворного маку чи конопель, набуває допомога слідчому (прокурору) спеціалістів та експертів різних галузей знань, зокрема хімії, біології, агрономії тощо.

Приклади достатньо результативної участі спеціалістів до проведення обшуку за вивченими нами кримінальними провадженнями не є одиничними.

Так, під час обшуку, проведеного за участю спеціаліста-криміналіста, було вилучено згортки, фрагменти поліетиленової плівки та нитки, які використовувались для пакування макової соломи, макову солому. З кишені куртки, надітої на гр. О., яка мешкала на квартирі, де проводився обшук, також був вилучений згорток з якоюсь речовиною.

Крім того, під вікном їх квартири були виявлені та вилучені 25 пакетиків з поліетиленової плівки з маковою соломою, перев'язаних нитками білого кольору, які у момент проникнення працівників поліції до квартири гр. К., відчинивши квартиру, викинула на вулицю. Аналогічний пакетик був виявлений та вилучений в особистій сумочці гр. К. Відповідно висновків експертів речовина, яка знаходилася в поліетиленовому згортку, вилученому з кишені куртки, надітої на гр. К., є наркотичною речовиною. Експертним дослідженням було встановлено, що 25 пакетиків з поліетиленової плівки, виявлені під вікном квартири гр. К., та 20 фрагментів плівки, вилучених з пакета для сміття в її квартирі, раніше складали єдине ціле. Однорідними з'явилися й відрізки нитей, якими були перев'язані 25 пакетиків з соломою, виявлені та вилучені під вікном квартири, вилучені з сумочки гр. К. та з кишені куртки, надітою на гр. О., а також фрагменти та катушка ниток, вилучені з

квартири гр. К. На поверхні ваг, вилучених при обшуку, виявлені слідові кількості маку, а також слід папілярного візерунку нігтьової фаланги пальця руки, залишений гр. К.

Останнім часом розробляються комплекси для виявлення наркотичних засобів, які дозволяють дистанційно забирати проби повітря за допомогою дронів та роботизованих транспортних засобів з метою виявлення наявності слідів наркотиків.

Якщо суб'єкт чи суб'єкти кримінального правопорушення здійснювали незаконний посів або вирощування одночасно на різних земельних ділянках, відстань між яким є значною, доцільно провадити одночасний обшук в двох або більше місцях. Такий прийом потребує створення СОГ або надання письмового доручення оперативним підрозділам для проведення обшуку в інших місцях. Для координації дій між учасниками обшуків керівником СОГ складається письмовий план з визначенням їхніх обов'язків та запланованих заходів. У разі необхідності можуть бути створені декілька СОГ або слідчих груп. Перед початком обшуку з усіма членами групи проводиться інструктаж, під час якого ознайомлюються з планом обшуку, схемою приміщень та мапою місцевості. За цих умов вживаються необхідні заходи задля запобігання витоку інформації.

Під час основного (робочого) етапу обшуку особливу увагу слід приділяти не лише пошуку насаджень коноплі чи снотворного маку, але й знайденню схованок, де може зберігатися вирощена або перероблена культура наркотичного вмісту. Такими місцями можуть бути приміщення господарського та побутового призначення (насамперед, сараї, горища, сінники, льохи, підвали, балкони, літні кухні тощо).

Перш ніж приступити до динамічної стадії обшуку проводиться статичне обстеження місцевості. З цією метою в якості спеціаліста доцільно залучити фахівця-агротехніка, який може надати допомогу у виявленні ознак спеціального посіву або посадки (гніздової або рядової), що в подальшому дозволить нейтралізувати версію підозрюваного про те, що насадження

рослин (конопель або маку) мають дикорослий характер; ознаки догляду за рослинами: прищипки, прополки, поливу (наприклад, шляхом: установок крапельного поливу, гідропонної чи аеропонної систем тощо). Якщо вирощування здійснювалось у теплицях та парниках – сліди спеціального утеплення даного приміщення, наявність додаткового освітлення, вентиляції тощо.

Слід також ретельно оглядати одяг підозрюваного, зокрема той, в якому він здійснював операції з незаконного культивуванням снотворного маку чи конопель і на якому могли залишитися частинки ґрунту, пилку та посівного матеріалу. Обов'язково відшукується обладнання, що використовувалося для створення нормальних умов життєдіяльності рослини (пристрої для освітлення, обігріву, поливу, вентиляції повітря, тощо). Варто також звертати увагу на плани та мапи місцевості, фотознімки із зображенням місць різного роду посівів, записи щодо технології вирощування та посіву рослин, контактні дані можливих співучасників злочину, відомості щодо обліку, закупівлі та продажу вирощеної продукції. Якщо наведена інформація міститься на електронних носіях, то вони підлягають вилученню за безпосередньою участю спеціаліста. Цей процес включає в себе: огляд апаратного забезпечення; виявлення та вилучення фактичних даних програмного забезпечення, вивчення списку контактів, вивчення SMS-повідомлень; дослідження даних браузера тощо.

У випадку проведення обшуку за місцем проживання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 310 КК України, варто почати саме з обшуку всіх осіб, які перебувають у житлі, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують у себе предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України).

Під час проведення обшуку в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів слід дотримуватися таких тактичних рекомендацій:

1. Понятим, які беруть участь у проведенні обшуку, слід демонструвати всі пошукові дії співробітників слідчо-

оперативної групи, насамперед – виявлення та вилучення грошових коштів, документів, які відшуковують, а також інших предметів. Для проведення обшуку в підозрюваного не є доцільним залучати як понятих сусідів, через те, що це збільшує тактичний ризик даної слідчої (розшукової) дії.

2. Вилучені предмети й речі після їх огляду слід упаковувати в підготовлені для цього пакети, які потім опечатують печаткою слідчого й посвідчують правильність вилучення підписами понятих.

3. Протягом усього часу проведення обшуку необхідно дотримуватися правила: «Усі, хто прийшов до обшукуваного, заходять, але ніхто з приміщення не виходить до кінця обшуку».

4. Перед початком обшуку житла слід запропонувати обшукуваному самостійно обрати кімнату для передування. Обрану кімнату рекомендують ретельніше оглядати, оскільки люди, які сховали важливі для них обставини, прагнуть тримати їх у полі зору.

5. Серед учасників СОГ, яка проводить обшук, необхідно визначити особу, що буде постійно спостерігати за зовнішнім виглядом, реакцією за поведінкою підозрюваного, членів його родини. Такі дії, по-перше, забезпечать безпеку учасникам обшуку, по-друге, нададуть можливість зорієнтувати учасників у пошуках схованок і місць приховування.

На *заключному етапі* обшуку відбувається фіксація розміщення земельної ділянки відносно стійких орієнтирів, загальний вигляд посіву та зовнішній вигляд рослин із застосуванням фото- та/або відеозйомки. Відбираються не менше ніж із п'яти місць посіву по 20-25 рослин снотворного маку або по 5-10 рослин конопель з чотирьох протилежних сторін та з центру земельної ділянки. З відібраних за зразки рослин необхідно механічно відділяти верхні частини (довжиною не більше 30-40 см), які упаковуються та оформляються відповідно до вимог ч. 3 ст. 105 КПК України.

У випадку проведення обшуку в приміщенні обов'язковому вилученню, за необхідності або за результатом консультації зі

спеціалістом, підлягають такі предмети і документи: всі види електронно-обчислювальної техніки, котра дозволяє зберігати шукану інформацію в цифровому вигляді на носіях, котрі містяться в персональних комп'ютерах, ноутбуках, нетбуках, планшетних комп'ютерах, диктофонах, цифрових фотоапаратах, смартфонах, автомобільних реєстраторах, системах відеореєстрації тощо.

При вилученні, пакуванні та транспортуванні уникати взаємодії з магнітними полями, в тому числі з магнітомісткими засобами криміналістичної техніки (наприклад, магнітних пензлів):

- всі типи енергозалежних носіїв інформації (накопичувачі на жорстких магнітних дисках НЖМД), флеш-накопичувачі);

- мережеві пристрої різних видів (мережеві картки, концентратори, комутатори, маршрутизатори, бездротові мережеві адаптери, точки бездротового доступу тощо). Сучасні так звані smart-телевізори (від англ. *smart* – умний) обладнані мережевою картою, яка дозволяє здійснювати доступ до мережі «Інтернет». Таким чином, за відсутності доцільності вилучення самого телевізора необхідно зафіксувати в протоколі обшуку mac-адресу даного мережевого обладнання. Крім того, в обов'язковому порядку з метою уникнення повторного проведення обшуку слід встановити наявність та вилучити мережеве обладнання бездротового доступу (Wi-Fi-роутер), адже при подальшому дослідженні протоколів роботи (log-файлів) у мережі буде вказана MAC-адреса бездротового мережевого обладнання;

- засоби мобільного зв'язку, сім-картки, бази від сім-картки (пластикова рамка, з якої вилучається сім-картка перед встановленням), на якій міститься ICCID – унікальний серійний номер сім-картки, за яким можливо ідентифікувати абонентський номер сім-картки. За наявною можливістю засоби мобільного зв'язку перевести в авіарежим для виключення можливості їх видаленого блокування;

- документи на придбання рухомого та нерухомого майна (є необхідними для подальшого накладення арешту на

дане майно в порядку, передбаченому главою 17 КПК України для забезпечення цивільного позову, можливої конфіскації майна);

- вільні зразки почерку та підпису, котрі містяться в листах, записних книжках тощо;
- засоби криптографічного захисту інформації (апаратні, програмні, програмно-апаратні);
- інші предмети та документи, які мають значення для доказування.

Не менш значущою у кримінальних провадженнях за фактами злочинів, передбачених ч. 2 ст. 310 КК України є *обшук особи*. Згідно зі ст.ст. 208, 234, 236 КПК України, для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення може бути проведено обшук особи.

Відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК України, за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Крім того, обшук особи може бути здійснений без ухвали слідчого судді уповноваженою особою, слідчим, прокурором у порядку ч. 3 ст. 208 КПК України.

Під час досудового провадження злочинів, передбачених ст. 310 КК України в разі затримання особи або під час обшуку її житла чи іншого володіння може бути проведено обшук особи. Обшук особи здійснюють особи тієї самої статі в таких випадках:

- 1) під час затримання особи в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 208 КПК України;
- 2) під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в порядку, передбаченому ч. 5 ст. 236 КПК України.

Після затримання особи, яка здійснювала незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин (збут наркотичних засобів), залежно від особливостей конкретної слідчої ситуації необхідно провести обшук затриманої особи,

дотримуючись правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 226 КПК України (відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України), для виявлення предметів та речовин (наприклад, опію), заборонених у обігу, заздалегідь ідентифікованих (помічених) грошових коштів із застосуванням спеціальних хімічних засобів за придбання наркотичних засобів, цифрових носіїв інформації, мобільних телефонів (пристроїв), блокнотів з чорновими записами рукописного тексту, квитанції з терміналів самообслуговування, які підтверджують зарахування коштів на банківські картки, які могли зберегти на собі сліди вчинення кримінального правопорушення, їх упакування або фрагментів, документів чи інших об'єктів, які могли зберегти на собі сліди вчинення кримінального правопорушення та можуть містити у собі дані, що самостійно, або у сукупності з іншими зібраними під час досудового розслідування доказами, можуть мати значення при доведенні обставин, які підлягають доказуванню, визначених ст. 91 КПК України.

Якщо грошові кошти були заздалегідь ідентифіковані (помічені) люмінесцентним фарбником, то руки особи, яка їх отримала, кишені, інші частини її тіла та вбрання необхідно ретельно оглянути. Обшук елементів одягу починають з кишень. Потім обстежують подвійні шари тканини, комірці, у яких може бути схований предмет обшуку. Завершують обшук одягу обстеженням супутніх предметів. Усі вилучені предмети й документи підлягають подальшому огляду на підставі ст. 237 КПК України.

Вилучають не лише предмет обшуку, а й усі предмети, речі, чорнові записи, мобільні пристрої, документи, що має особа при собі.

Проведення змивів з долонь особи, яка може бути причетною до вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 307, 309, 310 КК України, можливе під час проведення обшуку приміщення, обшуку особи або в разі винесення постанови про освідування особи.

Під час обшуку, крім того, вилучають заздалегідь ідентифіковані (помічені) грошові кошти із застосування спеціальних

хімічних засобів (речовин), в якості неправомірної вигоди, марлеві тампони зі змивами з поверхонь долонь рук підозрюваного та контактних поверхонь предметів інтер'єру його приміщення, рукавички, за допомогою яких оглянуто гроші. Усе вилучене підлягає опечатуванню із завірення підписами осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії.

Розроблено криміналістичні рекомендації щодо порядку зберігання основних видів об'єктів, які вилучають під час обшуку:

- готівку, яка містить сліди кримінального правопорушення, передають на зберігання до уповноваженого банку, що обслуговує орган, у складі якого знаходиться орган досудового розслідування;

- готівку, яка не містить слідів кримінального правопорушення, зараховують на спеціально визначений депозитний рахунок уповноваженого банку;

- автомобілі й інші транспортні засоби передають на зберігання на спеціальні майданчики, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року № 1102 «Про затвердження Порядку тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання»;

- документи, які є речовими доказами, зберігають вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах;

- інші об'єкти зберігають разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює це провадження.

На сьогодні, крім опису в протоколі відшуканих предметів і документів, а також місць їх зберігання доказове значення мають фото- та відеофіксація результатів обшуку.

За допомогою відеозапису фіксують й об'єкти, які підлягають вилученню та про які зазначають у протоколі обшуку. Важливо забезпечити відеофіксацію слідчої (розшукової) дії.

В процесі обшуку засобами фотографії фіксують обстановку місця проведення слідчої (розшукової) дії та пошукові дії слідчого і осіб, які беруть в ньому участь, виявлені схованки,

сховища, вилучені в них матеріальні предмети і коштовності. При проведенні даної слідчої (розшукової) дії засобами фотографії фіксують:

- місце проведення обшуку та умови зберігання шуканих предметів;
- етапи обшуку та предмети, що виявляються;
- дії слідчого (прокурора) в процесі обшуку.

Місце проведення обшуку на місцевості або в приміщенні фіксують оглядовою зйомкою. Під час слідчої (розшукової) дії прийоми зйомки застосовують послідовно: спочатку вузлову зйомку для фотографування особливостей обстановки, які можуть мати значення для кримінального провадження, місць розташування схованок, стану цінностей, що знаходяться в них, процесу вилучення шуканих предметів, а потім детальну зйомку для реєстрації загального вигляду та індивідуальних ознак вилучених предметів.

У процесі виявлення шуканого послідовно фотографують місце виявлення, процес вилучення зі сховища, зняття пакування, загальний вигляд предметів та їх особливості. При виявленні великої кількості предметів, які підлягають вилученню виготовляють їх загальний знімок для наочного уявлення про розміри вилученого. Обов'язково фотографують об'єкти, котрі неможливо долучити до матеріалів кримінального провадження. Це можуть бути громіздкі предмети, наркотичні засоби, боєприпаси, перелік яких регламентований ст. 100 КПК України.

При зміні обстановки, наприклад, при виявленні схованки шляхом відкриття ламінату, спочатку відображують її первинний стан, а потім етапи дій, що проводяться, застосовувані технічні засоби. Місця розташування виявлених предметів фотографують шляхом вузлової зйомки. При виявленні предметів, матеріальних цінностей спочатку фотографують місця їх знаходження, потім процес вилучення та пакування. Детальною зйомкою відтворюється їх загальний вигляд з ознаками, котрі індивідуалізують знайдені предмети.

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручають особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. Під час проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручають керівнику або представникові підприємства, установи чи організації (ч. 9, 10 ст. 236 КПК України).

Таким чином, отримання належних доказів під час обшуку кримінальних провадження щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України забезпечують раціональною підготовкою до цієї процесуальної дії, належною її організацією, зокрема й вибором часу початку проведення обшуку, умілим застосуванням тактичних прийомів, фіксуванням ходу проведення слідчої (розшукової) дії, вилученням відшуканих документів і предметів у порядку, встановленому КПК України.

У кожному кримінальному провадженні, у якому для документування кримінально-протиправної діяльності використовують заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, слід проводити освідування та (або) обшук особи (під час затримання або в процесі обшуку житла чи іншого володіння особи).

Під час дослідження юридичних підстав проведення обшуку в кримінальному провадженні за фактом незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель встановлено важливість дотримання процесуальних вимог щодо підготовки клопотання, зокрема:

- 1) про обставини злочину, відомості про який внесено до ЄРДР, а не інших злочинів, учинених особою;
- 2) порядок розгляду клопотання щодо окремої категорії осіб (адвокатів та інших), а також забезпечення присутності необхідних учасників обшуку в цих осіб.

3.4. Специфіка залучення експертів і призначення судових експертиз при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України потребує залучення спеціальних знань у формі судової експертизи, яка суттєво розширює пізнавальні можливості сторін кримінального провадження та суду в одержанні доказової інформації.

Відповідно до ст. ст. 69, 242-245 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Ч. 2 ст. 242 КПК України чітко визначає підстави проведення експертизи. Зокрема під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель слідчий (прокурор) в обов'язковому порядку зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

1) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів стосовно його підсудності, обмеженої підсудності;

2) встановлення віку особи, якщо це потрібно для вирішення питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб неможливо отримати ці відомості.

Обов'язковість встановлення експертним шляхом виду, назви і властивостей наркотичного засобу, його походження, способу виготовлення переробки, а також належності нарковмісних рослин впливає також з рекомендації Постанови ПВСУ від 26.04.2002 № 4 «Про судову практику в справах про

злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [240].

Крім того, погодження предмета доказування та завдань експертного дослідження здійснюється в формі погодження питань, які виносяться на вирішення експертів. Таке погодження має попередній характер, через те, що під час дослідження може бути виявлена додаткові відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України).

Виділена з урахуванням задач доказування та експертного дослідження інформаційна структура носія (інформаційне поле) визначає підстави і межі експертного аналізу й коло фактичних даних, котрі можуть бути отримані в його результатів.

Таким чином, у визначенні виду та кількості експертиз, які підлягають призначенню та проведенню в розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваного виду, пріоритетними є завдання, результат вирішення яких забезпечує досягнення таких цілей кримінального провадження:

1) встановлення предмета кримінального правопорушення (виду, найменування, кількості, ваги наркотичного засобу; ознак спільності їх походження за способом і технологією виготовлення; умов зберігання; джерела походження сировини тощо);

2) отримання даних про причетність до злочину осіб, що може бути використано для їх розшуку та ідентифікації;

3) діагностування стану психіки підозрюваного у вчиненні злочину;

4) визначення особистісної характеристики підозрюваного, його соціально-демографічних даних та інше.

Вирішення кожного з цих завдань може потребувати проведення комплексу різних досліджень через багатоплановість питань, які підлягають установленню в рамках конкретного із завдань, а також з огляду на інформаційну структуру об'єктів експертного дослідження.

У кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів вчені-криміналісти рекомендують призначати комплекс експертиз, зокрема:

експертиза наркотичних засобів, судово-фармакологічна, агротехнічна, судово-ботанічна, хіміко-технологічна, медико-наркологічна, судово-психіатрична тощо (В.Ю. Шепітько) [130, с. 88-90];

судові експертизи для визначення предмета злочину:
а) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів); б) біологічні (у частині дослідження рослин (їх частин) для встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини); *судові експертизи, пов'язані з дослідженням особи підозрюваного:* а) судово-медичні; б) судово-психіатричні; в) психологічні (комплексні психолого-психіатричні, медико-психологічні тощо); *судові експертизи, пов'язані з дослідженням слідів, утворених у результаті взаємодії матеріальних тіл будь-якої фізичної природи:* а) криміналістичні дослідження (трасологічні: дактилоскопічна, слідів взуття, транспортних засобів); б) біологічні; в) ґрунтознавчі; г) одорологічні; г) комп'ютерно-технічні та інші (М.В. Кривонос, В.С. Бондар) [126].

Водночас, зазначені рекомендації орієнтовані на розслідування кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів загалом, питання судово-експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України дотепер на рівні наукових робіт не висвітлювалися.

У визначенні виду та кількості експертиз, що підлягають призначенню у процесі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, пріоритетними є такі завдання, результат вирішення яких забезпечення наступних цілей розслідування:

1) установлення предмета кримінального правопорушення (виду, найменування, кількості, ваги наркотичного засобу; ознак спільності походження за способом і технологією

виготовлення; належності речовин до однієї партії, єдиної за ознаками технології виготовлення, умов зберігання; джерела походження сировини тощо);

2) отримання даних про причетність до кримінального правопорушення конкретних осіб, що може бути використано для їх розшуку та ідентифікації;

3) діагностування стану психіки підозрюваного при вчиненні злочину;

4) визначення особистісної характеристики підозрюваного, його соціально-демографічних даних та інше.

Ототожнення за слідами-відображеннями конкретного об'єкту (людини, знаряддя, пристрою, засобу, речовини), дозволяє встановити доказові факти:

- перебування певної особи, предмету на місці скоєння кримінального правопорушення та контакту з навколишнім середовищем (з товаром, грошовими коштами під час контрольованої або оперативної закупки тощо);

- загальне джерело походження наркотичних засобів та регіон зростання рослин, використаних для виробництва наркотичних засобів рослинного походження;

- ототожнення конкретних мас наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або нарковмісних рослин за відділеними від них частинами;

- ототожнення зразків речовини, якою помічено грошові кошти, з речовиною, наданою для нанесення такої мітки, тотожність зразків голосу людини з голосом на фонограмі;

- контактної взаємодії підозрюваного, обвинуваченого з елементами обстановки місць кримінальних правопорушень;

- перебування однієї і тієї ж особи (підозрюваного, обвинуваченого) на місці скоєння двох чи більше кримінальних правопорушень;

- змінення суб'єктом кримінального правопорушення персональних даних.

Вирішення кожного з цих завдань може потребувати комплексу різних досліджень через багатоплановість питань, які підлягають установленню в рамках конкретного із завдань.

Наприклад, як було зазначено вище, для отримання доказів доцільно призначати не лише експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (експертна спеціальність 8.6), а й комплексну експертизу, яка включає судову молекулярно-генетичну експертизу, судову дактилоскопічну експертизу та експертизу наркотичних засобів. Судова молекулярно-генетична експертиза проводиться для виявлення генетичних ознак (ДНК-профіля) наркозбувальників на упаковці в яку поміщено наркотичній засіб, судова дактилоскопічна експертиза проводиться на виявлення слідів пальців рук на упаковці. Якщо під час комплексної експертизи виявлено генетичні ознаки (ДНК-профіль) або сліди пальців рук, то ця інформація перевіряється по відповідним базам даних. В подальшому, при затриманні наркозбувальників, у них, на підставі постанови прокурора або ухвали слідчого судді, одбираються зразки букального епітелію для отримання генетичних ознак (ДНК-профілю) та вони дактилоскопіруються. Після цього проводиться порівняльна молекулярно-генетична або дактилоскопічна експертиза. Результати експертиз використовуються як докази в рамках кримінального провадження.

Отже, на підставі результатів аналізу сучасних потреб слідчої практики, зазначених та інших наукових джерел, а також нормативної бази проведення судових експертиз в СЕУ, виділимо типовий комплекс судових експертиз, які можуть бути проведені в кримінальних провадженнях досліджуваного виду:

1. *Судові експертизи для визначення предмету кримінального правопорушення*: а) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (8.6*); б) біологічні

* Індекси експертних спеціальностей відповідно до Переліку видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, згідно з Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженим Наказом Мініюсту від 03.03.2015 № 301/5.

(у частині дослідження рослин (їх частин) для встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні засоби); в) агро-технічні; г) ботанічні; г) сильнодіючих та отруйних речовин (8.13); д) речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин (8.11).

2. *Судові експертизи, пов'язані з дослідженням особи підозрюваного:* а) судово-медичні; б) судово-психіатричні; в) психологічні (психологічні (14.1), комплексні психолого-психіатричні, медико-психологічні тощо).

3. *Судові експертизи, пов'язані з дослідженням слідів, утворених у результаті взаємодії матеріальних тіл будь-якої фізичної природи:* а) трасологічні: дослідження слідів людини (4.1): слідів інших ділянок тіла людини (губів, вух, чола, носа тощо) і слідів; слідів зубів; слідів босих та одягнених у шкарпетки (панчохи) ніг людини, а також слідів взуття; слідів рукавичок, одягу; дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами (4.2) (за наявності загальної лінії розділення і за її відсутності); криміналістичне дослідження транспортних засобів (4.3): слідів транспортних засобів; дактилоскопічні (4.6); б) почеркознавчі: дослідження почерку і підписів (1.1); в) технічні експертизи документів (2.1, 2.2, 2.3); г) біологічні: дослідження об'єктів рослинного походження (9.1); г) ґрунтознавчі; д) одорологічні; е) комп'ютерно-технічні (10.9) та інші (фоноскопичні, спеціальних хімічних речовин (8.11), експертиза відеозвукозапису (7.1, 7.2, 7.3) тощо).

Рекомендований комплекс експертиз є певною мірою орієнтовним. Однак у рамках даної монографії нами буде розглянуто особливості призначення та проведення лише тих судово-експертних досліджень, які мають важливе практичне значення в доказуванні обставин учинення кримінальних правопорушень досліджуваного виду.

Результати аналізу поняття судової експертизи, свідчить, що вона складається з наступних стадій: провадження експертизи, основу якої складає власне дослідження, здійснюване експертом (експертною установою або експертами – ч. 1 ст. 242 КПК України), а також призначення (залучення

експерта – ст. 243 КПК України) і використання, суб'єктами яких є сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України.

Таким чином, ефективність проведення експертизи припускає поєднання слідчої та експертної діяльності.

Ключовим видом експертного дослідження, що проводиться у кримінальних провадженнях досліджуваного виду є **експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (експертна спеціальність 8.6 «дослідження наркотичних засобів психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів»)**, яка дозволяє: 1) *установити* належність речовин та їх слідів до наркотичних засобів,; родову (групову) належність однорідних наркотичних засобів, умов зберігання тощо; встановити походження даного наркотику за місцем проростання рослинної сировини; спільне джерело походження наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за місцем вирощування, способом їх виготовлення тощо; 2) *визначити* кількісний уміст наркотичних речовин у досліджуваних об'єктах; спосіб, технологію та інші характеристики виготовлення наркотичних засобів; 3) *ототожити* конкретні маси наркотичних засобів за відділеними від них частинами; 4) *виявити* сліди наркотичних засобів на різних предметах-носіях.

На дослідження експертіві найчастіше надходять такі безпосередні об'єкти, пов'язані з подією кримінального правопорушення:

- речовини, невідомого походження, рослини та їх частини, що можуть належати до наркотичних засобів або містити їх у своєму складі;

- зразки речовин (змиви, зіскоби, проби), вилучені з різних поверхонь місць імовірного виготовлення, зберігання наркотичних засобів (стіл, підлоги, систем вентиляції, водопостачання та каналізації) на предмет наявності й ідентифікації зазначених речовин;

- змиви з поверхонь рук, зрізи нігтів підозрюваних осіб тощо. Так, *наприклад, у підозрюваного в незаконному культивуванні рослин конопель в його квартирі було проведено обшук, під час якого на кухні в пачках з-під чаю було виявлено розмелені частини рослин, що за запахом нагадували коноплі. Підозрюваний заперечував приналежність виявлених рослин йому. Слідчий вилучив фрагменти нігтьових пластин рук підозрюваного, які направив на експертне дослідження. За висновком експертизи було встановлено, що на нігтьових пластинах наявні сліди рослин конопель, що підтверджувало його причетність до вчинення злочину [138];*

- об'єкти-носії, на поверхні яких імовірно виявити сліди наркотичних засобів та інші сліди: а) одяг та особисті речі підозрюваних; б) засоби пакування, у яких зберігалися або розфасовувалися речовини.

При вирішенні задач зі встановлення видової належності рослин конопель та маку повинні бути надані рослини зі збереженням їх вегетативних частин (стебла, листя, суцвіть).

З метою вирішення питань про місце проростання снотворного маку та конопель та виявлення часових характеристик пророщення (фаз вегетації) вони відбираються з ділянки відразу ж після вилучення речових доказів. Через значну змінюваність хімічного складу компонентів рослин залежно від фази вегетації контрольні зразки, зібрані в більш пізню фазу вегетації, можуть стати не придатними для дослідження. Вирішення питання про встановлення місця зростання рослини – надзвичайно складне завдання. Для його успішного розв'язання досліджуються мікроелементний склад рослин та ґрунту, біологічне оточення та інші специфічні умови зростання рослин. У цьому випадку поряд зі зразками наркотичних рослин, слід надавати зразки ґрунтів у місці зростання рослин (з глибини 15-20 см у кількості 100-150 г), зразки рослин інших видів, які зростають поруч, а також повідомляти експертові відомості про специфічні умови зростання досліджуваних рослин (наявність виробництв, які забруднюють навколишнє середовище, проведення агрохімічних заходів тощо).

При встановленні цілого за частинами експертів необхідно мати відомості про умови зберігання, місці вилучення окремих частин та передбачуваного цілого.

Вирішення завдань у рамках експертиз, що досліджують снотворний мак чи коноплі базується на використанні різних методів, до яких, окрім загальноприйнятих, пред'являється низка додаткових вимог, зумовлених специфікою криміналістичної практики. Спочатку обираються методи, які не призводять до суттєвої видозміни об'єкта (наприклад, оптична мікроскопія, рентгеноструктурний мікроаналіз). Для аналізу мікроскладу речовини застосовуються методи мікроспекрофотометрії та мікро- спектрального аналізу. Методи, які ведуть до знешкодження об'єкта, невідвортної зміни субстанціональних властивостей, використовуються в останню чергу (наприклад, хімічний та емісійний спектральний аналіз).

Для дослідження канабіноїдів рослинного походження в біологічних об'єктах застосовується газова хроматографія, а також метод хроматомас-спектрометрії в поєднанні з ізотопним розбавленням [180].

Оскільки в процесі експертного дослідження об'єкти можуть піддаватися частковій або повній зміні та навіть знешкодженню, зовнішній вигляд пакування, реквізити, а також самі об'єкти дослідження мають бути зафіксовані за допомогою фотоапаратури. В аналогічний спосіб експерт фіксує зображення об'єктів у полі зору мікроскопу. Для цього експертні установи повинні бути забезпечені сучасною фотоапаратурою, яка дозволяє проводити оперативну зйомку об'єктів та роздрукування зображень.

На вирішення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів може бути винесено такі типові запитання:

За вилученими речовинами: чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори? Якщо так, то які, яка їх маса? Чи є надані на дослідження зразки рослин рослинами, які вміщують наркотичні та психотропні алкалоїди? Чи використовувалася

представлена на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотиків? Чи є в ній сліди наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів? Якщо так, то яких саме? Чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, які використовуються при виготовленні наркотичних засобів (яких саме)? Якщо так, то які й на яких стадіях використовуються? Чи є надані на дослідження зразки рослин рослинами маку снодійного (або рослинами роду коноплі)? Чи мають вилучені в різних місцях або в осіб наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори спільне джерело походження?

За вилученим обладнанням: чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди наркотичних засобів, або інших речовин? Якщо так, то яких і яка їх маса? Чи мають представлені на дослідження предмети спеціальне хіміко-технологічне призначення, якщо так, то яке? Чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовуватися для рафінування, екстракції або інших дій, у результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми?

На сучасному етапі судово-експертного забезпечення розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, як слушно вважають Д. О. Некраха та О. І. Охрименко від експертів вимагається дати відповідь про можливість встановлення його місця походження та методи отримання [179].

Проблема встановлення географічного походження наркотичних засобів, отримуваних, зокрема, з природних джерел сировини, залишається актуальною й дотепер у всьому світі.

Наркотичні засоби, виготовлені з конопель та снодійного маку мають певне співвідношення ізотопів, що є специфічно характерним для ділянки ґрунту, на яких дані рослини вирощувались. Дані параметри унікальні для кожної місцевості. Відповідно, аналізуючи співвідношення даних ізотопів у наркотичних засобах рослинного походження можна встановити місце їх вирощування. Маючи проби ґрунту та зразки рослин з ділянки, на якій вирощують дані рослини, експерт

може провести порівняльне дослідження та встановити, чи були вирощені рослини, з яких в подальшому було отримано наркотичні засоби (морфін, опій екстракційний, опій ацетилований та марихуана) на цих ділянках. Отже, в такому випадку поряд зі зразками наркотичних рослин, слід надавати зразки ґрунту в місці пророщення рослин (з глибини 15-20 см у кількості 100-150 г), зразки рослин інших видів, які ростуть поруч, а також повідомляти експертові відомості про специфічні умови пророщення досліджуваних рослин (наявність виробництв, які забруднюють зовнішнє середовище, проведення агрохімічних заходів тощо).

Не заглиблюючись докладно до особливостей ізотопного аналізу, адже це досліджується вченими та експертами відповідного профілю та фаху [107; 120; 180; 250], зазначимо, що впровадження методу ізотопного аналізу дозволить вирішувати наступні питання:

- можливості встановлення географічного місця походження наркотиків рослинного походження (макова солома, марихуана та ін.), та напівсинтетичних наркотиків (ацетилований опій та ін.), що дає можливості контролю території України щодо незаконного вирощування наркосировини;

- встановлення можливості належності до однієї партії (виявлення шляхів розповсюдження та трафіку, контрабандних шляхів);

- встановлення методу синтезу (відповідно, необхідного обладнання) та виявлення каналів надходження сировини).

У практиці розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії злочинів широкого поширення також набуло призначення **судово-біологічної експертизи** (у частині дослідження нарковмісних рослин) (експертна спеціальність 9.1. «Дослідження об'єктів рослинного походження»), яка призначається з метою встановлення: належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів; спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; належності об'єктів біологічного походження до

одного цілого; виявлення мікрооб'єктів рослинного походження в будь-якій масі або на предметах-носіях. Крім цього, за частками рослинного походження можна встановити факт присутності особи на місці події; контактної взаємодії предметів одягу підозрюваного з наркотичним засобом рослинного походження [82, с. 130].

Об'єктами такої експертизи є рослини або їх частини (листя, стебло, суцвіття, насіння, пилок), суміші, препарати рослинного походження.

На вирішення судово-біологічної експертизи виносяться такі запитання: чи належить представлена на дослідження рослина (її частки) до нарковмісних рослин? Якщо так, то до якого виду, яка її таксономічна належність? Чи можливо з наданої на дослідження рослини виготовити будь-яку наркотичну речовину, якщо так, то яку саме? Якому впливу (хімічному, механічному тощо) піддавався наданий на дослідження рослинний об'єкт? Чи наявні на предметі-носії мікрооб'єкти біологічного походження; якщо так, то яка їх таксономічна належність? Чи є в кишенях одягу частини нарковмісних рослин; якщо так, то яких саме?

В окремих випадках при досудовому розслідуванні злочинів зазначеної категорії може призначатися **судово-агро-технічна експертиза**. На її вирішення може бути поставлено такі запитання: чи могла вказана культура бути зібрана з цього поля або ділянки? Чи є надана культура з урожаю цього року? Чи мають посіви нарковмісної культури дикий або культурний характер, з огляду на розташування рослин, відстаней між кущами, доглянутості, щільності посівів, висоти кущів, відсотка зайнятої під рослинами площі присадибної ділянки та інших чинників? У якій фазі вегетації знаходяться рослини, виявлені на даній ділянці? Який очікується врожай?

В окремих випадках у кримінальних провадженнях за фактами незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель призначається **судово-ботанічна експертиза**, на яку направляються насіння рослин або самі вилучені рослини: голівки маку, коноплі, а також їх подрібнена маса.

На вирішення такої експертизи можуть бути поставлені такі питання: насіннями якої рослини є представлені на експертизу насіння? Чи не представлені на експертизу насіння насінням опіумного, олійного маку або конопель; якщо так, то якого виду? Чи не подібні насіння, вилучені під час обшуку (при проведенні іншої слідчої (розшукової) дії у такої особи, зі зразками насіння, вилучених з місця посіву; а якщо подібні, то насінням якого виду рослин вони є? Чи нема на представленому об'єкті часток рослинного походження? Чи не є представлені на експертизу зразки рослин опіумним, олійним маком або коноплями; якщо так, то до якого виду відносяться? Які сімейство, рід, вид, вік, стать даного рослинного об'єкта? Частиною якої рослини є даний предмет (стебло, корінь, листя та ін.)? Від якої рослини походять дані плоди, насіння, пилок? Чи не походить дана рослина з такої-то ділянки місцевості (для вирішення цього питання експертів необхідно надати зразки всіх видів рослин з перевірюваної ділянки)? Які причини зміни первинних властивостей даного рослинного об'єкта (механічний, термічний, хімічний вплив)? Який механізм (спосіб) відчленування поданої на дослідження частини рослинного об'єкта?

Під час підготовки матеріалів на ботанічну експертизу рекомендується направляти всю кількість вилученого насіння рослин, якщо їх незначна кількість, а якщо вилучена маса обчислюється кілограмами, то необхідно відібрати декілька проб (масою 50–80 г) з різних місць.

Ці предмети повинні досліджуватися не лише в рамках експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також у рамках **трасологічних та дактилоскопічних досліджень**, зокрема для вирішення цілого комплексу ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних задач (встановлення механізму утворення слідів і пошкоджень, ідентифікації цілого за частинами тощо).

Наприклад, якщо підозрюваний висуває версію про його повну непричетність до розслідуваного злочину, а факт виявлення наркотичного засобу у відправленій ним поштової

кореспонденції пояснює подальшим її розкриттям і «підкиданням». То в результаті трасологічної експертизи можливо встановити відсутність факту повторного розкриття конверта (посилки), і тим самим спростувати версію винної особи про непричетність до злочину.

Наведемо інший приклад. При проведенні обшуку за місцем проживання громадянки М., підозрюваної у виготовленні та збуті наркотичного засобу (гашишу), було вилучено фрагменти листів паперу з інформацією рекламного характеру. При проведенні трасологічної експертизи за вилученими в ході обшуку фрагментами упаковки наркотичного засобу, було встановлено, що раніше вони складали єдине ціле [38].

Дослідження потожирової речовини дозволяє отримати комплексну інформацію про її хімічний склад, у тому числі й запахів слідів, наявність бактерій та шкірі (бактеріальна дактилоскопія) або мікрофлори тощо.

Результати аналізу судово-медичної практики потожирової речовини сліду дозволив виявити два напрями дослідження: використання серологічних методів, або судово-біологічна експертиза та молекулярно-генетичні дослідження, які базуються на порівняльному аналізі структури молекули ДНК (молекулярно-генетична експертиза).

Під час досудового розслідування злочинів досліджуваної категорії також вирішуються завдання ідентифікації особи, яка підозрюється у вирощуванні нарковмісних рослин за запахом. При цьому варто пам'ятати, що й пакування таких речовин може зберігати на собі запахові сліди людини, сліди рук, поту, виступаючи носієм комплексу інформаційних полів (одорологічних). Так, за вилученими в ході огляду місця події на поштовому відправленні, що містить наркотичний засіб, слідами пальців рук було призначено дактилоскопічну експертизу. За результатами її проведення слідчий отримав інформацію про кількість осіб, які могли вчинити злочин, що розслідується; послідовність їхніх дій; ідентифікацію особи, яка вчинила злочин.

Цифрові аудіо- або відеозаписи в переважній більшості випадків розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних

засобів є важливим джерелом доказової інформації. Для дослідження цих об'єктів проводять *експертизу відеозвукозапису*. Її наукові засади становлять спеціальні знання в галузі криміналістики, електроакустики, звуко- і відеотехніки, психології та медицини.

Звукові сліди, що містяться на цифрових носіях інформації, у криміналістичному аспекті – це динамічні зміни, які виникають у матеріальних об'єктів унаслідок події злочину. Вони відображають взаємодію людей і предметів, котрі опинилися на місці події під час учинення злочину. За своєю структурою та інформаційною сутністю, зазначає Ю.Ф. Жаріков, сліди звуку – це фактичні дані, тобто докази, що поєднують інформацію та матеріальний носій [248, с. 67].

У кримінальному провадженні про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель може постати необхідність провести неідентифікаційні дослідження голосу (мовлення) людини. У цьому випадку експертиза відеозвукозапису, досліджуючи звукові сліди, може визначити: кількість осіб, що брали участь у розмові; зміст розмови, вік, стать, емоційний стан, фізичні та психологічні характеристики співрозмовників; окремі соціальні ознаки людини, яка розмовляла (освіта, рівень культури тощо); джерела і характер звуків, що супроводжували головний запис розмови; за допомогою яких засобів та методів (апаратура, устаткування, технічні засоби тощо) здійснювали монтаж фонограми; які головні характеристики приміщення, у якому відбувався запис.

Трапляються випадки, коли доказами за кримінальними провадженнями за ст. 310 КК України є результати фіксації переговорів та аудіозаписи безпосередньо факту одержання грошей за наркотичні засоби. За таких обставин признають фоноскопічні й лінгвістичні експертизи, під час яких виконують комплекс ідентифікаційних і діагностичних завдань. Об'єктами експертного дослідження є звукова, зокрема й мовленнева, інформація, зафіксована на фонограмі, а також носії та технічні засоби зняття й фіксації інформації, що є речовими доказами у кримінальному провадженні.

Поряд з дактилоскопічними та фоноскопічними дослідженнями, ДНК-аналізом, у рамках яких вирішуються ідентифікаційні завдання, метод **ольфакторного експертного дослідження**.

Посів або вирощування снотворного маку або конопель, зберігання зібраного врожаю, переміщення, збут, підготовка засобів для приховання, супроводжується маніпулюванням цими предметами й утворенням запахових слідів також і на засобах для пакування. На пакуванні наркотичних засобів можна виявити запахові сліди як посередників, так і виготовлювачів, якщо їхній контакт з вилученими об'єктами тривав не менше 10-15 хвилин або мав інтенсивний характер, а вилучення цих об'єктів та направлення на дослідження було своєчасним і відбувалося згідно з методичними вказівками по роботі із запаховими слідами.

Практика розслідування злочинів досліджуваного виду свідчить про те, що особи, які спеціалізуються на вирощуванні та збуті нарковмісних рослин для зберігання снодійного маку чи конопель використовують спеціальні схованки, деякі з яких розташовані на відкритій місцевості (наприклад, у лісових масивах). Закономірним при використанні таких схованок є утворення ґрунтових або ґрунтово-рослинних нашарувань на об'єктах-носіях (взутті, предметах одягу підозрюваного, в автомобілі, пакуванні). Дослідження нашарувань для встановлення факту контактної взаємодії з певним природним слідовим комплексом (ділянкою місцевості) є завданням **судово-ґрунтознавчої** експертизи.

При призначенні цієї експертизи на вирішення експерта-ґрунтознавця може бути поставлено такі запитання: чи є на поданих об'єктах ґрунті (ґрунтово-рослинні) нашарування? З якого регіону країни походить ґрунт, який утворив дане нашарування? Чи мають вони загальну групову належність з ділянкою місцевості, на якій виявлено схованку? Якщо так, то чи походять вони з цієї ділянки?

Рекомендується направити експертові також копію протоколу огляду місця події з описом ділянки, а також повідомити

про фактори, які можливо впливають на склад ґрунту (орання ділянки, унесення добрив, обробка хімікатами) тощо.

Оскільки для зберігання значних партій наркотичних засобів використовуються схованки, розташовані на відкритій місцевості, то встановлення фактичних обставин, що вказують на зв'язок осіб, у яких вони виявлені, з місцем їх зберігання є важливим завданням органів розслідування та суду.

Як зазначалося в розділі 1, під час учинення злочинів, передбачених ст. 310 КК України, злочинці використовували персональні комп'ютери та інші мобільні пристрої, підключені до мережі Інтернет. За їх допомогою: а) зберігали відомості (про спільників і контакти з ними; б) відправляли та отримували повідомлення та кореспонденцію, отримували замовлення на наркотичні засоби, передавали інструкції про місце й час їх доставки («закладки»), способи переказу коштів.

Установлення таких відомостей під час розслідування злочинів у цій сфері стає можливим завдяки проведенню *комп'ютерно-технічної експертизи*.

Спосіб збуту наркотичних засобів й причетність конкретної особи до злочину можуть бути встановлені за наявності та локалізацією мікрочасток певного походження на різноманітних об'єктах навколишнього середовища, тілі, одязі продавця. Використання в процесі документування спеціальних хімічних речовин дає змогу отримати матеріал щодо кримінально-протиправної діяльності підозрюваних. Під час розслідування злочинів досліджуваної категорії дослідження спеціальних хімічних речовин здійснюють методами експертизи матеріалів, речовин і виробів.

Висновок цієї експертизи може бути використаний для доведення факту і способу передавання продавцю наркотичних засобів грошових коштів, цінностей за умов виявлення такої спеціальної хімічної речовини на виданих цінностях, грошових засобах, іншому майні, переданому продавцю в обмін на товар, що вилучені у цієї особи, а також на частинах його тіла, одязі, взутті, яка була перенесена з майна, цінностей, грошових засобів, які були використані під час проведення

контролю за вчиненням злочину (контрольованої або оперативної закупки).

Така експертиза дає змогу: виявити на контактних поверхнях предметів обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинки або мікросліди певних матеріалів і речовин; встановити спільну родову (групову) належність матеріалів і речовин. Зокрема, під час обробки спеціалістом спеціальною хімічною речовиною грошових коштів та подальшого виявлення цих слідів на руках, майні, одязі продавця на експертизу матеріалів, речовин і виробів становлять питання: чи є нашарування спеціальної хімічної речовини на предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо); яке походження речовини, наданої на дослідження; чи мають надані речовини спільну родову приналежність.

Розглянуті особливості та запропоновані рекомендації щодо призначення та проведення судових експертиз, можливості окремих найбільш значущих з них щодо з'ясування обставин учинення злочинів, передбачених ст. 310 КК України, сприятимуть подальшому удосконаленню організаційних та методологічних основ їх провадження і, як наслідок, забезпечуватимуть ефективність судово-експертного забезпечення досудового розслідування відповідних кримінальних проваджень.

ПІСЛЯМОВА

У висновках монографії наведено теоретичне узагальнення проведеного дослідження та сформульовані рекомендації і пропозиції, які мають значення для розробки методики розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України. Зокрема, це визначається у наступних положеннях:

1. Криміналістична характеристика незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є систематизованим описом масиву фактичних даних та наукових висновків про найбільш типові криміналістично значущі елементи, які мають прояв у механізмі кримінального правопорушення, знання яких є необхідними для розробки відповідної видової окремої методики розслідування. Основними напрямками використання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень досліджуваного виду є науково-методичний та прикладний аспекти.

2. Структура криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель охоплює такі елементи: предмет і обстановка кримінального правопорушення, способи та типові сліди; характеристику осіб, які причетні до вчинення злочинів досліджуваного виду.

3. Способи незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є повноструктурними, тобто охоплюють увесь комплекс дій осіб, які їх учинили з підготовки, вчинення та приховування слідів кримінально-протиправного діяння, котрі об'єднані єдиним злочинним задумом.

4. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України має специфіку, яка визначається соціально-демографічними, природно-кліматичними та просторово-часовими факторами, що, своєю чергою, впливають

на спосіб і механізм вчинення кримінального правопорушення даного виду.

5. Кожен вид кримінальних правопорушень вирізняється наявністю певних груп слідів, які свідчать про характер дій особи, яка його вчинила щодо незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, які доцільно групувати за такими блоками: сліди посіву та вирощування насаджень рослин; сліди від зберігання, транспортування та обробки вирощеної культури; сліди, залишені на предметах (знаряддях та пристроях), які використовувалися під час посіву, вирощування та збирання врожаю снотворного маку чи конопель; сліди, що вказують на присутність особи (осіб) злочинця на місці вчинення злочину; сліди, залишені на тілі людини, одязі, взутті, пакувальних матеріалах; сліди залишені на електронних носіях інформації (текстові файли, записи в облікових файлах системи тощо).

6. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України слідчим (дознавачем) рекомендується враховувати такі дані про особу злочинця: соціально-демографічні дані, місце помешкання, відомості соціально-правового характеру, динаміка причин зміни показань.

7. Визначення в окремі видовій методиці обставин, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні незаконного посіву або вирощування забезпечить його швидке, повне та неупереджене розслідування. До таких обставин належать: (1) спосіб незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, кількість вилучених таких рослин, які мають самостійний корінь (з огляду на положення ч. 2 ст. 310); (2) розмір процесуальних витрат; (3) винуватість злочинця у вчиненні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення: (з метою збуту або без такої мети); (4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, характеризують особу злочинця обтяжують чи пом'якшують

покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження: демографічні відомості (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження тощо); обставини, які характеризують рівень суспільної небезпеки особи (взаємовідносини з колегами, сусідами, родичами; вчинення раніше одного із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 тощо); осудність особи; характеристика особи злочинця відповідно до диспозиції ст. 310 КК України (спеціальний суб'єкт); рівень наркотичної залежності; обставини, що обтяжують вчинення цього злочину (відповідно до ч. 2 ст. 310 КК України) та інші обставини.

8. Початковому етапу розслідування злочинів досліджуваного виду притаманні такі види слідчих ситуацій: 1) встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, особу (осіб), яка здійснювала незаконний посів або вирощування наркомістких рослин затримано на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, особу (осіб), яка здійснювала незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин не затримано, про неї наявні лише фрагментарні, неповні відомості; 3) встановлено ознаки незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, однак про особу (осіб), які здійснювали незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин відсутні будь-які відомості.

9. Система загальних та окремих типових версій включає комплекс підсистем версій: а) версії, які висуваються за окремим фактом незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель; б) версії про вчинення різних злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів однією й тією ж групою злочинців; в) версії про склад та функції учасників злочинної групи; г) версії про можливе існування джерел та носіїв доказової інформації у кримінальному провадженні. Кожна з підсистем включає комплекс більш окремих типових версій.

10. Конкретизовано порядки взаємодії слідчих і оперативних підрозділів під час ведення оперативно-розшукової справи, направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування Національної поліції, а також під час проведення досудового розслідування.

11. Найбільш інформативними слідчими (розшуковими) діями під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є огляд місця події, допит, обшук, залучення експертів і призначення судових експертиз. Визначені найбільш раціональні тактичні прийоми огляду, залежно від розмірів площі посівів, наведено перелік обставин, які складають предмет допиту, і тактичних прийомів, що сприяють одержанню доказової інформації з урахуванням рефлексивного мислення. Обґрунтована доцільність одночасного проведення обшуків приміщень, де відбувається посів або вирощування та обшуків транспортних засобів і осіб, підозрюваних у скоєнні зазначених злочинів. Найбільш поширеними видами експертиз, що призначаються під час розслідування досліджуваного злочину є: судова експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, судова біологічна (в частині дослідження снотворного маку чи конопель), судова агротехнічна, судова ботанічна, судова ґрунтознавча, судова трасологічна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С.Є., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.

2. Агафонов В.В., Чистова Л.Е. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных, сильнодействующих веществ, а также растений, содержащих наркотические средства, либо их частей, содержащих наркотические средства или психотропные вещества, совершаемых с использованием интернет и электронных средств связи: учеб.-методическое пособие. М.: ДГСК МВД России, 2011. 144 с.

3. Алгоритм документування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також організацією або утримання місць для їх незаконного вживання, виробництва чи виготовлення: наук.-метод. рек. / К.Л. Бугайчук, О.О. Савченко, О.В. Федосова. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2016. С. 65.

4. Александров И.В. Теоретические и практические проблемы расследования налоговых преступлений: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.09. Екатеринбург, 2003. 431 с.

5. Аленін Ю.П., Гловюк І.В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161-169.

6. Андрейко Ю.О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2020. 283 с.

7. Антонов А.А. Культивирование наркосодержащих растений с использованием гидропонных сооружений. *Молодежь, наука и цивилизация: материалы всероссийской студенческой*

научной конференции. Выпуск 19 / отв. ред. Н.Н. Цуканов; Сибирский юридический институт МВД России. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2017. С. 235-239.

8. Аркуша Л.І. Поняття, система та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 141-144.

9. Ахмедова Р. К., Кораблева Н.В. Использование метода ВЭЖХ-МС для анализа наркотических средств и психотропных веществ. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Харків : Право, 2013. С. 305-312.

10. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню нарковмісних рослин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К., 2007. С. 8-9.

11. Баганець О. Доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого. *Юридична Україна*. 2013. №9. С. 80-84.

12. Баганець О.В. Обшук особи як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. Вип. 3. С. 133-139

13. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 315-321.

14. Багрій М.В., Луцик В.В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.

15. Бажанов М. И. Избранные труды; сост.: В. И. Тютюгин, А.А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Таций. Харьков: Право, 2012. 1244 с.

16. Бажанов М.И. О функциях состава преступления (процессуальная функция). *Проблемы законности*. Харьков. 1995. Вып. 29. С. 96-102.

17. Баулин Ю.В. Преступления в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров: общая характеристика и классификация. *Право Украины*. №9. 2012. С. 89-95.

18. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х.: Право, 2013. 928 с.

19. Баулін Ю.В. Кримінально-правові форми вчинення наркозлочинів організованим наркобізнесом. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Х.: Право, 2004. Вип. 9. С. 3-40.

20. Бахін В.П. Криміналістика: курс лекцій (ч. 1) / В.П. Бахін, І.В. Гора, П.В. Цимбал. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

21. Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М), 2001. 240 с.

22. Белкин, Р. С. Курс криминалистики. 3-е издание, дополненное. М.: Юнити-Дана, Закон и Право. 2001. 831 с.

23. Беляева Л. И. Возможности судебно-ботанической экспертизы. *Избранные вопросы судебно-медицинской экспертизы*. Хабаровск, 2003. № 6. С. 130.

24. Бишевец О. В., Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: Алерта, 2015. 536 с.

25. Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: Підручник / В.В. Бірюков, В.Г. Хахановський, В.С. Бондар, С.В. Шалімов; за заг. ред. В.В. Бірюкова. К. : Центр учбової літератури, 2014. 288 с.

26. Благута Р.І., Климчук М.П., Сакал В.М., Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посібник. Київ: ТОВ «НВП» Інтерсервіс», 2014. 216 с.

27. Бойко О.П., Кобзар О.Ф., Рогальська В.В., Черняк Н.П. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2017. 84 с.

28. Болобан Д.А., Щипанова О.О. Правове регулювання вирощування наркотичних рослин в Україні. *Наукові підсумки*

2017 року, XV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. м. Вінниця, 15 грудня 2017 року. Ч.3. С. 29-37.

29. Бондар В.С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло: автореферат дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

30. Бондар В.С. Тактика огляду місця події при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Процесуальні та криміналістичні аспекти протидії наркозлочинності*: матеріали наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 13 квітня 2018 р. Одеса: ОДУВС, 2018. С. 66-71.

31. Бондар В.С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник Академії адвокатури України*. Число 2 (24). 2012. С. 130-137.

32. Бондар В.С., Кривонос М.В. Зміст та особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. № 3(83). С. 195-209.

33. Боруленков Ю. П. Юридическое познание (некоторые методологические, теоретические и праксеологические аспекты) : монография / под науч. ред. проф. В. Н. Карташова. М. : Юрлитинформ, 2014. 392 с.

34. Бугайчук К. Л., Савченко О. О., Прибиткова Н. О. Особливості досудового розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів умовах нового кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Науково-методичні рекомендації. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2015, Харків. 99 с.

35. Бюллетень по наркотическим средствам. Альтернативное развитие: применение на практике и анализ. Том LXI, 2017 год. ООН, Вена, 2018.

36. Василичук В.І., Никифорчук Д.Й. Удосконалення нормативно-правового забезпечення проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій.

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. №1 (15). С. 103-111.

37. Ведищев Н. П. Незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов (вопросы квалификации, расследования, ОРМ, экспертизы): монография / Н. П. Ведищев, Д. Ю. Гладищев. М.: Юрлитинформ, 2016. 205 с.

38. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.

35. Венедиктов А.А., Грібов М.Л. Концептуальні підходи до визначення повноважень суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та органів досудового розслідування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. №1 (34). С. 95-98.

36. Вестник криминалистики / Отв. ред. А. Г. Филиппов. № 2 (34). М.: Спарк, 2010. С. 152-164.

37. Вестник криминалистики / Отв. ред. А. Г. Филиппов. № 3 (35). М.: Спарк, 2010. С. 134-144.

38. Вирок Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 18.09.2014 року справа № 397/1353/14-к.

39. Вирок Решетилівського районного суду Полтавської області в від 17 лютого 2012 року. Кримінальна справа № 1-125/11. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21560814>.

40. Власова Е.А. Наркосодержащие растения и их части, содержащие наркотические средства или психотропные вещества, как предмет наркопреступлений. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. № 1 (18). 2011. С. 162-165.

41. Волкова С.А., Соколенко И.В. Идентификация конопли посевной и табака настоящего стоматографическим методом. *Судебная экспертиза*. 2009. № 4. С. 45-51.

42. Волобуев А.Ф. Питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 26-27.

43. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2019. 122 с.

44. Галимов Э. М., Севостьянов В.С., Кульбачевская Е.В., Голявин А.А. Идентификация географического места происхождения наркотических веществ на основе изотопного анализа углерода и азота. *Масс-Спектрометрия*. 2004. Т.1 №1. С. 31-36.

45. Годунов М.А. Особенности производства отдельных следственных действий при расследовании преступлений, связанных с культивированием наркосодержащих растений. *Молодежь, наука и цивилизация: материалы всероссийской студенческой научной конференции*. Выпуск 19 / отв. ред. Н.Н. Цу-канов; Сибирский юридический институт МВД России. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2017. С. 231-235.

46. Голдина Е.В. Некоторые аспекты осмотра места происшествия по преступлениям, связанным с незаконным культивированием наркосодержащих растений. *Сб. матер. межд. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Прспект Свободный-2015», посвященной 70-летию Великой Победы*. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2015. С. 183-184.

47. Головин А.Ю. Криминалистическая характеристика преступлений как категория современной криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2012. № 1–2. С. 43-55.

48. Головин А.Ю., Баранов М.В., Головина Е.В. Решения ситуационных задач предварительного расследования (теория, механизм, ошибки): монография / под общ. ред. докт. юрид. наук А.Ю. Головина. М.: Юрлитинформ, 2017. 200 с.

49. Гончаренко В.И., Кушнир Г.А., Подпальный В.Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К.: «Вища школа», 1986. Вып. 33. С. 3-8.

50. Градусова О.Б., Ушакова О.М., Никифоров В.Л. Установление факта культивирования запрещенных к возделыванию растений, содержащих наркотические вещества (ч.2). *Теория и практика судебной экспертизы*. №3 (19). 2010. С. 175-186.

51. Грень Р. Р. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук. спец. 12.00.09. Львів, 2017. 237 с.

52. Грібов М.Л. Зміст та основні напрями криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №1. С. 35-41.

53. Грібов М.Л. Поняття та зміст криміналістичної тактики в контексті законодавчих новацій у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №2. С. 194-200.

54. Грібов М.Л. Прокурорський нагляд за виконанням доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні грабежів та розбоїв. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 23-28.

55. Грібов М.Л., Венедіктов А.А., Венедіктова Ю.Є. Співвідношення документування злочину та контролю за його вчиненням. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. №49. С. 21-29.

56. Густов Г. А. Моделирование в работе следователя: учебное пособие. Ленинград, 1988. 176 с.

57. Давлетов А.А. Основы уголовно-процессуального познания: монография. 2-е изд., испр. и доп. Екатеринбург: Издательство Гуманитарного университета, 1997. 191 с.

58. Давыдов В.О. Методика расследования транснациональной преступной деятельности экстремистского характера: монография / под науч. ред. докт. юрид. наук А.Ю. Головина. М.: Юрлитинформ, 2018. 440 с.

59. Даньшина К. М. Дослідження наркотичних, сильнодіючих, отруйних, лікарських засобів та психотропних речовин в алкогольних і безалкогольних напоях методом тонкошарової хроматографії із застосуванням скринінгу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Харків : Право, 2013. С. 318-323.

60. Демидова Є.Є. Тактика допиту обізнаних осіб: Монографія; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 232 с.

61. Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку: постанова Кабінету Міністрів України від 06 квітня 2016 року № 282 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

62. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; кер. роботи В. В. Тіщенко; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.

63. Доповідна записка ГСУ МВС України «Про покращання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним збутом наркотичних засобів» першому заступникові Міністра внутрішніх справ від 28.04.2014, №16903.

64. Дубинський А.Я. Вибрані праці упор. Л.Д. Удалова, О.І. Галаган, Д.П. Письменний та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2014. С. 404.

65. Дударець Р.М. Актуальні питання законодавчої реалізації отримання висновку спеціаліста під час досудового розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 141-145.

66. Дудко Т.И. Выявление криминалистически значимой информации о фактах бесконтактной продажи наркотических средств посредством анализа платежной системы Bitcoin. *Актуальные вопросы оперативно-розыскной деятельности*: тез. докл. респ. науч.-практ. конф. (Минск, 2 июня 2017 г.) / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ.

Беларусь»; редкол.: А.Н. Тукало (отв. ред.) и др. Минск: Академия МВД, 2017. С. 31-32.

67. Дуліна О. В. Важливі ознаки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 134-142.

68. Думан Е.Д. Особенности личности наркопреступника, больного наркоманией. *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева*. 2013. №2 (78). С.48-55.

69. Единая конвенция о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 г URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws>.

70. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

71. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

72. Єфремова І. О. Щодо деяких способів учинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Сучасні проблеми криміналістики* : матер. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В.П. Колмакова (27–28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд.: В. В. Тищенко, О.П. Вашук. Одеса : Юридична література, 2013. С. 121–123.

73. Єштокін В. І., Ковра Ю.В. Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів з використанням спектроденситометра «TLCSCANNER»: метод. реком. К. : ДНДЕКЦ, 2008. 19 с.

74. Жаркова Г. Малопоширені олійні культури в Державному реєстрі сортів рослин, придатних для використання в Україні URL: <http://www.propozitsiya.com/page=149&itemid=2080&number=65>.

75. Женунтій В.І. Бабенко А.М. Незаконне культивування нарковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний

аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 227 с.

76. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник АПрНУ*. Х.: «Право», 2008. № 4 (55).

77. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Видавнича агенція «Апостиль», 2012. 304 с.

78. Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. № 1 (69). С. 251–257.

79. Журавель В.А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць. Харків: Право, 2011. Вип. 1. С. 180-184.

80. Закон України „Про насіння і садивний матеріал” : за станом на 19 верес. 2013 р. / Верхов. Рада України. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2013. 19 с.

81. Закони України „Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори”, „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” : за станом на 24 листоп. 2008 р. / Верхов. Рада України. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2008. 36 с.

82. Замошець О.П., Жук Б.М. Дослідження наркотичних засобів, які містять алкалоїди опію: Метод. посібник. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2002. 28 с.

83. Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты; отв. ред. Ю. Н. Лукин. Ростов н/Д: Из-во Ростов. ун.-та, 1989. 148 с.

84. Земцова С.И. Участие специалиста в раскрытии и расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных и сильнодействующих веществ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. М., 2017. 271 с.

85. Зинин А. М. Участие специалиста в процессуальных действиях: учебник. Москва: «Проспект», 2014. 254 с.

86. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій: методичні рекомендації / С.В. Албул, С.В. Андрусенко. Одеса : ОДУВС, 2018. 100 с.

87. Ибрагимова А.Х. Незаконное культивирование запрещенных к возделыванию растений, содержащих наркотические вещества (по материалам Республики Дагестан). Дис. ... канд. юр. наук. Махачкала. 2003. 192 с.

88. Иванова Е.В. Расследование преступлений, совершенных с использованием веществ, опасных для здоровья: монография. М.: Юрлитинформ, 2012. 440 с.

89. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 №591. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

90. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 27.04.2020 № 357/ зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 травня 2020 р. за № 443/34726.

91. Інструкція про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лип. 2017 р. № 570. Верховна Рада України : URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.

92. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС № 1339 від 3 листопада 2015 року. Верховна Рада України: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

93. Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового

розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26.08.2014 № 872/88/537. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1038-14>.

94. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затверджена Наказом Міністерства Юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.08.2020).

95. Інформаційне забезпечення професійної діяльності : навч. посіб. / І.В. Краснобрижий, С.О. Прокопов, Е.В. Рижков. Дніпро : ДДУВС, 2018. 218 с.

96. Іщенко А.В. Визначення тематики дисертацій з проблем методики розслідування злочинів. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю кафедри криміналістики та суд. медицини Нац. акад. внутр. справ, 23 січня 2015 р. / НАВС. К.: Видав. дім «Гельветика», 2015. 556 с.

97. Іщенко А.В., Ляшенко Д.А. Зміст та форма дисертацій з методики розслідування злочинів. *Криміналістика та судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 76-85.

98. Кабанець В.М. Таксономія видів роду Cannabis та історія її систематики. *Сучасний стан та гармонізація назв культурних рослин у системі UPOV* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13 жовтня 2017 р., м. Київ) / М-во аграр. політики та прод. України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 20-22.

99. Камышников А.П., Лукашин В.И., Симонов Н.Е., Еременко А.Ю. Незаконный оборот наркотиков. Энциклопедический словарь-справочник. М.: Издательство „Щит-М”, 2009. 172 с.

100. Ким Д.В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций / под ред. проф. В.К. Гавло. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2008. 196 с.

101. Кіпер О.О. Деякі шляхи підвищення ефективності взаємодії слідчого з оперативними підрозділами як засобу посилення процесуальної самостійності слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №5. С. 41-47.

102. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук за спец : 12.00.09. Одеса. : НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 167.

103. Клевцов В.В., Тишков С.А. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ: монография. Орел: ОрЮИ МВД России, 2012. 158 с.

104. Князьков А.С. Классификация следственных ситуаций. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2013. №1 (7). С. 36-47.

105. Кобзар О.Ф. Особливості організаційних форм взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (Дніпро, 20 жовт. 2017 р.): у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 49-51.

106. Коваленко А.М. Вміст елементів живлення в стеблах рослин південних конопель залежно від удобрення. Новітні технології вирощування сільськогосподарських культур: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (29 березня 2018 р., м. Київ) / Нац. акад. аграр. наук України, Ін-т біоенергетичних культур і цукрових буряків; М-во аграр. політики та прод. України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018. С. 93-96.

107. Колесник В.А., Гора І.В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

108. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений. Харьков: Изд-во Харьковского юридического ин-та, 1967. С. 10.

109. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекции; Министерство высшего и среднего специального образования УССР, ХЮИ. Харьков: Юрид. ин-т, 1976. 28 с.

110. Комиссарова Я.В. Понятие и классификация следов в криминалистике. *Вестник университета имени О.Е. Кутафина*. № 3. 2018. С. 131-141.

111. Кондратьев Я.Ю., Хахановський В.Г. Нормативно-правова база інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів міліції. *Науковий вісник НАВСУ*. 2003. № 3. Ч. 2. С. 53–59.

112. Коновалов С.И. Историко-логический анализ развития понятий криминалистической характеристики и механизма преступлений. *Известия ТулГУ. Серия «Актуальные проблемы юридической науки»*. Вып. 4. 2001. С. 42.

113. Коновалов С.И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики: монография. Ростов-на-Дону: РЮИ МВД РФ, 2001. 208 с.

114. Коновалова В.Е. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Учебное пособие. Харьков: Юридический институт, 1985. С. 16.

115. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Х.: Консум, 2000. 176 с.

116. Корноухов В.Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. М.: Норма, 2008. 224 с.

117. Корноухов В.Е. О структуре методик по расследованию преступлений. *Вестник криминалистики*/ Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2 (10). М.: Спарк, 2004 С. 23-26.

118. Корноухов В.Е., Богданов В.М., Закатов А.А. Основы общей теории криминалистики. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. 160 с.

119. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений. СПб.: изд-во Р. Асланова, 2008. 495 с.

120. Косміна Н.М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом

наркотиків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2011. 217 с.

121. Космодемьянская Е.Е. К вопросу о структурных элементах методики расследования незаконного культивирования растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями*. Барнаул: ФГКОУ ВПО «БЮИ МВД России», 2017. № 15-1. С. 74-75.

122. Космодемьянская Е.Е. Организационно-тактические аспекты производства осмотра места происшествия при расследовании незаконного культивирования растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры (ст. 231 УК РФ). *Вестник МВД России*. 2015. №3 (35). С. 46-49.

123. Космодемьянская Е.Е., Ермаков М.Г. Методика расследования незаконного культивирования растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества либо их прекурсоры: учебное пособие. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2017. 76 с.

124. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ про злочини проти життя, здоров'я та гідності особи : монографія. Івано-Франківськ, 2005. 179 с.

125. Кривонос М. В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. Суми, 2016. 301 с.

126. Кривонос М.В., Бондар В.С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.

127. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський та ін. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

128. Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. К. : „Центр учбової літератури”, 2015. 544 с.

129. Криміналістика у питаннях і відповідях: Навчальний посібник / А.В. Іщенко, В.В. Пясковський, А.В. Самодін, Ю.М. Чорноус та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 118 с.

130. Криміналістика: підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., перероб. і доп. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

131. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 55.

132. Криміналістика: підручник / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та доповн. Львів: ЛьДУВС, 2016. С. 860-861.

133. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.

134. Кримінальна справа 243/9571/13-к за ч.2 ст.307, ч.2 ст. 310 КК України, розглянута 11 грудня 2013 року Слов'янським міськрайонним судом Донецької області.

135. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид. К.: „ВД „Дакор”, 2017. 786 с.

136. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид. переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.

137. Кримінальне провадження № 12014240090000162, розпочате за ч. 2 ст. 310 КК України Білогірським ВП УНП України в Хмельницькій області.

138. Кримінальне провадження № 180213238976340462 Буринський ВП УНП України в Сумській області.

139. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. 1040 с.

140. Кримінальний процес: підручник / О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2018. 584 с.

141. Кримінальний процес: навч. посіб. для підгот. до іспиту / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. Харків: Право, 2020. 290 с.

142. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М.Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.

143. Кумилко А.С. Застосування оперативними підрозділами заходів протидії злочинам, вчиненим при рефінансуванні Національним банком України вітчизняних банків. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., присв. до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна. м. Одеса, 21 квітня 2017 року / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» та ін. Одеса : Юридична література, 2017. С. 304-307.

144. Купрієнко Д.А., Фаріон О.Б. Побудова системи інформаційно-аналітичного супроводу оперативно-розшукової діяльності прикордонних підрозділів в умовах інформаційного протиборства на Сході України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та оперативно-розшукової діяльності*: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (3 березня 2017 року). С. 819-822.

145. Кустов А.М., Мурзагалиева О.К., Шимановская К.Е. Типичная информация о личности преступника при расследовании преступлений, совершенных в сфере оборота наркотических средств. *Успехи в химии и химической технологии*. Том XXXI. 2017. №7. С. 48-50.

146. Кучерява Ю.О. Боротьби з наркозлочинністю у контексті змін ст. 310 Кримінального кодексу України. *Форум права*. 2013. №2. С. 272-279;

147. Кучерява Ю.О. Історико-правовий аналіз протидії незаконному культивуванню нарковмісних рослин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 504-512.

148. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 276 с.

149. Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

150. Литвак О.М., Однолько І.В. Запобігання наркозлочинності в Україні кримінально-правовими засобами: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУВС, 2012. 268 с.

151. Литвин А.А. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №1. С. 200-203.

152. Лужецька Л. Реалізація державної політики щодо запобігання та протидії наркоманії: механізм координаційної взаємодії. *Актуальні проблеми державного управління*. № 4(68). 2016. С. 96-100.

153. Лук'янчиков Є.Д. Використання спеціальних знань в оглядах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* К.: ДНДЕКЦ МВС України, НАВСУ, 2004. № 1 (4). С. 44-48.

154. Макеева Н.В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ: учебное пособие / Н.В. Макеева, Е.Ю. Самолаева, И.В. Титовец. МосУ МВД России, М.: Издательство «Щит-М», 2011. 180 с.

155. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

156. Малярова В.О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 35. Ч. I. Том. 3. С. 111-114.

157. Махмудов В., Мешков В.М. Организованная преступность в сфере незаконного оборота наркотиков: науч.-практ. пособие. Калининград. 2000. С. 44.

158. Мигаль М.Д., Кмець І.Л., Лайко І.М. До методики визначення вмісту канабіноїдів у рослинах конопель. *Луб'яні та технічні культури*. 2014. Вип. 3. С. 19-26.

159. Міщанинець О.М. Форми оперативно-розшукового запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюється організованими групами. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 20 жовт. 2017 р.): у 2-х ч Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 69-71.

160. Міщенко С. В. Систематика і філогенез конопель як наукова проблема. *Луб'яні та технічні культури*. 2015. Вип. 4. С. 40-48.

161. Міщенко С.В. Теоретичні і практичні основи використання інбридингу та гібридизації в селекції конопель: дис. ... докт. сільск. н. Спец. 06.01.05. Харків, 2020. 525 с.

162. Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

163. Морозов Д. А. Класифікація матеріальних слідів незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні* : освітній вимір: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 2 червня 2017 р.). Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 27-31.

164. Морозов Д. А. Концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Випуск 4 (84). С. 272-284.

165. Морозов Д. А. Особливості призначення судових експертів при розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Актуальні питання*

кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції. Частина 2, (м. Київ, 24 листопада 2017 р.). Київ, НАВС, 2017. С. 340-344.

166. Морозов Д. А. Особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного вирощування або посіву снотворного маку чи конопель. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Випуск 1 (81). С. 270-281.

167. Морозов Д. А. Особливості участі спеціалістів (експертів) під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 4. Том 2. С. 137-141.

168. Морозов Д. А. Слідова картина незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 255-264.

169. Морозов Д. А., Бондар В. С. Використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2017. Випуск 1/2 (33/34). С. 216-222.

170. Морозов Д.А. Розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель: статистичний аналіз слідчої практики. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 6, Том 1. 2016. С. 170-175.

171. Морозюк С.С., Протопопова В.В. Трав'янисті рослини. К.: Вид-во. "Радянська школа", 1986. 160 с.

172. Музика А.А., Лашук А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.

173. На Тернопільщині викрито наркозлочинне угруповання : приклади передового досвіду // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. URL : <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=3773>.

174. Назаренко І.В. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності як приводів і підстав для початку досудового розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Форум права*. 2017. №5. С. 265-270.

175. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2017 року № 8. URL: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=23399>.

176. Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори: словник-довідник для працівників правоохоронних органів / укладачі: В.Ю. Шепітько, А.М. Полях, Н.К. Макаренко, Г.П. Петюнін. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2016. 402 с.

177. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид. переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

178. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року) Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. К., 2017. 230 с.

179. Некраха Д. О., Охріменко О.І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання. *Криміналістика і судебна експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* /Мінюст України, КНДІСЕ; редкол. : А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. К., 2015. Вип. 60. С. 48-57.

180. Нехорошев С. В. Разработка методов и средств контроля веществ, материалов и изделий в криминалистике: дисс. ... доктора. техн. наук : спец. 05.11.13. Томск, 2015. 393 с.

181. Никифорчук Д.Й. Заблоцька О.Ю. Взаємодія оперативних підрозділів з органами досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження щодо одержання неправомірної вигоди службовими особами, які обіймають відповідальні посади. *Наука і Правоохорона*. 2014. № 2(24). С. 207.

182. Новий тлумачний словник української мови : У 3-х т. 2 вид. Т. 1. К. : Аконіт, 2003. 926 с.

183. Образенко А.Ф., Затуливітер О.І., Казначеева М.С. Експертно-криміналістичний аспект дослідження вмісту

опіатів та їх похідних в тканинах рослин. *Стратегії інноваційного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 22 березня 2018 р.) / гол. ред. колегії Н.А. Калініченко; ЦДПУ. Кропивницький, 2018. С. 123-124.

184. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.

185. Определитель высших растений Украины / Акад. наук Украинской ССР; Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного; Редкол.: Ю.Н. Прокудин, Д.Н. Доброчаева, Б.В. Заверуха, В.И. Чопик; Авт.: М.И. Котов, Ю.Н. Прокудин, А.И. Барбарич и др.. 2-е изд., стереот., с незначительными доп. и исправлениями. К. : Фитосоциоцентр, 1999. 548 с.

186. Організація роботи підрозділів досудового розслідування : навч. посібник / А.Г. Гаркуша, О.Ф. Кобзар, Ю.А. Кричун, Н.П. Черняк та ін. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 84 с.

187. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. Х. : Право, 2005. 255 с.

188. Основи кримінального аналізу: посібник з елементами тренінгу. / О.Є. Користін, С.В. Албул, А.В. Холостенко, О.М. Заєць та ін. Одеса: ОДУВС, 2016 112 с.

189. Особливості досудового розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: науково-методичні рекомендації. Харків: ХНУВС, 2015. 99 с.

190. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні : наук.-практ. посібник / О.В. Меживой, О.І. Хараберюш, Д.В. Безруков, І.Ф. Хараберюш; за ред. професора І.Ф. Хараберюша. Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. 300 с.

191. Павлишина А.А. Слідчий огляд як засіб збирання доказів у досудовому розслідуванні незаконного наркобізнесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 26. С. 114-117.

192. Панов М.І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. №1 (1). С. 103-125.

193. Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр.; уклад.: Г.М. Анісімов, В.В. Гальцова; передм. О.В. Петришина, В.І. Борисова. Харків: Право, 2018. 472 с.

194. Пархоменко В.И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ : монография; под ред. проф. В.П. Лаврова. М.: Юрлитинформ, 2006. 176 с.

195. Пашаева Э.Х. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности при принятии процессуальных решений (на примере уголовных дел о незаконном сбыте наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов): дисс. ... канд. Юрид. наук: спец. 12.00.09. Барнаул, 2017. 263 с.

196. Петюнин Г. П., Чубенко А.В., Кузенко Н.В. Использование новых реактивов – проявителей при исследовании некоторых психотропных препаратов методом хроматографии в тонких слоях сорбента. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Вип. 13. Харків : Право, 2013. С. 300-305.

197. Пещак, Я. Следственные версии : Криминалист. исслед. / Ян Пещак ; пер. со словац. А.М. Ратинова ; под ред. и со вступ. ст. А.Р. Ратинова. М. : Прогресс, 1976. 228 с.

198. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 137–141.

199. Погорецький М.А. Криміналістичне забезпечення досудового провадження: проблеми теорії та практики. *Сучасні проблеми криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвячена 100 річчю з дня народження д.ю.н., проф. В.П. Колмакова (27-28 вересня)*. Одеса. 2013. С. 250-253.

200. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2013. №1. С. 270-277.

201. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 101-104.

202. Погорецький М.А. Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в контексті нового КПК України. *Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнар. науково-практичної конф. з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича*. Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. С. 252-255.

203. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: ЛТД, 2007. 256 с.

204. Погорецький М.А., Черниш Р.Ф. Міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 192-196.

205. Подобний О.О. Криміналістичні підходи до класифікації негласних слідчих (розшукових) дій. *Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (3 березня 2017 року)*. Хмельницький: НАДПСУ, 2017. С. 892-895.

206. Полищук Д.А. Некоторые особенности тактики допроса при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. *Совершенствование борьбы с организованной преступностью и наркобизнесом: материалы*

Всероссийской межведомственной научно-практической конференции (16-17 декабря 1997 г.). Вып. 2, Москва, 1998. С.79-83.

207. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС: затверджене наказом МВС України від 08.02.2017 № 102. Верховна Рада України : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 14.10.2020).

208. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затверджене Наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. Верховна Рада України : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

209. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: затверджене наказом МВС України від 03.08.2017 № 676 (zareestrovane v Minyosti 28 serpnia 2017 r. za № 1059/ 30927).

210. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: затверджено наказом МВС України 20 травня 2020 року № 405/zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 03 chervnia 2020 roku za № 491/34774.

211. Положення про Управління протидії незаконному обігу наркотиків Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 25 червня 2015 року № 764. Верховна Рада України : URL: <https://www.zakon-i-normativ.info>.

212. Полях А.М. Актуальні проблеми процесуальних форм взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. *Юрист України*. 2015. № 3-4 (32-33). С. 90-96.

213. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: дис... канд. юрид. наук: спец 12.00.09. Харків, 2009. 196 с.

214. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1 (9).

215. Попов М. Г. Род 556. Мак – *Papaver*. *Флора СССР* : в 30 т. / гл. ред. В.Л. Комаров. М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1937. Т. 7 / ред. тома Б.К. Шишкин. С. 619-621.

216. Попова В.В. Особенности расследования преступлений, совершенных в сфере незаконного оборота наркотических средств. (психотропных веществ): учеб.-практ. пособие. Самара: Самар. ун-т, 1998. 52 с.

217. Порубов Н. И., Порубов А.Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 304 с.

218. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 536/2475/14-к від 11.12.2019.

219. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 р. № 322 «Про утворення територіального органу Національної поліції» : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2020-%D0%BF#Text>

220. Постанова Кабінету Міністрів України від 6.05.2000 № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів». Верховна Рада України : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

221. Присекин А.В., Яровенко В.В. Криминалистическое исследование тайников, как способа сокрытия незаконного оборота наркотических средств: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 152 с.

222. Про внесення змін до Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України: затверджено наказом МВС України від 27.10.2020 № 761.

223. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

224. Про державну таємницю: Закон України від 21.11.1994 р. № 3855- XII. Верховна Рада України. Верховна Рада України : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/law>.

225. Про деякі питання обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2008 № 518.

226. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

227. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Верховна Рада України : URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.07.2020).

228. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ МВС від 13 листопада 2017 № 920. Верховна Рада України : URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17> (дата звернення 22.04.2020).

229. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ МВС, МОЗ від 09 листопада 2015 року № 1452/735. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення 22.04.2020)

230. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770.

231. Про затвердження Порядку організації охорони об'єктів і приміщень, у яких культивуються, використовуються, зберігаються та знищуються нарковмісні рослини, а також використовується, зберігається та знищується отримана з них готова продукція чи відходи таких рослин: наказ Міністерства Внутрішніх справ України від 27 жовтня 2010 року № 507. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

232. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом: постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 589. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/589-2009>.

233. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства охорони здоров'я № 481 від 20.08.2008, № 297 від 05.05.2009, № 634 від 29.07.2010) : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України м. Київ 16 серпня 2000 р. за № 512/4733).

234. Про затвердження Умов запобігання розкраданню рослин, включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1026. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

235. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР.

236. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60.

237. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2975. Дата оновлення: 06.02.2018. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 11.08.2019).

238. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

239. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. 1994. № 28. ст. 232;

240. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16). Верховна Рада України : URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

241. Прокопенко Н.М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. Харків, 2014. 172 с.

242. Пупцева А.В. Особенности производства экспертизы на первоначальном этапе расследования уголовных дел по преступлениям, связанным с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. *Пробелы в российском законодательстве*. 2009. № 1. С. 235-240.

243. Пшеничний В.Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика): автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2005. 19 с.

244. Пясковський В.В. Процесуальні форми взаємодії слідчих з іншими співробітниками правоохоронних органів під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 186-194.

245. Робак В. А. Предмет злочину, передбаченого ст. 310 КК України URL: *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 27-28 листопада 2009 року. Миколаїв: Іліон, 2009. URL :<http://uchebana5.ru/cont/1280425-p99.html>.

246. Роль оперуповноваженого карного розшуку в досудовому розслідуванні: навчальний посібник / С.В. Албул, Р.В. Мукоїда, Д.О. Ноздрін; за заг. ред. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2017. 150 с.

247. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні. Звіт за результатами дослідження (2019-2020 роки) / Белоусов Ю., Венгер В., Орлеан А., Крапівін Є., Шапутько С. та ін. Київ, 2020. 128 с.

248. Рыбальский О.В., Жариков Ю.Ф. Современные методы проверки аутентичности магнитных фонограмм в судебно-акустической экспертизе: монография. Киев: Нац. акад. внутр. дел Украины, 2003. 301 с.

249. Рузавин Г.И. Методология научного познания: учебное пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 287 с.

250. Савенко В.Г., Семкин Е.П. Количественный анализ наркотиков растительного происхождения: научно-методическое пособие. М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. 23 с.

251. Сажаев А.М., Бугаев К.В. Работа следователя по обнаружению, фиксации и изъятию наркотических средств при осмотре места происшествия и обыске (технико-криминалистический аспект). *Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики*: Межвузовский сборник научных трудов Омск: Академия МВД России, 2003. Вып.2. С. 121-131.

252. Сакал В.М. Слідчо-оперативна група як оптимальна форма організації досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №3. С. 43.

253. Самодін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 125-129.

254. Самойленко О.А. Основы методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. 372 с.

255. Сандул К.О. Теоретико-правові основи організації та здійснення кримінального аналізу в процесі оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та оперативно-*

розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (3 березня 2017 року). С.923-926.

256. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1966. 16 с.

257. Сергеева Д. Взаємодія слідчих та оперативних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. 2018. №8. С. 107-122.

258. Серебрякова Т.Я. Семейство Cannabinaceae Lindl. Конопляные Т.Я. Серебрякова, И.А. Сизов. *Культурная флора СССР / Вульф Е.В., Гунько Г.К., Капнер Л.В. и др. ; под общ. рук Н.И. Вавилова ; под. ред. Е.В. Вульф. М. Л. : Гос. изд. колхоз, п совхоз, лит., 1940. Т. V : Прядильные, ч. I. С. 1-53.*

259. Сич І.В. Використання методу міцелярної тонкошарової хроматографії при дослідженні наркотичних і психотропних речовин. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листопада 2013 року). Х.: Право, 2013. С. 159-160.*

260. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 516 с.

261. Сімакова-Єфремян Е.Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 110-120.

262. Скабала В.П. Предмет посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, Т.О. Лоскутов, А.С. Політова.*

Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2017. С. 173-175.

263. Степанюк Р.Л. Напрями удосконалення структури та змісту окремої криміналістичної методики в умовах дії нового КПК України. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики*: матеріали міжн. наук.-практ. конференції, 18-19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта / відпов. ред. М. А. Михайлов, Т. В. Омельченко; Таврійський нац. ун-т імені В. І. Вернадського. Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. С. 142-143.

264. Степанюк Р.Л. Особливості тактики негласних слідчих дій у структурі окремої криміналістичної методики. *Сучасні проблеми криміналістики*: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В.П. Колмакова (27-28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук. Одеса: Юридична література, 2013. С. 292-294.

265. Степанюк Р.Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №1 (12). С. 242-244.

266. Стригун Д.Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів: дис. канд. юрид. наук за спец: 12.00.09. К.: НАВС, 2011. 279 с.

267. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник // О.М. Цільмак, О.Є. Користін, О.М. Заєць та ін. за заг. ред. О.М. Цільмак. Одеса: Фенікс, 2017. 352 с.

268. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений. *Социалистическая законность*. 1976. № 5. С. 93-94.

269. Тарасенко Р.В. Про деструктивний вплив положень ч. 3 ст. 271 КПК України на стан виявлення та розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. II

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 113-116.

270. Темердашев А. З., Киселева Н.В., Матвиенко В.Г. Определение некоторых наркотических средств природного и синтетического происхождения с использованием методов хромато-масс-спектрометрии. *Аналитика и контроль*. 2014. Т. 18. № 3. С. 266-279.

271. Технологія призначення судових експертиз : практич. порадник / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр ; авт.-уклад. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов, О.В. Кокорін. Х., 2018. 103 с.

272. Тищенко В.В. Теоретичні положення криміналістичної методики розслідування. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тищенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 357-358.

273. Топчий В.В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. *Юридичний вісник*. №4 (33). 2014. С. 138-143.

274. Трофимец А.М. Общая характеристика наркоситуации в мире. *Наркоконтроль*. 2006. № 1. С. 8-31.

275. Трохлюк О. Контроль як механізм забезпечення доведення винуватості на стадії досудового розслідування. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. Октябрь 2016. С. 195-198.

276. Турова А. Д., Сапожникова Э. Н. Лекарственные растения СССР и их применение. 4-е изд. М.: „Медицина“, 1984. С. 54. 304 с.

277. Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. Владивосток, 1983. 187 с.

278. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

279. Фармацевтична енциклопедія / голова ред. ради та автор передмови В. П. Черних ; Нац. фармац. ун-т України. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : МОРІОН, 2010. 1632 с.

280. Федотова Г.В. Вплив принципу процесуальної економії на досудове розслідування кримінальних проступків.

Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 141-145.

281. Фирсов И.П., Соловьев А.М., Трифонова М.Ф. *Технология растениеводства : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 660300 "Агроинженерия". М. : Колосс, 2004. 471 с.*

282. Хань О.О. *Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій / дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. Х., 2016. 189 с.*

283. Хань, Г. А. *Теоретичні засади планування та організації розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2000. 221 с.*

284. Хитра О.Л. *Взаємодія оперативних підрозділів та слідства у протидії наркозлочинам, вчинюваних із залученням неповнолітніх. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 7. С. 242-247.*

285. Чистова Л.Е. *Расследование незаконного культивирования нарковмісодержащих растений: монография. М.: Юрлитинформ, 2015. 184 с.*

286. Чистова Л.Е., Драгункина Е.Ю. *Личность преступника, занимающегося незаконным культивированием наркосодержащих растений. Вестник Московского университета МВД России. №3. 2012. С. 217-221.*

287. Черноус Ю.М. *Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: ТОВ «Налін-ЛТД», 2017. 492 с.*

288. Черноус Ю.М., Сакаль А.П. *Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями : навч. посіб. К.: ВБ «Аванпост-прим», 2015 185 с.*

289. Шавер Б. *Об основных принципах частной методики расследования преступлений. Соц. законность. 1938. № 1. С. 46.*

290. Шапошников А. В. Применение масс-фрагментографии для определения наркотиков в биологических объектах. *Современные методы исследования вещественных доказательств*. Рига, 1989. С. 128-129.

291. Шаталов А.С. Алгоритмизация и программирование расследования преступлений в системе криминалистической методики. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2017. № 2. С. 155-172.

292. Шаталов А.С. Вопросы модернизации частных криминалистических методик расследования преступлений. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2016. № 1 (19). С. 64-81.

293. Шевчук В.М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. С. 246-258.

294. Шевчук В.М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 359-365.

295. Шепітько В.Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2017. С. 445-451.

296. Шепітько В.Ю., Полях А.М., Макаренко Н.К., Петюнін Г.П. Наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори: словник-довідник для працівників правоохоронних органів. Х: Вид. агенція «Апостіль», 2016. 402 с.

297. Шерудило В.О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. канд. юрид. наук. Київ, 2018. 264 с.

298. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2015. С. 151-156.

299. Шимановський С.О., Машкін В.Т., Замошець О.П., Семінова І.В. Дослідження наркотиків, поширених на території України : метод. рекомендації. К. : ДНДЕКЦ, 1997. 92 с.

300. Шумило М.Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену

доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95-104.

301. Шумило М.О. Критерії спрощення процесуальної форми в кримінальних провадженнях. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С. Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 147-149.

302. Щербаковський М.Г. Консультативна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 62. С. 43-51.

303. Щербаковський М.Г. Проблеми використання висновку спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків щодо дітей. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / редкол.: В.В. Черней, С. Д. Гусарев, С.С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 356-358.

304. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: Монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 320 с.

305. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы: монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. 191 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

АНКЕТА

опитування працівників оперативно-розшукових підрозділів, слідчих та інспекторів-криміналістів Національної поліції України з питань розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
1.	Стаж роботи в МВС (Національній поліції України):		
	а) до 3-х років	45	39,1%
	б) від 3 до 5 років	24	20,9%
	в) понад 5 років	46	40,0%
2.	На якій посаді Ви працюєте:		
	а) оперативного уповноваженого	36	31,3%
	б) слідчого	56	48,7%
	в) інспектора-криміналіста	23	20%
3.	У якій області Ви працюєте:		
	а) Донецькій	34	29,6%
	б) Одеській	23	20,0%
	в) Луганській	44	38,3%
	г) Миколаївській	14	12,2%
4.	Результати яких процесуальних дій найбільше враховуються для побудови слідчих версій та подальшого планування розслідування:		
	а) слідчого огляду	49	42,6%

*РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ*

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	б) освідкування	3	2,6%
	в) обшуку	43	37,4%
	г) судових експертиз	19	16,5%
	г) тимчасового доступу до речей або документів	1	0,9%
5.	Найпоширенішими критеріями для висунення слідчих версій є:		
	а) особа правопорушника	51	44,3%
	б) місцезнаходження носіїв слідо- вої інформації, достовірність та законність їх походження, належ- ність отриманих доказів до події злочину	17	14,8%
	в) мотив та мета вчинення злочину	34	29,6%
	г) інші версії	13	11,3%
6.	Під час розслідування незаконного посіву або виро- щування снотворного маку чи конопель найтіс- ніша взаємодія слідчого відбувається з:		
	а) працівниками оперативних під- розділів	52	45,2%
	б) спеціалістами (експертами)	29	25,2%
	в) дільничними офіцерами поліції	18	15,7%
	г) патрульними поліцейськими	6	5,2%
	г) не визначилися з відповіддю	10	8,7%
7.	Найпоширенішою формою взаємодії слідчого з оперативними підрозділами є:		
	а) направлення оперативним під- розділом матеріалів за результа- тами оперативно-розшукової дія- льності до органу досудового роз- слідування	26	22,6%

ДОДАТКИ

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	б) створення і функціонування СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень	15	13,0%
	в) взаємодія при надходженні до органу, підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них	3	2,6%
	г) взаємодія при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження	15	13,0%
	г) виконання оперативним підрозділом органу доручень слідчих про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій	56	48,7%
8.	Як Ви оцінюєте сучасний стан взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у ході виявлення та розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель:		
	а) незадовільно	80	69,6%
	б) на достатньому рівні	18	15,7%
	в) добре налагоджений та врегульований	12	10,4%
	г) важко відповісти	5	4,3%
9.	Чи необхідно створювати спеціалізовані постійно діючі СОГ за участю працівників структурних підрозділів апарату центрального органу управління поліцією, територіальних органів поліції, у тому числі міжрегіональних територіальних органів поліції, їх територіальних (відокремлених) підрозділів:		

*РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ*

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	а) так	55	47,8%
	б) ні	45	39,1%
	в) важко відповісти	15	13,0%
10.	Чи необхідно створювати спеціалізовані постійно діючі СОГ на базі центральних органів управління поліцією, у тому числі міжрегіональних територіальних органів поліції:		
	а) так, потрібно	44	38,3%
	б) лише у територіальних органах поліції	30	26,1%
	в) непотрібно	22	19,1%
	г) важко відповісти	19	16,5%
11.	Найсуттєвішими чинниками, що перешкоджають ефективній взаємодії слідчого з оперативними працівниками, є:		
	а) неналежний відомчий контроль у сфері координації дій слідчого та оперативного працівника під час виконання письмових доручень	10	8,7%
	б) відсутність належних механізмів прямого впливу слідчого на конкретного виконавця доручення	25	21,7%
	в) недостатнє законодавче та відомче нормативно-правове забезпечення	15	13,0%
	г) відсутність зацікавленості суб'єктів боротьби з незаконним обігом наркотиків у досягненні спільного результату	27	23,5%
	г) дефіцит кадрів у територіальних та регіональних органах поліції	23	20,0%

ДОДАТКИ

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	д) значне перенавантаження оперативних працівників поточною роботою, що заважає їм належним чином виконувати доручення	15	13,0%
12.	Чи виникають труднощі при призначенні судових експертиз у кримінальних провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель:		
	а) так, досить часто	84	73,0%
	б) вкрай рідко	21	18,3%
	в) важко відповісти	10	8,7%
13.	Під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель найтісніше оперативники співпрацюють зі слідчим у ході:		
	а) передачі слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про відкриття кримінального провадження	22	19,1%
	б) виконання доручень слідчого щодо участі у проведенні процесуальних дій	31	27,0%
	в) спільний виїзд для огляду місця події	23	20,0%
	г) організація слідчо-оперативних груп	17	14,8%
	г) постійний обмін інформацією	10	8,7%
	д) спільне планування	7	6,1%
	е) спільна підготовка і проведення найбільш складних і трудомістких	5	4,3%

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій		
14.	Основною метою проведення обшуку під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є:		
	а) відшукування насаджень нарковмісних культур	67	58,3%
	б) виявлення предметів, які можуть бути додатковими доказами під час досудового розгляду	23	20,0%
	в) відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було одержане внаслідок його вчинення	9	7,8%
	г) виявлення предметів та речей, заборонених або обмежених в обігу	7	6,1%
	г) розшуку особи в житлі чи іншому володінні	9	7,8%
15.	При розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель рішення про проведення обшуку найчастіше виникає у зв'язку з:		
	а) надходженням заяви або повідомлення громадян	39	33,9%
	б) наявністю показань свідків або зізнання підозрюваного	6	5,2%
	в) отриманням інформації у ході розслідування інших злочинів, матеріали яких були виділені в окреме провадження	11	9,6%
	г) самостійним виявленням працівником правоохоронного органу з	36	31,3%

ДОДАТКИ

№ п/п	Питання	К-ть опитан осіб	у %
	будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про незаконне вирощування нарковмісних рослин		
	г) отриманням відомостей, отриманих за результатами проведення оперативно-розшукових заходів	17	14,8%
	д) виявленням інформації з інших джерел	6	5,2 %

Зведені дані щодо вивчених кримінальних проваджень про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель (у %, 150 кримінальних проваджень)

№ п/п	Питання	К-ть	У %
1.	Найпоширенішими недоліками, що виникають під час призначення судових експертиз є:		
	а) неналежне пакування та зберігання речових доказів до їх направлення в експертну установу	32	21,3%
	б) несвоєчасність призначення експертиз	38	25,3%
	в) неповнота й неточність формулювання запитань, поставлених на вирішення експертів	55	36,7%
	г) направлення на дослідження не всіх необхідних матеріалів	25	16,7%
2.	Пора року, коли здійснюється незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель:		
	а) зима	12	8,0%
	б) весна	14	9,3%
	в) осінь	3	2,0%
	г) літо	121	80,7%
3.	Місцем незаконного культивування снотворного маку чи конопель є:		
	а) квартири	5	3,3%
	б) будинки в приватному секторі	23	15,3%
	в) на загородних ділянках	115	76,7%
	г) інші місця	7	4,7%

ДОДАТКИ

4.	Локації, де відбувалося незаконний посів та вирощування снотворного маку чи конопель:		
	а) земельні ділянки на подвір'ях та городах	121	80,7%
	б) квіткові горщики, ємності та соуди	29	19,3%
	в) інші місця	0	0,0%
5.	Щодо вживання підозрюваними наркотиків та перебування їх на обліку у наркологічному диспансері:		
	а) обліковувалися до моменту вчинення злочину та систематично вживали наркотики	49	32,7%
	б) не обліковувалися, однак неодноразово вживали наркотичні засоби	85	56,7%
	в) не обліковувалися та не вживали систематично наркотиків	16	10,7%
6.	У кримінальних провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель підозрювані мали освіту:		
	а) початкову освіту	11	7,3%
	б) повну середню освіту	55	36,7%
	в) базову середню освіту	34	22,7%
	г) вищу освіту	44	29,3%
	г) дві і більше вищих освіт	2	1,3%
	д) без освіти	4	2,7%
7.	Стать особи, яка здійснювала незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель		
	а) чоловіча	118	78,7%
	б) жіноча	32	21,3%
8.	Вікова категорія особи, яка здійснювала незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель		
	до 18 років	33	22,0%

*РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ*

	від 19 до 35 років	87	58,0%
	від 36 до 60 років	23	15,3%
	від 61 і більше	7	4,7%
9.	Особи чоловічої статті здійснювали незаконний посів або вирощування таких рослин:		
	а) коноплі	89	75,4%
	б) снотворний мак	23	19,5%
	в) одночасно снотворний мак і коноплі	6	5,1%
10.	Особи жіночої статті здійснювали незаконний посів або вирощування таких рослин		
	а) снотворний мак	23	71,9%
	б) коноплі	7	21,9%
	в) одночасно снотворний мак і коноплі	2	6,3%
11.	Зайнятість осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель:		
	а) безробітні	76	50,7%
	б) офіційно працевлаштовані	29	19,3%
	в) пенсіонери	13	8,7%
	г) особи, які навчалися в різного роду закладах освіти	32	21,3%
12.	Щодо множинності злочину незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель вчинявся:		
	а) в сукупності з іншими наркозлочинами	67	44,7%
	б) в сукупності зі злочинами, які не пов'язані з незаконними обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів	45	30,0%
	в) вчинявся як одиничний злочин	38	25,3%

ДОДАТКИ

13.	У кримінальних провадженнях про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель свідками були:		
	а) особи, які залучалися в якості понятих на момент проведення обшуку чи огляду	90	60,0%
	б) особи, які були безпосередніми очевидцями незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель	34	22,7%
	в) особи, яким було відомо про злочин з інших джерел	18	12,0%
	г) особи, які можуть надати іншу важливу інформацію щодо особи підозрюваного	8	5,3%
14.	Щодо вчинення злочину у співучасті		
	а) злочин вчинено без участі інших осіб	129	86,0%
	б) злочин вчинено за участі двох або більше осіб	21	14,0%

Науково-практичне видання

Бондар Володимир Сергійович
Кривонос Максим Васильович
Морозов Демид Анатолійович
Пупинін Олександр Миколайович

**Розслідування незаконного посіву або
виращування снотворного маку чи конопель**

Монографія

Технічні редактори *В.С. Бондар, М.В. Кривонос*
Комп'ютерне верстання *М.В. Кривонос, А.С. Кудінов*

Підписано до друку 04.12.2021
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 17,6.
Тираж 300 прим. Зам. № 0106-21

Адреса редакції та видавця:
Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006

Виготовлено згідно з наданим оригінал-макетом:
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.,
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи МК № 11 від 26.01.2007